

UNIVERZITET „DŽEMAL BIJEDIĆ“ U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
6/2011

Mostar, 2011.

**DŽEMAL BIJEDIĆ UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES**

**RESEARCHING
JOURNAL OF FACULTY OF HUMANITIES
6/2011**

Mostar, 2011.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Senija Milišić; dr. Mirjana Popović; dr. Elbisa Ustamujić; dr. Adnan Velagić; mr. Adi Fejzić; mr. Alen Kalajdžija; mr. Faruk Taslidža; Edita Mulaosmanović
Urednik	dr. Adnan Velagić
Sekretar	mr. Alen Kalajdžija
Za izdavača	dr. Adnan Velagić
Lektor	Edis Kuko
Korektor	mr. Alen Kalajdžija
DTP	Impress centar Konjic
Štamparija	Sabah print - Sarajevo
Za štampariju	Taj i taj
Tiraž	300

Časopis izlazi jedanput godišnje.

**Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke finasijski je potpomoglo
izdavanje ove publikacije**

Publisher Faculty of Humanities of Mostar

Editorial board dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Senija Milišić; dr. Mirjana Popović; dr. Elbisa Ustamujić; dr. Adnan Velagić; mr. Adi Fejzić; mr. Alen Kalajdžija; mr. Faruk Taslidža; Edita Mulaosmanović

Editor dr. Adnan Velagić

Secretary mr. Alen Kalajdžija

For the publisher dr. Adnan Velagić

Proofreading Edis Kuko

Revision mr. Alen Kalajdžija

DTP Impress centar Konjic

Printing office Sabah print - Sarajevo

For the printing office Taj i taj

Circulation 300

The journal is published once a year.

The Federal Ministry of Education and Science has financially aided the publication of this journal.

SADRŽAJ

HISTORIJA – Rasprave i članci	7
Almir MARIĆ	
Prilozi prehistorijskoj topografiji Podveležja	9
Dr. Salih JALIMAM	
Vojno-političke veze srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša	19
Dr. Esad KURTOVIĆ	
Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku (Uzgoj ptica za lov i lov pticama)	37
Senad MIČIJEVIĆ	
Razvoj treće etape melamija i njihovi najznačajniji uspjesi	57
HISTORIJA – Prikazi i osvrti	69
Dr. Salih Jalimam	
Milko Brković, Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku	71
LINGVISTIKA – Rasprave i članci	75
Adi MASLO	
Kognitivna lingvistika i jezički znak	77
Mr. Edna KLIMENTIĆ	
Distribucija silaznih akcenata u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika	93
Mr. Halid BULIĆ	
Kvantitativna adverbijalna dopuna u bosanskom jeziku	105
Edita MULAOSMANOVIĆ	
Jezički izraz kao noseća struktura poeme <i>Na pravi put sam ti, majko, iziš'o Skendera Kulenovića</i>	111
Dr. Memnuna HASANICA	
Spezifitäten des Übersetzens der Kinderliteratur	121

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Rasprave i članci	129
Šeherzada DŽAFIĆ	
Bosanskohercegovački borgesovci. Udio fantastike u bosansko-hercegovačkoj književnosti	131
Irma MARIĆ	
Horozovićeva intimološka i stvaralačka potraga za samim sobom	147
Lejla ŽUJO	
Čempres kao prostor pamćenja u romanu <i>Žene. glasovi</i> Jasmine Musabegović	157
Amila PALIKUĆA	
<i>Ljubavnik Lady Chatterley</i> . Cenzura djela kao posljedica Lawrenceovog prikaza moralne krize društva kroz odnos Lady Chatterley i Mellorsa	163
NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Prikazi i osvrti	175
Dr. Dijana HADŽIZUKIĆ	
Halid Kadrić: <i>Dugo svitanje</i> , "Šahinpašić", Sarajevo, 2010.....	177
Mr. Selma RALJEVIĆ	
Dijana Hadžizukić: <i>Poetski diskurs u bošnjačkom romanu</i> , Biblioteka Bosnistika, Slavistički komitet, Sarajevo, 2011.	181
UPUTA AUTORIMA	187
PODACI O AUTORIMA	189

HISTORIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Almir MARIĆ

PRILOZI PREHISTORIJSKOJ TOPOGRAFIJI PODVELEŽJA

Sažetak:

Područje Podveležja veoma je bogato nalazištima iz prethistorijskog perioda, posebno tumulima i gradinama. Međutim, i pored toga na ovom terenu dosada nisu vršena arheološka istraživanja. Ovaj rad predstavlja prvi korak u nastojanjima da se to ispravi, tako što će se rekogniscirati potencijalna prethistorijska nalazišta, da bi se olakšala eventualna buduća istraživanja ovog kraja. Podaci o toponimima koji upućuju na postojanje prethistorijskih lokaliteta skupljani su istraživanjem na terenu i ekscerpiranjem toponima iz literature koja je dosad nastala o Podveležju.

Ključne riječi: Podveležje, prehistorija, tumuli, gradine, topografija.

Podveležje je visoravan u podnožju planine Velež. Proteže se cijelom dužinom ove planine, od kotline Bijelog polja iznad Vrapčića na sjeverozapadu do ceste Mostar–Nevesinje na jugoistoku. Sa sjeverozapada je ograničeno planinom Velež, a s jugozapada, uglavnom, ogrankom te planine iznad Mostarske i Bjelopoljske kotline, te Bišća Polja nad Donjim Gnojnicama i Dračevicama do Blagaja (Kanaet 1955: 15).

To je izrazito kraško područje, veoma pogodno za stočarstvo, s malim brojem stanovnika. Sastoji se od 7 sela koja čine jednu prirodnu i geografsku cjelinu. Jevto Dedijer podijelio je podveleška sela na: Dobrč, Šipovac, Svinjarinu, Banjdo, Kružanj, Klićanje, Do (Gnojnice) (Dedijer 1909: 241). Tvrtko Kanaet, autor monografije o ovom kraju, navodi ovih 7 sela: Dobrč, Opine, Gornje Gnojnice, Svinjarina, Banjdo, Kružanj i

Kokorina (Kanaet 1955). Ovim selima možemo dodati i Rabinu, selo koje je u geografskom, historijskom i kulturnom smislu sastavni dio Podveležja

Na ovom području nisu poduzimana arheološka istraživanja, pa su naša znanja, kako o prehistoriji, tako i ostalim historijskim razdobljima, veoma mala. Jedine informacije koje posjedujemo o ovom kraju, a koje se odnose na starije periode, rezultat su slučajnih nalaza, a ne sistematskih naučnih istraživanja. Ipak, i ta slučajna otkrića ukazuju da je podveleški plato veoma bogat nalazištima iz svih razdoblja, posebno prehistorije i srednjeg vijeka.

Zanimljivo je da se u Arheološkom leksikonu BiH, najznačajnijoj arheološkoj publikaciji u našoj zemlji, Podveležje tretira sa svega nekoliko prehistorijskih lokaliteta, iako stanje na terenu govori sasvim suprotno. U ovom važnom djelu nisu spomenuti brojni tumuli i gradine s područja Podveležja. Ovaj kraj ne spominje ni akademik Borivoj Čović u radu koji tretira mostarski kraj u prehistorijskom dobu, iako je Podveležje sastavni dio tog područja u svakom pogledu (Čović 1999). Već smo naveli da je slaba istraženost glavni razlog zbog čega je ovaj kraj slabo poznat široj naučnoj javnosti. Najbolji način da se to ispravi i dobije što potpunija slika o prehistorijskim nalazištima podveleškog platoa jest proučavanje njegove arheološke topografije koja će dati najpotpuniju sliku o arheološkim potencijalima ovog kraja u tom periodu.

Rekognisciranjem terena, ekscerpiranjem toponima arheološke provenijencije iz literature koja je dosad objavljena o Podveležju, te komunikacijom s lokalnim stanovništvom cilj nam je dopuniti postojeće podatke o ostacima prehistorije u ovom kraju, posebno tumulima i gradinama, kao dvama najvažnijim elementima pri razmatranju prehistorije bilo kojeg kraja, pa tako i Podveležja.

Tumuli

Tumuli ili gromile jesu humci koji su podizani nad grobom mrtvaca. To je najrašireniji tip grobnica na prostorima gdje su živjeli Iliri. Podizanje humka nad grobom pokojnika običaj je u ovim krajevima već u bronzanom dobu, a u željeznom dobu to je redovan, iako ne i jedini način pokopavanja u Istri, Dalmaciji, Crnoj Gori, Albaniji, te posebno na Glasincu u Bosni (Stipčević 1989: 178). U tumulima se obično pokopavao

---

¹ Rabina je u periodu prije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. administrativno pripadala Nevesinju, a danas, prema Dejtonskom mirovnog ugovoru, pripada Mostaru.

jedan mrtvac, ali su se vremenom pored njega počeli ukopavati i drugi, obično pripadnici njegovog roda. U grob su stavljani prilozima, npr., oružje, odjeća, keramičke posude, razni ukrasi, te ostali predmeti kojima se umrli služio za života.

Na prostoru današnje Bosne i Hercegovine sahranjivanje pod tumulima karakteristično je za glasinu kulturu u jugoistočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini.¹ Ovaj se običaj počeo uvoditi već od eneolita (Arheološki leksikon BiH I 1988: 85). U ranom bronzanom dobu pod tumulima je dominirala inhumacija (ukopavanje tijela). Jedino nalazište iz bronzanog doba s ovog područja koje je na zadovoljavajući način istraženo jeste tumul u Rabini (Anđelić 1969). Na lokalitetu Mala gomila (širi topografski naziv Vranjkuša) pronađen je bodež s jezičastom ručicom, koji pokazuje lokalna svojstva, pa je vjerovatno proizvod domaćih ljudi. Najvjerovatnije je bio postavljen kao prilog u grob, ali postoji mogućnost da je i s nekog drugog mjesta. Čović je ovaj kraj smjestio u glasinu kulturno područje (Čović 1976).

U blizini Rabine nalazi se Kokorina. To je prvo podveleško selo gledano sa sjeveroistoka. U njemu se nalaze jedini tumuli s podveleškog platoa koji su evidentirani u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine. Na širem prostoru sela na nekoliko mjesta nalaze se veće kamene gomile. Posebno se ističe ona na lokalitetu Čardačina gomila, koja je najveća. Okvirno se datiraju u bronzano ili željezno doba (Arheološki leksikon BiH III 1988: 294). Drugi evidentirani tumul nalazi se na lokalitetu Povitine, u zaseoku Gradina. Na kamenoj gomili smještena je srednjovjekovna nekropola iz kasnog srednjeg vijeka. Tumuli se datiraju u period bronzanog doba (leksikon BiH III 1988: 305).

Osim tumula koji su ovdje navedeni, postoji ih još dosta koji nisu evidentirani u Arheološkom leksikonu. Na čitavoj teritoriji Podveležja, osim u Opinama i Kričanjama, razasuti su brojni tumuli. Velik broj tih tumula zabilježio je poznati geograf Tvrtko Kanaet, kad je tridesetih i pedesetih godina prošlog stoljeća vršio terenska istraživanja za monografiju koju je pisao o ovom kraju. Pored navedenih tumula u Kokorini, koje je i on evidentirao, pronašao ih je po još nekoliko u skoro svakom podveleškom selu.

---

¹ Opširnije o glasinu kulturi i literaturi koja se odnosi na ovu temu vidjeti u: Salmedin Mesihović, *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata*, rukopis magistarskog rada, Zagreb, 2004.

U Kružnju je evidentirao dva tumula. To su Urijača² i Zaranova, na lokalitetu Voloderska gomila. U Banjdolu ih je zabilježio čak deset. Između Banjdola i Svinjarine nalazi se jedan veliki tumul, promjera 12, a visine 2 metra. Najviše tumula evidentirao je u selu Svinjarina, preko 20. Najveća se nalazi na lokalitetu Dražnjača i nosi naziv Velika gomila. Obim joj iznosi 65 metara, a visoka je oko 3 metra. U Šipovcu se nalaze 4 tumula. Najveći nosi ime Radetina gomila. Ima ih nekoliko i u Gornjim Gnojnicama, kao i u posljednjem podveleškom selu prema ovom redoslijedu – Dobruč. Tu se nalazi nekoliko velikih tumula, od kojih treba istaknuti Krstinu i Lažetinu gomilu (Kanaet 1955: 162).

Stanovnici ovog kraja iskopavali su neke od tumula, ali su u njima pronašli samo kosti, bez nekih priloga. U vezi s ovim arheološkim ostacima postoje i narodne teorije kako su oni nastali. Prema jednoj teoriji, tumuli su nastali čišćenjem njiva koje su nekad postojale na ovom području, a s kojih je vjetar odnio zemlju. Druga teorija kaže da su nastali tako što su u njima zazidani krivci za neko nedjelo. Svako ko je prolazio kraj okrivljenog bacao bi kamenje na tu osobu tako da su na taj način vremenom nastale velike kamene gomile (Kanaet 1955: 162). Savo Semiz zabilježio je priču da su gomile napravile vile, koje su se dijelile na planinske i humske. Između njih je često dolazilo do sukoba, pa su zato unaprijed pripremali kamenje za borbu i tako bi nastale gomile (Semiz 1889).

Osim tumula koji su evidentirani u Arheološkom leksikonu i monografiji Tvrтка Kanaeta, o postojanju ovih lokaliteta svjedoči i toponimija Podveležja. Proučavanje prehistorijske toponimije ovog kraja uveliko je olakšano knjigom Asima Peca *Mikrotoponimija Podveležja*, u kojoj je ovaj vrsni lingvist naveo većinu mikrotoponima ovog područja, uključujući tumule (gromile) i gradine (Peco 1990). Za izradu ove knjige koristio se austrougarskim katastarskim knjigama iz Mostara, monografijom Tvrтка Kanaeta i istraživanjem na terenu. Ekscerpiranjem prehistorijskih toponima iz ovog djela dobili smo spisak koji predstavlja samo mali dio potencijalnih prehistorijskih lokaliteta u Podveležju. Naime, prema kazivanju informatora s terena, na ovom području postoji više stotina tumula, koje narod jednostavno zove gomile. One nisu

---

² Danas se naziva *Orjača*. Kanaet navodi da je dobila ime po hurijama, ženama u Džennetu (Kanaet 162); Asim Peco ima drugo mišljenje. On kaže da je u osnovi ove riječi glagol *oriti se – rušiti*. Otud *Orjača*, gomila s koje se kamen ori, ruši, obrušava (Peco 1990: 160).

evidentirane niti u jednom od navedenih izvora, tako da je teško reći nešto više o njima. Toponime koji su navedeni u izvorima o Podveležju, radi bolje preglednosti, podijelili smo po podveleškim selima.

Gornje Gnojnice (Opine)

1. Pijukača gomila
2. Radetina gomila
3. Ratina gomila
4. Šipovac gomila

Dobrč

1. Krstina gomila
2. Lažetina gomila
3. Podgomila
4. Trešnjeva gomila

Svinjarina

1. Dražnjača
2. Humčica
3. Klečenjača gomila
4. Nožića gomila
5. Pijukača gomila
6. Žukovica

Banjdo

1. Vodice gomila

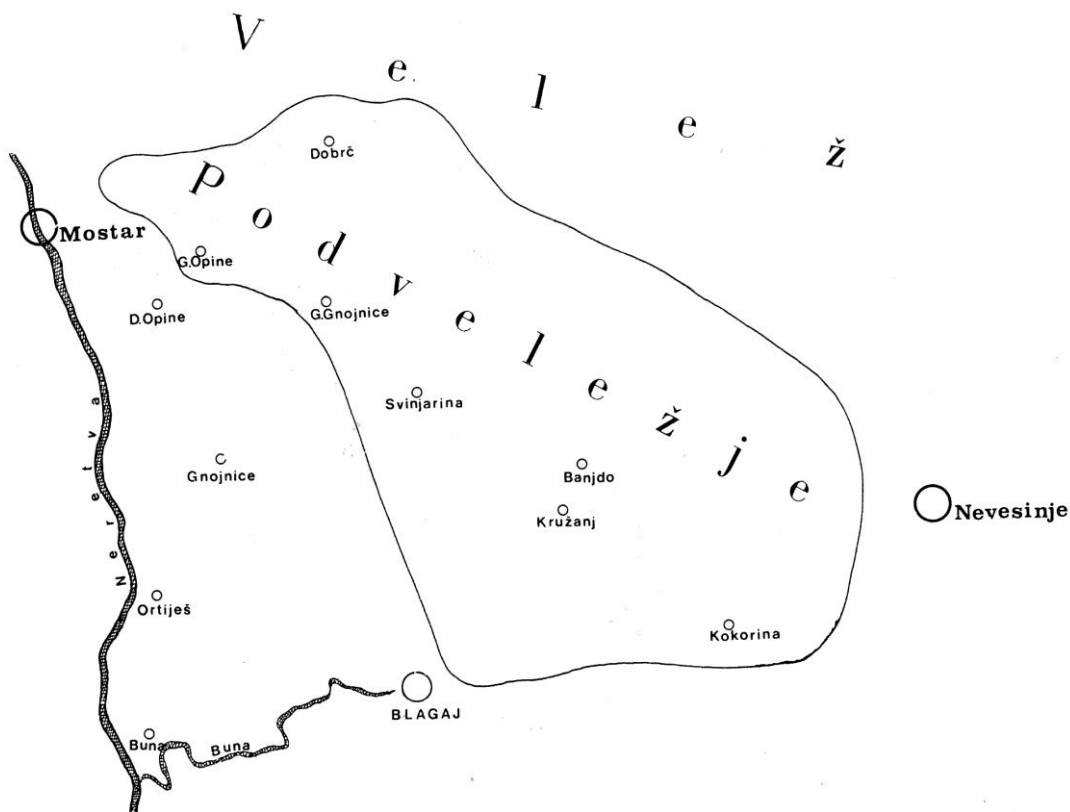
Kružanj

1. Orjača gomila
2. Šćepan gomila
3. Zaranova (Voloderska) gomila
4. Čardačina gomila 1
5. Čardačina gomila 2
6. Gomilica
7. Pekušina gomila
8. Srpska gomila

Kokorina

1. Čardačina gomila

2. Dolina pod gomilom
3. Rioč gomila

Karta Podveležja, prema A. Peci

Gradine

Prema definiciji Borivoja Čovića, termin *gradina* u užem smislu obuhvata nepokretne prehistorijske objekte s određenim geografskim položajem i određenim tipom fortifikacije, bez obzira na različite namjene tih objekata, dok bi znatno frekventniji termin *gradina* u širem smislu obuhvatao:

1. Sva prehistorijska nalazišta sa dominantnim geografskim položajem i fortifikacijskim sistemom izgrađenim od trajnog materijala i
2. Sva mjesta trajnijeg boravka manjih ili većih prehistorijskih zajednica koje su samim geografskim položajem pružala:

- a) određen stepen bezbjednosti od iznenadnog napada
- b) mogućnost sagledanja i kontrole bliže okoline
- c) uvjete za lahko organiziranje odbrane (Čović 1965).

Ovako definiran, termin *gradina* obuhvata veliki broj prehistorijskih arheoloških lokaliteta širom Balkana. Evidentirani su u svim krajevima gdje je bilo materijala potrebnog za gradnju, uglavnom kamena. Nalazimo ih u Sloveniji, Istri, Lici, Dalmaciji, Crnoj Gori, pa sve do Epira na jugu.¹ U Bosni i Hercegovini uglavnom su koncentrirane u planinskim krajevima dinarskog sistema, ali ih ima i u sjevernim, nizinskim dijelovima Bosne.

Jedino gradinsko naselje s područja Podveležja koje je evidentirano u Arheološkom leksikonu nalazi se na Bunskom, lokalitet Vinogradine (Arheološki leksikon BiH III: 291). Smješteno je iznad poznatog prehistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog lokaliteta Blagaj, uz magistralni put Mostar–Nevesinje. Na ovom mjestu postoji vododerina u čijem su profilu pronađeni fragmenti keramike. Vjerovatno potječe iz bronzanog doba.

Kanaet je za vrijeme svojih istraživanja također zabilježio postojanje nekoliko gradinskih naselja. Prvo je pronašao u selu Svinjarina, na lokalitetu Krstine (Kanaet 1955: 163). To je brdašce koje je to ime vjerovatno dobilo po obližnjoj nekropoli stećaka i krstovima koji se tu nalaze. Na samom grebenu nema ostataka zidina. Na njih se nailazi malo dalje, između tumula Dražnjače i Žukovice, gdje je Kanaet evidentirao njihove ostatke. Pravljeni su u tehnici suhozida od materijala kojeg najviše ima u ovom kraju – kamena. Naišao je na vanjske i unutrašnje zidove, koji su nešto manjih dimenzija. Širina suhozida iznosi oko 1.4 metra. Gradina se nalazila na dosta povoljnom geografskom položaju, posebno prema Mostarskoj kotlini, ali i ostalim dijelovima Podveležja. Vjerovatno je u prehistorijskom dobu imala funkciju utvrđenja s kojeg se nadgledala okolina i štitila lokalna ilirska zajednica od iznenadnih napada.

Zidove koji podsjećaju na gradinu Kanaet je evidentirao i na putu za Svinjarinu od Donjih Gnojnica do Kričanja. Lokalitet se nalazi na veoma dobroj geografskoj poziciji koja dominira prema Mostaru i Podveležju. Tragove gradinskih zidina Kanaet je pronašao i na drugom

---

¹ Pored naziva *gradina*, mogu nositi i druge nazive koji su izvedenice od riječi *grad*, zatim one koji su karakteristični za arheološka nalazišta, ili mogu imati neki toponim neutralne etimologije. U Istri ih nazivaju *kasteljerima*, a u Albaniji *kalajama* (tvrđavama). Gradine se mogu označavati i terminima *fortica* te *kaštela*, od *castellum* (Stipčević 1989: 76).

kraju Podveležja, na granici Gornjeg Kružnja i Kokorine, u Rioču. Ovo mjesto nosi ime Gradina, što svjedoči da je tu vjerovatno bilo prehistorijsko naselje. U Kokorini se nalazi i zaselak Gradina, koji je ime vjerovatno dobio po obližnjem oronimu.

Gornje Gnojnice (Opine)

1. Gradina
2. Poljica gradine

Dobrč

1. Gradac
2. Podgradina

Svinjarina

1. Gradina
2. Runjavi gradac

Banjdo

1. Podgradina
2. Podgradinom

Kružanj

1. Dolina pod gradinom
2. Pod gradinom

Kokorina

1. Gradina

Zaključak

Područje Podveležja bilo je relativno gusto naseljeno u prehistorijskom dobu. O tome svjedoči veliki broj tumula i gradina koje smo naveli. Razlog tome vjerovatno su dobri uvjeti za bavljenje stočarstvom polunomadskog tipa. To je bila najvažnija privredna grana kojom su se bavili prehistorijski stanovnici naše zemlje, a podveleški plato je idealno područje za bavljenje tom djelatnošću zbog klime i geomorfoloskih karakteristika terena.

Najveći broj tumula u izvorima koji su korišteni za izradu ovog rada evidentiran je na području sela Kružanj i Svinjarina. Međutim, tumuli su rasprostranjeni na cijeloj teritoriji Podveležja u velikom broju, s time da

ih većina nije evidentirana ni u jednom od izvora koje smo koristili, nego se do saznanja o tako velikom broju prehistorijskih lokaliteta došlo kroz razgovore s lokalnim stanovništvom. Nekoliko stotina takvih lokaliteta čine dobru bazu za buduća arheološka istraživanja koja će dati jasniju sliku podveleškog kraja u prehistorijskom dobu.

Gradine nisu zastupljene u tako velikom broju kao tumuli, bar na osnovu dostupnih podataka. Razloge za takvo stanje možemo potražiti u kasnijim pregrađivanjima terena, te rušenju gradinskih zidina tokom vremena. Većina evidentiranih gradina zauzima strateški jako dobre pozicije i s njih se uvijek mogla nadgledati bliža i dalja okolina, te zaštititi stanovništvo od iznenadnih napada.

APPENDICES TO PREHISTORICAL TOPOGRAPHY OF PODVELEŽJE

Resume:

The region of Podveležje is abundant with findings from the prehistorical period, especially in terms of barrows and forts. However, even with that in mind, the area remained free of archeological research. This paper presents the first step in attempts to make a change, by recognizing potential prehistorical sites, in order to facilitate potential future research in this area.

Data on toponyms that indicate the existence of prehistorical sites have been collected through field research and by excerpting toponyms from the existing literature on Podveležje.

Key words: Podveležje, prehistory, barrows, forts, topography

Literatura:

1. *Arheološki leksikon BiH I-III*, Sarajevo, 1988.
2. Tomislav Anđelić, "Nekoliko preistorijskih nalaza iz Hercegovine", *GZM n. s. (A)* 24, Sarajevo, 1969.
3. Borivoj Čović, "Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni", *GZM n. s. (A)*, Sarajevo, 1965.
4. Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976.
5. Borivoj Čović, "Mostarsko područje u prahistorijsko doba", *Hercegovina* 4–5 (12–13), Mostar, 1999.

6. Jevto Dedijer, *Hercegovina, Naselja Srpskih zemalja*, knjiga VI, Beograd, 1909.
7. Tvrtko Kanaet, *Podveležje i Podvelešci*, Naučno društvo SR BiH, Djela knjige VI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 3, Sarajevo, 1955.
8. Salmedin Mesihović, *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata*, rukopis magistarskog rada, Zagreb, 2004.
9. Asim Peco, *Mikrotoponimija Podveležja*, ANUBiH, Sarajevo, 1990.
10. *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzano doba*, Sarajevo, 1983.
11. Savo N. Semiz, "Život i običaji srpskog naroda – Geografsko-etnografska crtica – Podveležje i Podvelešci", *Zora, list za zabavu pouku i književnost*, god. III, br. 11, Mostar, 1889.
12. Aleksandar Stipčević, *Ilir, Povijest, život, kultura*, "Školska knjiga", Zagreb, 1989.

Dr. Salih JALIMAM

VOJNO-POLITIČKE VEZE SREDNJOVJEKOVNE BOSNE I CETINSKE KRAJINE U VRIJEME KRALJA STJEPANA TOMAŠA

Sažetak

Pošto je nakana ovog rada vojno-političke veze srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine, nema posebne potrebe da se pretresaju svi dosadašnji pokušaji koji su nekim bitnim elementom utjecali na raznolike povezanosti i odnose. U jednom već gotovom popisu radova o srednjovjekovnoj Bosni vidljiv je skroman broj bibliografskih jedinica o vezama srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine, što nas pomalo i začuđuje kad imamo u vidu činjenicu da je u jednom periodu ovaj kraj bio u sastavu srednjovjekovne Bosne. Kao i uvijek, razlozi su dvojake prirode, prije svega nedostatak primarnih historijskih izvora, pogotovo onih koji mogu posebno identificirati utjecaj na promjene u nekim historijskim procesima, dok je drugi razlog već tradicionalna nezainteresiranost istraživača za ovakav tip istraživanja. Osnovna nakana ovog rada neće ići u šira objašnjenja odnosa ovih dviju cjelina, već identificiranje karakterističnih vojno-političkih momenata koji mogu biti od koristi za neko buduće istraživanje.

Ključne riječi: Srednjovjekovna Bosna, vojni odnosi, političke veze, Stjepan Tomaš, Herceg, Stjepan Vukčić Kosača, Cetinska krajina

Prije nego što se pređe na tumačenje određenih pojava vezanih za vojno-političke veze srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša, potrebno je posebno naglasiti da su ti odnosi

specifični i karakteristični po mnogočemu, posebno što su nastavak već ranijih pokušaja i uspjeha srednjovjekovne Bosne i njenih vladara, ali i oblasnih gospodara, da vladaju ovim krajevima. Tako je vojvoda Sandalj Hranić držao tvrdu Ostrvicu sa Skradinom u dolini Zrmanje. Mađarski kralj Ladislav Napuljski darovao mu je Drežnik, Slunj i Cetin u porječju Korane (Dinić 1978: 185). Od naseljenih mjesta tu su ubicirani Poljice, Rodobilja, Imotski, Vrgorac, Visući, Čačvine (Dinić 1978: 186).

Srednjovjekovno bosansko plemstvo na sastanku bosanskog rusaga 5. decembra 1443. postavlja na vlast kralja Stjepana Tomaša. Najmoćniji bosanski plemić na teritoriji jugoistočne Bosne, Stjepan Vukčić Kosača, u početku odbija priznati Stjepana Tomaša za novog kralja Bosne, što je rezultiralo sukobom unutar srednjovjekovne Bosne po tom pitanju, a taj se sukob okončava 1446. godine bračnom vezom bosanskog vladara s Katarinom Kosačom, kćerkom moćnoga vojvode. Stjepan Vukčić Kosača ipak nastavlja vršiti vrlo jak utjecaj na svom posjedu, što potvrđuje činjenica da 1448. uzima titulu hercega, po kojoj će ovaj dio srednjovjekovne Bosne kasnije biti i prozvan Hercegovina. Prvi kontakti srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša zabilježeni su neposredno poslije njegova stupanja na prijesto srednjovjekovne Bosne 5. decembra 1443. Potrebno je naglasiti da se vodila uglavnom diplomatska prepiska u kojoj se mnogo puta spominju gradovi i lokaliteti Cetinske krajine, ali koji nisu interesirali samo bosanskog kralja već i Stjepana Vukčića-Kosaču (Novak 1961: 30). 23. augusta 1445. Stjepan Vukčić Kosača izmirio se s Mlečanima i "ostavio Omiš u njihovoj vlasti" (Klaić 1882: 283).

Historijski izvori ukazuju i na vojne aktivnosti bosanskog kralja Stjepana Tomaša, čemu su na ruku išli pogibija mađarskog kralja Vladislava 1444. godine, smrt bana Matka Talovca krajem 1444. ili početkom 1445. godine te borbe između velikaša. Bosanski kralj pokazivao je posebne vojne aspiracije prema Kninu i Ostrovici, što je stvaralo dodatne nevolje banu Petru Talovcu i njegovu bratu. S druge strane bosanski kralj Stjepan Tomaš, želeći Petrovu banovinu za sebe, zamolio je Mlečane za savjet i pomoć. On im saopći da knez Stjepan želi da ga kralj učini vojvodom Splita (*dux*), kako bi s tom titulom mogao jače istupiti protiv Venecije. Da imanje bana Pirka (Petra) ne bi prešlo pod Ugre, ponudio bi mu za njegovu banovinu jedan grad u srednjovjekovnoj Bosni, koji bi mu donosio daleko više prihoda od cijele banovine (Novak 1961: 17). Radi toga traži mišljenje, savjet i dopuštenje Venecije da smije

dignuti 200 pračkaša u dalmatinskim mletačkim gradova. 7. aprila 1449. mletačka vlada odgovara da mu ne može dati ni mišljenje ni savjet, ali "da nema ništa protiv da digne 200 pračkaša u Dalmaciji" (Novak 1961: 17). U takvim prilikama ban Petar Talovac nagodio se sa gubernatorom Ivanom Hunjadijem, a na izmirenju su posebno radili Dubrovčani, "kojima je bilo do toga, da im i ban Petar uz gubernatora pomogne u borbi protiv Stjepana Vukčića" (Novak 1961: 17). Vlada Mletačke republike u svom je dopisu upućenom iz Venecije 17. marta 1446. izjavila bosanskom kralju Stjepanu Tomašu da je zaista u pregovorima s banom Petrom Talovcem, koji je bio nominalni gospodar Cetinske krajine, ali da ništa neće zaključiti na što bi se njegova Prejasnost mogla žaliti ("facturi non sumus quidcumque de quo eius serenitas iuste gravare valeat") (Ljubić 1890: 235-236). Istovremeno, marta 1446. godine kralj Stjepan Tomaš javio je Mletačkoj vladi da mu je aragonski kralj Alfons poslao dva franjevca, tražeći da mu ustupi Neretvu, da bi preko nje mogao imati "pristupa u kraljevstvo ugarsko, za kojim teži" te da mu dade "slobodan prolaz za svoje poslanike, kad idu u Ugarsku, jer se je s nekim barunima sporazumio da dobije ono kraljevstvo" (Ljubić 1890: 235-236). No bosanski kralj odlučno odbi sve Alfonsove zahtjeve, čuvajući svoju nezavisnost (Ljubić 1890: 235-236).

Slijed daljih odnosa između srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine opet će biti u zavisnosti od susjeda, prije svih Mletačke republike, ali i odnosa među njima. Iz historijskih izvora poznato je da su u Veneciji 7. aprila 1449. poslanici kralja Stjepana Tomaša obavijestili vladu Mletačke republike da ban Petar Talovac pregovara s Mađarima i da ima namjeru da im ustupi polovinu svoje banovine. Poslanici su izrazili i želju bosanskog kralja da posjeduje banovinu Petra Talovca predavši za nju Talovcu neki unosan grad ("quodam castrum longe maioris redditus"). Kralj istovremeno moli Mletačku republiku za savjet i da u slučaju potrebe u njihovim dalmatinskim mjestima unovči do 200 balistara. Na ovaj kraljev zahtjev uskoro je stigao i odgovor u kojem se kaže da, što se tiče banovine, kralj može raditi po volji ("circo factum banatus... deliberare potest ut ei libet") (Ljubić 1890: 235-236).

Najvažniji trgovački artikal kojim su dalmatinski gradovi u doba svoje pune autonomije trgovali sa srednjovjekovnom Bosnom i ostalim zaleđem bila je so. Ona je bila ne samo vrelo zarade privatnicima nego i u prvom redu komunama. Mletačka republika dopustila je 1444. godine bosanskom kralju Stjepanu Tomašu izvoziti so iz bilo kojeg mjesta Dalmacije uz naknadu od 5 dukata za 100 mjerova (Novak 1961: 16).

Zauzvrat je Stjepan Tomaš dopustio da svi "Mlečani i svi njihovi podanici, slobodno i sigurno i bez ikakve zapreke, ne plaćajući nikakve carine ni daće, ni poreza, sami ili sa služinčadi, brodovljem, kolima, konjima i oružjem, svojom trgovinom, novcem ili bilo kojom robom mogu dolaziti u sve krajeve njegova kraljevstva, a isto tako da mogu izvesti bilo koju robu, novac i bilo što, a da ne plate nikakve carine ni što slično" (Fermendžin 1892: 150-151; Novak 1961: 143). Prvi trag je u povelji Stjepana Tomaša, izdanoj u Jajcu 15. aprila 1444. mletačkim trgovcima u vezi sa slobodnom trgovinom po srednjovjekovnoj Bosni. Povelja sadrži: *et sigillo, quo ad presens utimur, puta ipsius condam domini Twerthko regis apatruui nostri eo quod nostrum sigillum nundum sculptum est, fecimus communiri, quodquidem sigillum quantocius sculpetur, si opportunum fuerit, eciam presentibus appendi faciemus* (Čremošnik 1940: 192-131). Na Bobovcu je iz toga vremena i povelja kralja Stjepana Tomaša od 3. juna 1444. kojom obećava prijateljstvo Ivanu Hunjadiju i godišnje plaćanje od 3.000 florena (Fermendžin 1892: 185).

Neka naslućivanja o političkim vezama srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine moguće je naći u povelji od 25. maja 1446. izdanoj u Kraljevoj Sutjesci kojom Stjepan Tomaš potvrđuje posjede udovici kneza Ivaniša Blagajskog, Doroteji, i njenom sinu Nikoli (Thalloczy-Barabas 1897: 342-345; Kukuljević-Sakcinski 1863: 66, ćirilčki tekst).

Stjepan Tomaš zamolio je 1449. godine Mletačku republiku da mu uz cijenu od 5 dukata za 100 mjerova dopusti izvoziti so iz Splita kad je po toj cijeni daje u Neretvi vojvodi Stjepanu Vukčiću-Kosači, koji joj nije prijateljski naklonjen i čak snuje kako bi postao knez Splita (Novak 1961: 31). Mletačka republika pristade na to uz običnu cijenu i obavezu da neće kupovati so od privatnika, već samo od države (Archivio di Stato Venezia, Senato Marci, vol. IV, 124; Ljubić 1890: 419-420). Interes Stjepana Tomaša prema gradovima Cetinske krajine te njegov skoro skrbnički odnos pokazuje i sljedeći detalj: kralj je u Livnu 2. decembra 1449. ovlastio Jakova Testu Trogiranina da povede istragu protiv Tome i Ilije koji su ukrali neki novac pohranjen u sakristiji Crkve sv. Marije u Cetini "in sacristia s. Mariae in Cetine" (Lucić 1978 II: 960-961). Iz nekoliko sačuvanih izvornih dokumenata, naročito poveljâ, moguće je donekle naslutiti vojno-politički odnos između srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine. Takva je povelja Stjepana Tomaša od 13. oktobra 1450. iz Vesele Straže kojom se zahvaljuje Mletačkoj republici što ga je uvrstila među svoje saveznike u sklopljenom miru s aragonskim kraljem (Ljubić 1890:

213). Zatim, povelja Stjepana Tomaša kojom on u Jajcu 24. oktobra 1450. kao mletački saveznik potvrđuje sklopljeni mir između Mlečana i aragonskog kralja (Archivio di Stato Venezia, Miscellanea Atti Diplomatici e Privati, busta 53, ½, N° 1135).

U historijskim izvorima teško da se može naći neka potvrda o bilo kakvim odnosima srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine sve do aprila 1451. godine, kada je 29. aprila te godine bosanski kralj uputio zahtjev Mletačkoj republici da uzme grad Ostrovicu, koji se odmetnuo od kneza Pirka, tj. cetinskog bana Petra Talovca ("*quod defederat a comite Pircho*") (Ljubić 1890: 349). U zahtjevu je postavljena i alternativa, te ako Mlečani to ne bi htjeli, kralj insistira da oni privole da ga on sam kupi od Tomaša Tvrtkovića, podbana i ljutog Talovčevog neprijatelja. Iz Venecije je stigao odgovor u kojem se kaže da Mletačka republika želi živjeti u miru (Ljubić 1890: 364). Vlada Mletačke republike prepušta bosanskom kralju da o tome sam donese odluku kakva bude više odgovarala njegovom stanju i prilikama ("*uti rebus et statui suo magis conferre cognaverit*"). Kaoiskusne diplomate, Mlečani će ipak ovaj odgovor dopuniti jednom napomenom, i to da će njegovo susjedstvo biti njima draže od bilo čijeg drugog (Ljubić 1890: 377-378). Na molbu Talovčevog izaslanika od 16. jula 1452. vlada Mletačke republike naložila je svome poslaniku kod bosanskog kralja da posreduje kod kralja na izmirenju i slozi kralja Tomaša i Petra Talovca. Istodobno se piše i zadarskim knezovima da banu ne uskrate pravicu ("*ministrare ius et iustitiam*") u pitanju odmetnika Tomaša Tvrtkovića, koji je stari Talovčev protivnik, inače bivši banovac, koji je još 1450. godine oteo banu grad Ostrovicu, ali se kasnije s njim i nagodio. Godine 1452. ponovo se odmetnuo i pobjegao na mletačko zemljište, odakle je rovario protiv bana (Ljubić 1890: 430).

Ovdje je potrebno naglasiti da je za područje Cetinske krajine zainteresiran i herceg Stjepan Vukčić Kosača, što je sigurno ometalo ranije izraženu želju bosanskog kralja, ali izgleda da su se više od njega tome protivili Splićani. U proljeće 1453. došlo je do pojačanog interesa kralja, ali i njegova tasta Stjepana, a razlog tome je smrt bana Talovca. 11. marta 1453. pa je pitanje naslijeđa i baštine pokojnog bana bilo razlog sporenju. Cetinsku krajinu i značajne hrvatske gradove koje je posjedovao Talovac naslijedili su banovi maloljetni sinovi, Ivan i Stjepan, kojima je do punoljetstva skrbnik bio knez Pavao Kragulj, zapovjednik grada Klisa (Klaić 1882: 308). Talovčevu oblast htjeli su prigrabiti i Stjepan Tomaš i Stjepan Vukčić Kosača preko braka sa Hedvigom, Talovčevom udovicom.

Tomaš je želio oženiti sina, a herceg je namjeravao sklopiti brak s gospodaricom Cetine, jer je te godine ostao udovac (Ćirković 1964: 310). Sporenje oko baštine bana Petra Talovca doseglo je priličnu oštine, naročito između kralja i hercega, a širina spora jasna je kada se zna da je herceg krajem oktobra 1453. kao stanovitu pomoć u srednjovjekovnu Bosnu pozvao i Osmanlije. To je dokumentirano jednom odlukom Vijeća umoljenih Dubrovačke republike od 30. oktobra 1453. u kojoj se kaže "...scribendi S d. regni Aragonum regi Bosne et mercatoribus Bosnam ad petitionem cherezegh" (DAD Actii Cons. Rog., Vol. XIII, fol. 252). Na osnovu druge odluke istog vijeća, od 26. januara 1454. može se naslutiti da je postojala inicijativa za pregovore između Tomaša i Kosače (DAD, Actii Cons. Rog., vol. XIV, fol. 13). Izgleda da se u ovaj spor umiješala i treća strana: riječ je o grofu Ulriku II Celjskom, inače banu Slavonije 1445-1456. godine, koji je bio dosta utjecajan. Koristeći se tom svojom prednošću, on je počeo ostvarivati još ranije dobijenu vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom. Već početkom 1454. godine u jednoj ispravi javlja se naziv "Ulrik II Celjski kraljevine Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije ban", dok se prije naprosto zvao banom Slavonije (Voje 1973: 60).

Stjepan Tomaš poslao je u Veneciju svog pouzdanika Nikolu Testu Trogirana koji je 8. marta 1455. prenio kraljevo saznanje da se Ulrik II Celjski priprema preoteti Dalmaciju od Mlečana. Kralj ovdje predlaže Mletačkoj republici da uzme Knin, a ako to neće, neka nagovori baštinike da grad predaju njemu, jer je to stolica i glavno mjesto Hrvatskoj ("quod est caput et principalis locus Croatiae" (Klaić 1972-73: 324) Na ovo je stigao odgovor da Mletačka republika nema namjeru uzimati Knin za sebe, da se ne bi stvorio novi razlog za svađu s mađarskim kraljevstvom, nego će Republika savjetovati baštinicima bana Talovca da Knin predaju bosanskom kralju (Ljubić 1891: 165-168). Poslanici hercega Kosače u svom zahtjevu od 7. novembra 1455. zatražili su od Mletačke republike grad Omiš, koji je herceg nekad oteo od zajedničkog neprijatelja, kneza Matka Talovca i njegove braće. U istom zahtjevu poslanici su napomenuli da je herceg u stanju zauzeti i županiju Cetinu, koja se sada nalazi u rukama djece pokojnog bana Petra Talovca ("comitatem Cetine... modo in manibus condam filiorum Petri bani abitam"), a oni su se dali pod zaštitu Mletačke republike (Ljubić 1891: 168-169).

Kosača je želio znati kako Mletačka republika gleda na sve to. Njen odgovor stigao je odmah i u njemu je Republika poručila hercegu da se u pitanju baštinika Petra Talovca izvoli uzdržati od svake štete i nasilja

("ab ipsorum damnis iniuriis placeret se abstinere") (Ljubić 1891: 169). Trogirani i humanist Ivan Subota u pismu od 24. decembra 1455. poslanom patriciju Petru Maurocenu, piše o prilikama u Hrvatskoj. U ovom poučnom pismu Subota se dotiče i otimanja Stjepana Tomaša i Stjepana Vukčića Kosače oko Talovčeve baštine. Herceg prijeti Hrvatskoj s velikom vojskom, želeći tako spriječiti ženidbu sina bosanskog kralja Talovčevom udovicom, koju bi htio uzeti za ženu jer se nada da će tako zavladati većim dijelom Hrvatske (Klaić 1882: 308, n. 67). Tomaš je ponovo preko svojih poslanika, hvarskog biskupa Tome Tomasinija i Nikole Teste Trogiranina, pismom od 3. aprila 1456. dojavio Mletačkoj republici da Ulrik II Celjski, ban Slavonije, svim silama nastoji zauzeti i hrvatsku banovinu, kao i Cetinsku i Klišku županiju ("banatum Croatie et Comitatem Cetine atque Clise"), te da otuda otjera sirote Talovčeve sinove, što bi bilo na zajedničku štetu. Upravitelji i kaštelani gradova koji pripadaju djeci Petra Talovca stalno su odlagali predati celjskom grofu povjerene gradove dok kralj ne dođe u Budim i ne odluči o tome.

Već je mnogo ranije u historijskoj literaturi zapisano da je "sebična i dvolična republika poslušala bosanskog kralja iz straha da se ne zavadi s grofom Celjskim i hercegom Stjepanom" (Napretkova povijest 1942: 536). Takvom pomirljivom politikom u drugoj polovini 1456. godine Ulrik II Celjski dobio je svu Hrvatsku, osim grada Klisa, koji se predao zaštiti Mletačke republike, a bosanski kralj nije dobio ništa. Među zahtjevima je zanimljivo spomenuti da se tražilo da Mleci, ako ne žele otvoreno istupiti, barem hranom, prahom i oružjem pomognu spomenutim kaštelanima, jer se oni inače neće moći duže održati. Stjepan Tomaš upozorio je Mletačku republiku na važnost Knina, opasnost od saradnje i moguće zajedničke granice posjeda Ulrika II Celjskog i hercega Kosače (Ljubić 1891: 88–89). Odgovor poslanicima bosanskog kralja stigao je 14. aprila 1456. i u njemu se kaže da Senat Mletačke republike u potpunosti odobrava ono što je kralj učinio i što namjerava uraditi za djecu pokojnog bana. Mletačka republika ne otiima se za Knin, ali ako se on ne bi mogao zadržati u vlasti spomenutih, drago bi joj bilo da ga kralj nastoji zadobiti za sebe. Oni će sa svoje strane u tom smislu savjetovati baštinike pokojnog bana Talovca da Knin što brže predaju kralju, prije nego se pogodi s kim drugim (Ljubić 1891: 89-90; Fermann 1892: 228).

U daljem slijedu događanja, nešto prije 16. augusta 1456. godine, na pritisak Jana Vitovca, koji je bio zapovjednik njemačkih plaćenika u službi grofa Ulrika II Celjskog, koji je inače rodom Čeh, vojvode

novoimenovanog bana Ulrika II Celjskog i kraljeva izaslanika Simona, hrvatsko-dalmatinski banovac Bojničić izručuje mu gradove Knin i Lab. Isto tako cetinski kaštelan Juraj Vir predao je banu Ulriku II Sinj, Čačvinu i Petrovac (Klaić 1972-73: 330).

Cetinskoj krajini zaprijetila je opasnost od strane kneza Ulrika Celjskog, koji je bio odlučio zauzeti sve "što je pripadalo banovini Hrvatskoj, pa je radi toga uputio tamo svoga vojvodu Jana Vitovca". (Novak 1961: 19). Sigurno je Ulrik, prijatelj i rođak hercega Stjepana Vukčića-Kosače, izradio da je kralj darovao Split hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, kako 3. juna 1456. godine javlja mletačkoj vladi bosanski kralj Stjepan Tomaš. U istom pismu Tomaš moli preko svojih poslanika Mletačku republiku da složno odbrane sinove pokojnog bana Petra od kneza Ulrika Celjskog i moli pomoć u borbi protiv Osmanlija (Ljubić 1891: 86-87, prema *Secreta consilii rogatorum*, lib. XX, u Mletačkom arhivu). Ovo pismo još je više približilo hercega i kneza sa granicama svojih posjeda (držanja). Vitovec je uspio u tome da mu krbavski knezovi ustupe Ostrovicu, a onda nastavi ratovanje protiv banovca Tome Bojničića za Knin i Lab.

Stjepan Tomaš, koji se bojao Urlikovog susjedstva sa hercegom Stjepanom Vukčićem-Kosačom, a želio je proširiti svoje posjede u Cetinskoj krajini, uputio je poslanstvo u Mletačku republiku. Njegovi su poslanici najprije izvijestili mletačku vladu da joj knez Ulrik namjerava oteti Dalmaciju, a onda su joj savjetovali da uzme grad Klis, jer će ga inače uzeti celjski knez. Ako, pak, neće, neka nagovori nasljednike pokojnog bana Pirka (Petra) da grad predaju njemu. Mletačka vlada odgovorila je 8. marta 1455. Stjepanu Tomašu da ona neće uzeti Klis jer se ne želi zavaditi s mađarskim kraljevstvom, ali će savjetovati nasljednicima bana Pirka "da grad predadu bosanskom kralju Stjepanu Tomašu" (Ljubić 1890: 85).

Stjepan Tomaš je, uz svu osmanlijsku opasnost u srednjovjekovnoj Bosni, svejedno napao vojsku celjskog kneza dok je 1455. godine opsjedala Knin i uspio ju je potjerati natrag i osloboditi Knin opsade. Godine 1456. ponovo je prijetila opasnost od kneza Ulrika. Bojeći se da Knin ne padne u Ulrikove ruke, Stjepan Tomaš preko svog poslanika, hvarskog biskupa Tome Tomazinija, piše pismo 3. juna 1456. mletačkoj vladi da ona uzme Knin, a ako neće, to će učiniti on. "Obznanjujemo vam, kako rekoše poslanici, ako izgubimo ovo kraljevstvo neće ni vaše mjesto ostati u miru" (Ljubić 1891: 87). Osim toga, Stjepan Tomaš zamolio je Mletačku republiku da piše hercegu Stjepanu Vukčiću-Kosači neka ne radi

protiv "siročadi bana Petra u korist Ulrikove, te više što su pod zaštitom Venecije i njegovom" (bosanskog kralja) (Ljubić 1891: 89-90) Mletačka republika odgovorila je Tomašu 14. juna 1456. da slobodno, kada mu ustreba, unajmi plaćenike u njenim zemljama i da može, u slučaju nevolje, i on i njegovi doći u mletačku državu. Što se tiče Knina, ako ga on ne može sačuvati za sinove bana Pirka, neka ga sam uzme (Ljubić 1891: 90).

Međutim, u septembru 1456. Jan Vitovec i kraljev poslanik Simon uspjeli su u pregovorima dobiti Knin, Lab i ostale gradove na Cetini. Jedino kaštelan Klisa nije htio predati grad knezu Ulriku, nego ga stavi pod zaštitu Venecije (Novak 1961: 20). "Mletačka vlada, koja je do sada ljubomorno pazila da se u pogledu Klisa ništa ne promijeni, nije mnogo gledala na ostale dijelove Hrvatske, od kojih je neke bio osvojio bosanski kralj" (Novak 1961: 20). Za dalje tumačenje odnosa bosanske države i Cetinske krajine instruktivno je pismo Stjepana Tomaša od 24. jula 1457. koje je poslao po svom vjernom i neumornom poslaniku Nikoli Testi, prvo papi Kalistu III, potom aragonskom kralju Alfonsu, mletačkom duždu Franji Sforzi, burgundskom vojvodi i nekim drugim vladarima i općinama. U pismu ih upozorava i obavještava o opasnostima koje su se nadvile nad srednjovjekovnom bosanskom državom i o nekim vrlo važnim poslovima i pothvatima (Lucić 1979 II: 961-962). Nešto kasnije je vlada Mletačke republike odlukom od 20. septembra 1456. primila pod svoju zaštitu kliškog kaštelana Pavla Kiša Kragulja, te sinove bana Petra Talovca ("sub protectione et commendisis") (Ljubić 1891: 96).

Pismom od 17. maja 1456. mletačka vlada pisala je Stjepanu Tomašu ("serenissimo domino regi Bossine") da je obaviještena o njegovom sklapanju mira ili dugotrajnog prijateljstva, tj. primirja ("inducias seu treguas duraturas") s kaštelanima Cetine, izražava mu svoje zadovoljstvo i potiče ga u tome da istraje. (Ljubić 1891: 108-109). U isto to vrijeme Ulrik II Celjski postigao je značajne uspjehe u Mađarskoj, tako da je mogao odustati od borbe za Dalmaciju. Poslije smrti Ivana Hunjadija postigao je kod mađarskog kralja Ladislava da bude imenovan za gubernatora Mađarske. Ovo će, izgleda, biti i sudbonosno za njega jer će Ladislav Hunjadi 9. novembra 1456. izdati nalog da se Ulrik mučki ubije u Beogradu. "Pošto iza Urlika nije ostalo muških potomaka, akcije Celjskih na Balkanu bile su završene." (Voje 1973: 61).

Bosanski kralj iskoristio je tragičnu pogibiju celjskog grofa, te je provalio iz Livna i Bistrice u Cetinu s ciljem da preotme ostatke baštine Petra Talovca, ali je na intervenciju splitskog kneza morao odustati od te

nakane, te je došlo do primirja. Mletačko Vijeće umoljenih pristalo je 27. septembra 1456. na sve prijedloge kneza i kaštelana grada Klisa Pavla Kiša Kraguja, kojim se reguliraju odnosi između kaštelana i Mletačke republike. Na osnovu toga Venecija je primila Klis pod svoju zaštitu i imenovala Pavla Kraguja za kapetana, određivši mu godišnju nagradu od 50 dukata (Novak 1961: 20), jednu kuću i sva imanja Antuna de Cipriana. "Usto mu je poslala zastavu sv. Marka sa kopljem i odredila da ga u slučaju potrebe potpomazu njezini knezovi dalmatinskih gradova" (Novak 1961: 20). S druge strane, Pavao Kraguj se obavezao da će, dok jedan od dvojice sinova Petra Talovca ne navrši 18. godinu, od kojih je stariji imao 11 godina, držati i čuvati grad Klis pod vlašću Venecije, a kad postanu punoljetni, predat će im grad i to samo poslije sporazuma s Venecijom. Ako obojica prije toga umru, gradom će raspolagati mletačka vlada. U slučaju da dalmatinski gradovi zatraže njegovu pomoć, on će im priteći s 200 konjanika i 1.000 pješaka (Ljubić 1891: 98-100).

Mletačka vlada opravdava ovakav ugovor navodom da "grad Klis ne pripada banovini Hrvatskoj već knežiji Cetinskoj" (Ljubić 1891: 98-100). I drugi interesent za ova područja, herceg Stjepan Vukčić Kosača, nastojao je iskoristiti smrt Ulrika II Celjskog, te se utvrđuje na donjoj Cetini da bi time dobio sigurniju mogućnost za upad u susjedne krajeve. U martu 1457. Kosača se preko poklisara žalio Mletačkoj vladi na Splitskane; u žalbi se spominju "homeni nostri del paexe nostro Radobil, la qual confina con le terre de la serenita vostra" (Ljubić 1891: 98-100). Republika sv. Marka odgovorila je da će povodom – "ad partem vero illorum de Rodobigla" – pisati splitskom knezu (Ljubić 1891: 104). Uskoro se opet moralo raspravljati u Mlecima o Rodobilji, pošto je Kosača u njoj sagradio tvrđavu blizu Cetine i namjeravao, kako su Mlečani bili obaviješteni, "da načini i most preko Cetine, kako bi što lakše mogao vršiti upade u Poljica" (Novak 1961: 20).

Mletačka republika 1. augusta 1457. upućuje dopis Stjepanu Vukčiću-Kosači, a kasnije mu šalje i poslanika koji je, kao i dopis, imao namjeru odvratiti hercega od gradnje mosta na Cetini koji je gradio da bi dobio slobodan prijelaz u Donja Poljica ("fabricandi unum pontem super ipso flumine ut habeat liberum transitum in vallem Pollitii") (Ljubić 1891: 98-100). Nešto kasnije Kosača će se pravdati da je tolika želja za utvrđivanjem Rodobilje rezultat nastojanja da se izbjegne opasnost od strane Stjepana Tomaša, koji je, podgovoren od njegovih neprijatelja i izdajnika, snivao da sam sagradi tvrđavu; "on je samo preduhitrio kralja"

(Novak 1961: 21). O gradnji ove tvrđavice Mletačku republiku potanko su obavijestili i Kosačini izaslanici koji su 15. oktobra 1457. boravili u Veneciji; također su je informirali i o zauzimanju nekih Talovčevih mjesta ("loco quondam bani Petri") (Ljubić 1891: 119-123). U svim ovim novim prilikama, mletački knez u Splitu posredovao je da bosanski kralj ugovori primirje s kaštelanima Talovčevih gradova na 15 dana, dok ga je Mletačka republika 17. maja 1457. savjetovala na duže primirje ili pravi mir (Ljubić 1891: 108-109). Dalje uplitanje u prilike u Cetinskoj krajini Stjepan Tomaš morao je ostaviti za neko bolje vrijeme jer je u samoj svojoj državi imao stanovitih problema vezanih za napade Osmanlija. 23. novembra 1457. umro je mađarski kralj Ladislav Postum i u Mađarskoj i Hrvatskoj nastadoše nove borbe za prijestolje. Nekoliko mjeseci kasnije, tačnije 23. januara 1458, za kralja je izabran Matija Korvin, sin Ivana Hunjadija. Krajem 1458. novi kralj imenovao je Pavla Sperančića i Petra Zoba za hrvatskog, odnosno dalmatinskog bana. "Pavao, koga je kralj imenovao i knezom kliškim i cetinskim, doista je i došao preuzeti svoju banovinu" (Novak 1961: 20).

Početak januara 1458. u Veneciju je stigao Nikola Testa Trogirinanin s porukom Stjepana Tomaša da namjerava zauzeti "banatum Croavatia", hrvatski banat, da ne dođu u ruke njegovih ili neprijatelja Venecije, te je ponudio Republici, ako hoće, jednu ili više tvrđava u ovom području. U svom odgovoru od 20. januara 1458. Republika je odbila kraljevu ponudu, tobože uvjereni da će Stjepan Tomaš, koji u svojim stvarima uvijek pametno postupa, "odlučiti kako će mu biti na čast i diku" (Ljubić 1891: 109). U loše pisanom ili pročitano pismu, upućenom iz Splita splitskom poslaniku u Rimu 22. februara 1458, opisuju se događaji u srednjovjekovnoj Bosni i Hrvatskoj, te se u tom pismu doslovno kaže: "Re (de Bosnia) diceno che vignere in Cetina passando mega quaresima. Questi bani sono confermati e si combatono in vim de brigata cum conte Gregorio Turistovich (odnosi se na kneza Kurjakovića) et si portano in Tar Vir (vjerovatno se odnosi na kaštelana grada Sinja, Jurja Vira), Michal, lor farano nostra vendetta..." (Ljubić 1891: 98-100).

Nešto kasnije, o istoj stvari piše se i u pismu vlade Dubrovačke republike od 8. marta 1458. godine upućenom mađarskim prelatima i velikašima. U ovom pismu Dubrovčani između ostalog javljaju: "Doznali smo s više strana i iz mnogih izvora da su ugledni Juraj Vir i Pavao Kiš Kraguj, kaštelani v Sinja, Cetine i Klisa (spectabiles Veer Georgium et Chis Paulum castellanos Phsigni, Cetina et Clissii), okruženi raznim

opasnostima i da ih mnoge vlasti, za koje smatramo da ih zasada ne treba imenovati, neprestano uznemiravaju i pobunjuju, sad novčanim mitom, sad drugim uznemiravanjem, sad prijetnjama, sad otvorenim ratom, da se odmetnu od privrženosti kralju i da rečene, kao ostale kraljevske gradove koje drže, predadu spomenutim vlasnicima" (Ljubić 1891:131-133). Kako se čuje, Juraj Vir i Pavao Kiš kolebaju se i nisu daleko od predaje ("ipsos autem Veer Georgium et Chis Paulum titubare, ut audivimus, a deditioe non longe abesse"). Smatraju za svoju dužnost da to jave, jer ako se ti gradovi odmetnu, to bi bilo na propast kraljevstva ("cum dictorum oppidorum defectio si sequetur, in regni detrimentum futura sit") (Novak 1961: 29).

Jula 1458. godine poslanik bosanskog kralja Nikola Testa ponovo je u Mletačkoj republici, gdje raspravlja o kraljevoj odluci da zauzme Hrvatsku, koja je bez gospodara i kojom bi, prema njemu, htjeli zagospodariti Mađari, pa ne bi bili dobri susjedi ni Mletačkoj republici ni Dalmaciji (Ljubić 1891:131-133). Zahtjevi bosanskog kralja prema Cetinskoj krajini bili su aktuelni i sljedeće 1458. godine. Naime, kralj je preko Mlečana pokušao dobiti grad Čačvinu, utvrdu s lijeve strane Cetine, u planini, nedaleko od Trilja. Ponovo je nastao spor sa Kosačom, koji je 14. septembra 1459. izjavio da bi Čačvinu radije ustupio Osmanlijama nego bosanskom kralju. (DAD, *Actii Cons. Rog.*, vol. XVI, fol 53). Stjepan Vukčić Kosača sačekao je zgodnu priliku kada su kaštelani bili pritisnuti sa svih strana i zauzeo Čačvinu "i svoju granicu potisnuo dalje prema severozapadu. Taj je njegov uspeh bio veliki povod za svađu s bosanskim kraljem Tomašem" ("de dando libertatem domino rectori et suo Minori consilio respodenti Radiz Opraude ambasadori cherceg Stipani secum congratulando de filio sibi nato et de adeptioe Zazuine. Per omen (36)" (Ćirković 1964: 238-239).

Papa Pio II u svom pismu od 18. januara 1460. piše iz Mantove svom poslaniku u srednjovjekovnoj Bosni, hvarskom biskupu Tomi Tomasiniju, da je Stjepan Tomaš u svađi sa Stjepanom Vukčićem Kosačom, te je pristao uz Turke i doveo ih u hercegovu zemlju, te da nastoji da Čačvina ("castrum Ciacinae"), koja pripada hercegu ("quod ad dictum ducem spectare dignoscitur"), dođe Turcima u ruke ("in Turcarum potestatem devenist") (Ljubić 1891: 127). Djelomično ovi navodi imaju i historijsku potvrdu. Naime, neki je Mlečanin 21. aprila 1458. obavijestio mletačku vladu iz Bistrice (Hlivna) da je bosanski kralj sklopio i utvrdio mir s Turcima. No, historijske okolnosti su utjecale na to da je mir bio

kratkog daha. Prema obavijesti Dubrovčana, upućenoj mađarskom kralju Matiji Korvinu 26. aprila 1459, saznaje se da je Kosača tada zauzeo Čačvinu kod Vrpolja, u blizini Sinja. Uz to ide i čestitka dubrovačkog senata hercegu od 22. juna 1459 ("de adeptione Zazuine") (Ljubić 1891: 127). Stjepan Tomaš pokušavao je preko Mletačke republike dobiti ovaj grad, "ali je herceg izjavio da bi ga radije ustupio Turcima nego Bosancima" (Dinić 1978: 253). U ovo sporenje umiješao se i kardinal Carvajal, koji je izvijestio papu Pija II, koji je Stjepanu Tomašu zaprijetio "izopćenjem iz Crkve" (Farlati 1751: 263).

Sporenje oko utvrde Čačvina nastavio se i dalje. Tako pismom od 26. februara 1460. Kosača ("ducha Stephano") obavještava mletačku vladu o turskoj opasnosti koja se naročito pokazuje u zahtjevu da se po svaku cijenu nastoji imati tvrđava Čačvina zbog prolaza u Hrvatsku (Ljubić 1891: 168). Turci su u zamjenu hercegu obećali sve što god zaželi ("promettendome ogni cambio che volesse"). Herceg, međutim, u toj stvari nije učinio ništa mimo savjeta i volje Mlečana. U istom pismu Kosača napominje da je utvrda Čačvina, koju je on oteo Ugarima ("che tulusi ali Hungari") imala neka sela što su ih Ivaniš Nelipić ("Iuanis ban") i Petar Talovac ("Petar ban") dali Poljičanima, ali kako oni nisu u mogućnosti izvršavati ugovore u pogledu tih sela, odlučio im je uzeti ta zemljišta i dati onome koji će svoju dužnost izvršavati ("che faza el suo dover secondo uxansa del paese") (Ljubić 1891: 169).

Mletačka vlada, koja je "do sada ljubomorno pazila da se u pogledu Klisa ništa ne promijeni, nije mnogo gledala na ostale dijelove Hrvatske, od kojih je neke bio osvojio bosanski kralj" (Novak 1961: 20). Ali se, 1460. godine, kad je Pavao Sperančić došao u Hrvatsku, zabrinula za Klis. I doista, ban Sperančić zauzeo je Klis u oktobru 1460, pa je odmah zatražio i mlinove i neke druge posjede koji su pripadali Splitu (Ljubić 1890: 170-172). Zbog ovoga i sličnih napada Mletačka republika poslala je poslanika bosanskom kralju s molbom da naredi banu Sperančiću da prestane s napadima, što kralj odmah, u martu 1461. godine, i učini (Ljubić 1891: 29). Tako su doskora zavladao dobri odnosi, naročito između bana Sperančića i splitskog kneza. Štaviše, Sperančić, kome je prijeto napad na Klis od Stjepana Vukčića-Kosače i Stjepana Tomaša, ponudi Mletačkoj republici "u zaštitu i odbranu sebe i svoje gradove Klis i Ostrovicu sa svim njihovim teritorijama" (Ljubić 1891: 57). Uskoro je stigao i odgovor vlade Mletačke republike u kojem se napominje da se oni u potpunosti pouzdaju u razbor i odluku hercega Stjepana Vukčića Kosače te da bi za

obuzdavanje turskog bijesa najbolja bila sloga, pa mu bratski savjetuje da se pomiri s bosanskim kraljem, Stjepanom Tomašem, inače njegovim tastom. Što se tiče navedenih sela oko utvrde Čačvine, vlada će stvar izvidjeti (Ljubić 1891: 105-108). Dalmatinsko-hrvatski ban Pavao Špirančić, pišući zadarskim knezovima u pismu 25. aprila 1460, u povodu neke razmirice, potpisuje se ovako: "Pavao Špirančić, knez Cetinski i kliški, ban Dalmacije i Hrvatske" ("Paolo Spirančić conte de Cetine a de Clixia, e bano") (Ljubić 1891: 156-157). Na ovom položaju bio je od 1458. do 1463. godine. Dobio je na upravu i Cetinsku županiju, ali je vlast preuzeo tek negdje potkraj 1459. ili početkom 1460. godine. Svim je silama nastojao obnoviti bansku vlast i Hrvatskoj vratiti gradove i krajeve koji su joj pripadali. Zbog toga je bio u neprestanom sukobu s Mletačkom republikom, bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem i hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom. Na razne usmene izjave Kosačinih poslanika u pogledu Pavla Špirančića i na pozive Mletačkoj republici da pristupi u savez protiv ovog bana odgovara se pismom od 20. augusta 1460. Ovdje se napominje da Mletačka republika poznaje Pavla Špirančića kao čovjeka koji izaziva sablazan i da je onakav kakvim ga prikazuje herceg ("homo scandalosus et illius conditionis quam dux Stephanus asserit") (Ljubić 1891: 158). Otkako je došao u Hrvatsku, ban bez prestanka smeta i uznemirava susjede, ali mletačka vlada, međutim, zasad ne vidi šta bi mogla reći po tom pitanju ("non videmus quod dicere possimus...") (Ljubić 1891: 161).

Septembra 1460. godine Stjepan Tomaš optužuje Pavla Špirančića da je veliki protivnik Mletačke republike, ali i dalje se nastavljaju sporenja između kralja i hercega oko Talovčeve baštine. Međutim, sada su se tu umiješali i Mlečani, kao i ban Špirančić. Izgleda da je ponovo postalo važno pitanje posjedovanja Čačvine jer u jednom pismu, upućenom Mletačkoj republici, Stjepan Vukčić Kosača javlja da mu je sultan ("questo crudelissimo tiranno") postavio zahtjev za grad Čačvinu, jer bi time Turci imali prolaz u Hrvatsku i Dalmaciju ("dame Zazvina, perche voglio haver passo verde Chiervacia et verso la Dalmatia") (Ljubić 1891: 164). Govori i o nekim selima pod Čačvinom koja su banovi Ivan III Nelipić, koji je umro 1434. godine, i Petar Talovac dali Poljičanima da im služe, a on bi htio ta sela vratiti gradu. Odgovori Mletačke republike na obavijest i molbu hercegovog poslanika stigao je neposredno pošto su se mnoge stvari iz toga navoda izvidjele (Ljubić 1891: 131-132). Mletački senat 7. aprila 1461. donosi odluku o imenovanju Pavla Morozinija za izaslanika u

srednjovjekovnu Bosnu koji je trebao izmiriti dva najutjecajnija čovjeka, Stjepana Vukčića-Kosaču i Stjepana Tomaša (Ljubić 1891: 133). Izgleda da je, što se tiče kralja, već bilo kasno, jer su već 8. maja 1461. Dubrovčani odlučili poslati liječnika Stjepanu Tomašu, koji se nasmrtno razbolio (Ćirković 1964: 323).

U odgovoru mletačke vlade od 20. augusta 1461. govori se i o cetinskom knezu, hrvatsko-dalmatinskom banu Pavlu Špirančiću. U povodu smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša mletačka vlada donijela je 28. augusta 1461. zaključak u kojem se kaže da će poslati poslanika novom bosanskom kralju Stjepanu Tomaševiću, koji mnogo pomaže mletačkoj stvari i svojim savezom s Kosačom i s krbavskim knezovima protiv hrvatsko-dalmatinskog bana Pavla Špirančića, osobito u pogledu Klisa, i protiv Turaka ("cum propter ligam sive intelligentiam quam... cum illustri ducha Stephano et magnificis comitibus Corbavia adversus") (Ljubić 1891: 184). Ovim historijskim dokumentom i smrću kralja Stjepana Tomaša završava se opserviranje vojnih i političkih veza i odnosa srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine.

Zaključak

U studiji *Vojno-političke veze srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša* prema raspoloživim izvorima i mišljenjima u historijskoj literaturi ukazano je na bitne karakteristike vojnih, društvenih, ekonomskih i političkih odnosa u ovo burno doba i za jednu i za drugu stranu. Pošto se naslovom može mnogo više pretpostaviti nego što je nakana ovog rada, potrebno je u zaključku napomenuti da oskudni historijski materijal nije u dosadašnjim istraživačkim radovima u potpunosti sintetički revaloriziran, pogotovo što je pojam *Cetinska krajina* mnogo širi te se u ovom radu uglavnom pratilo ono što je relevantno u širem značenju te riječi. U dosadašnjim istraživanjima uglavnom se tragalo za dokumentima koji su identificirali političke odnose srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine, tako da su rijetki, ali dragocjeni historijski izvori intepretirani prema savremenim historijskim istraživačkim metodama te su u ovom radu našli svoju historiografsku obradu. Kao da se naslućuje da neki elementi čekaju svoje istraživače, pa među te skoro neistražene dionice treba ubrojati i međunarodne odnose srednjovjekovne Bosne i susjednih država i krajeva.

MILITARY-POLITICAL RELATIONS BETWEEN MEDIEVAL BOSNIA AND CETINSKA KRAJINA AT THE REIGN OF KING STJEPAN TOMAŠ

Resume:

Since this paper aims at military-political relations of Medieval Bosnia and Cetinska Krajina, there is no special need to analyse all existing attempts whose important elements influenced various connections and relations. One, almost complete list of papers on Medieval Bosnia, shows us a modest number of bibliographical units on relations between Medieval Bosnia and Cetinska Krajina, which is somewhat surprising if we bear in mind a fact that in one period this area was, in fact, a part of Medieval Bosnia. As always, the reasons to this are dual, primarily due to insufficient primary historical sources, especially those that can particularly identify the influence to changes in some historical processes, whereas the other reason is already traditional lack of interest of researchers for this type of research. The basic purpose of this paper is not initiating wider explanation of relations of these two units, but identifying characteristic military-political moments that could be beneficial for some further research.

Key words: Medieval Bosnia, military relations, political connections, Stjepan Tomaš, Herceg, Stjepan Vukčić Kosača, Cetinska krajina

Izvori i literatura:

Izvori (neobjavljeni):

- Archivio di Stato Venezia, *Secreta consilii rogatorum*, vol. VII
- Državni arhiv Dubrovnik (DAD), *Cons. Rog. XIII*, *Cons. Rog. XIV*
- Državni arhiv Zadar (DAZ), *Ducali e terminazioni*

Izvori (objavljeni):

- Daniel Farlati, *Illiricum sacrum*, I-VIII, Venecija, 1751.

- Eusebio Fermendžin, *Acta Bosnae, potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb, 1892.
- Ivan Lučić, *Memoriae storiche di Tragurium ora detto Trau*, Venecija, 1673.
- Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, I-X, Zagreb, 1861-1891.
- Vladimir Makušev, *Istorijski spomenici dubrovačke arkive*, I, Zagreb, 1897.
- Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 1997.

Literatura:

- Mihailo Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije*, "SKZ", Beograd, 1978, str. 446.
- Vjekoslav Klaić, *Poviest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, III, "Matica hrvatska", Zagreb, 1972-1973.
- Grga Novak, *Povijest Splita, knjiga druga*, "Matica hrvatska", Split, 1961, str. 560.
- Ignacij Voje, "Odnos celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", Radovi sa simpozija *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica, 1973, str. 53-67.
- Anto Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, "Svjetlost", Sarajevo, 1972, str. 325,
- Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 1964, str. 415
- Vladimir Ćorović, *Historija Bosne. Prva knjiga*, SKA, Posebna izdanja, knj. CXXIX, Društveni i istorijski spisi, knj. 53. Beograd, 1940, str. 658.
- Salih Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla, 1999, str. 197.
- Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 2002, str. 240,
- Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, "Matica hrvatska", Zagreb, 1882, str. 352.
- *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, "Napredak", Sarajevo, 1942, str. 853.

- Milan Prelog, *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, Sarajevo, str. 78.
- Grupa autora, *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. 1, Beograd-Zagreb, 1953.
- Sima Ćirković, *Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Beograd, 1964.
- Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna – Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377. g.*, Zagreb, 1994.
- Pavo Živković, *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni*, Travnik, 1982, str. 252.
- Marko Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1957.

Dr. Esad KURTOVIĆ

IZ HISTORIJE SOKOLARSTVA U DUBROVAČKOM ZALEĐU U SREDNJEM VIJEKU

(Uzgoj ptica za lov i lov pticama)

Sažetak:

Manje poznatim podacima autor upotpunjuje dosadašnja znanja o sokolarstvu u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku. To su pokazatelji o uzgoju ptica i dresuri ptica putem ugovora, pripitomljenim pticama kao predmetu pljačke i cijeni dresiranih ptica.

Ključne riječi: sokolarstvo, dresura i pljačka pripitomljenih ptica

***

Historijat neposrednog dubrovačkog zaleđa mora se popunjavati i saznanjima povezanim za sokolarstvo u srednjem vijeku. Literatura o sokolarstvu u dubrovačkom zaleđu nije mala, ali je, najčešće zbog nedostatka izvora, svojom sadržinom oskudnija za starija historijska razdoblja. Sokolarstvo predstavlja lov pomoću posebno uvježbanih ptica grabljivica (kao što su sokol, jastreb, kraguj, kobac ili orao) i dresiranje ptica za lov. Poznato je od najstarijih vremena, a posebno je bilo razvijeno u srednjem vijeku, kada je inače lov bio među glavnim zabavama i vježbama, a i kao način da se trpeza obogati kvalitetnim mesom. U suštini, omogućavao je lovcima da obore i uhvate ptice koje su letjele izvan uobičajenog domašaja strijela. Lov sokolom bio je omiljen među vlastelom.¹ Kod Konstantina Filozofa, biografa despota Stefana

---

¹ Porijeklo sokolarstva dovodi se u vezu s iranskim visoravnima, gdje su se Perzijanci od davnina bavili ovim, kao i drugim plemenitim vrstama lova, a da se, uprkos ranijem poznavanju, s vitezovima križarima udomaćilo i postalo omiljeno zanimanje vlastele u

Lazarevića, ostalo je zapisano da je čuveni despot umro tokom lova sa pticom, što je značajan primjer za konstataciju o uobičajenom prisustvu vladara u lovu.² Kakav značaj je lovu sa pticama pridavan od strane vladara pokazuje i činjenica da je car Fridrih II Hoenštaufovac napisao jednu raspravu o sokolarstvu (*De Arte Venandi cum Avibus*), nazivajući ga plemenitim sportom.³ Pripitomljenim grabljivicama lovila se pernata divljač (prepelice, jarebice, patke) i zečevi. Ptice su se nalazile i u kombinacijama sa psima u lovu na krupniju divljač. Omiljena ptica provodila je noć u spavaćoj sobi svoga gospodara, a preko dana ga je pratila stojeći na njegovoj lijevoj ruci, s narukvicom i zvončićima. S obzirom da ovaj lov nije bio opasan niti težak, u njemu su učestvovali i žene.

U Srbiji su u srednjem vijeku sokolari bili zaseban sloj zavisnih ljudi koji su se bavili odgajanjem i dresurom sivih sokolova. Sokolare, uz psare (dresere pasa), spominje i Dušanov zakonik. U manastirskim poveljama sokolari se spominju grčkim nazivom *gerakari* ili *gierakari*, a u jednoj povelji i kao *jastrebari*.⁴

Pravac selidbe ptica koji je išao sa sjevera prema Sredozemlju, doline rijeka, prostrane šume, močvare, kraška polja i druge prirodne pogodnosti ističu Bosnu i Hercegovinu kao značajno područje za život različitih ptica od najstarijih vremena. To je pogodovalo i razvoju lova na ptice. U nedostatku pisanih izvora tragovi sokolarstva u Bosni u srednjem vijeku od strane istraživača prepoznavani su prije svega na nadgrobnim spomenicima – stećcima. Predstave lova na stećcima uz ostale lovačke prizore imaju i sadržaje lova sa pticama (ističu se prizori na stećcima u Cernici kod Gacka, na planini Visočici, Čerinu kod Mostara, u Gornjem Hrasnu kod Mostara, u Konavlima i dr.).⁵ Prema istraživanjima Šefika Bešlagića, na oko 100 stećaka ima oko 200 motiva ptica. U 14 slučajeva

---

Evropi tokom srednjeg vijeka. Ćiro Truhelka, "Bosanski sokolari" u, *Studije o podrijetlu (Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine)*, "Matica hrvatska", Zagreb, 1941, 58.

² Синиша Мишић, "Лов у средњовековној Србији", *Историјски гласник*, 1-2, Београд, 1995, 58, 60-61; Исти, "Соколари", *Лексикон српског средњег века*, (приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић), "Knowledge", Београд, 1999, 682; Исти, "Лов", на истом мјесту, 369.

³ Charles H. Haskins, "The 'De Arte Venandi cum Avibus' of the Emperor Frederick II", *The English Historical Review*, Vol. 36, No. 143, Oxford, 1921, 334-355, prema: Emir O. Filipović, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*, (magistarski rad), Sarajevo, 2009, 146.

⁴ С. Мишић, "Соколари", *Лексикон српског средњег века*, 682.

⁵ Vejsil Ćurčić, "Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini", Napredak, *Hrvatski narodni kalendar za 1937*, Sarajevo, 1936, 86-89.

ptica je predstavljena na ruci ljudske figure, od toga na ruci konjanika 5 puta, na ruci pješaka 4 puta, na ruci žene 4 puta i jednom na predstavi ruke bez tijela. Pored toga, postoji 9 scena lova na jelena u kojima su prikazane i ptice u letu.⁶ Pored stećaka, naročito značajnom u identifikaciji sokolarstva u srednjem vijeku smatra se jedna minijatura glagoljskog misala Hrvoja Vukčića Hrvatinića⁷, na kojoj je prikazan vlastelin na konju uz psa i sa sokolom na ruci. Radi se o minijaturi koja pripada ciklusu kalendara, alegorija ljudskih djelatnosti, zanimanja u pojedinim mjesecima godine. U većini slučajeva u takvim kalendarima u srednjem vijeku, pa i u Hrvojevom misalu, alegorija mjeseca maja posvećena je odgoju i razonodi plemstva. To je predstava lova sa pticama: na bijelom konju jaše mladi vitez u crvenom odijelu i sa šeširom na glavi, u lijevoj ruci drži uzde, u desnoj sokola raširenih krila, a prati ih lovački pas.⁸

Minijatura iz Hrvojevog misala

⁶ Šefik Bešliagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, biblioteka "Kulturno nasljeđe", Veselin Masleša, Sarajevo, 1971, 272-279.

⁷ Nekolicina autora navodi da se radi o predstavi samog hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, što je malo vjerovatno. V. Čurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 88; Č. Truhelka, *Bosanski sokolari*, 59; Branislav Begović, "Lov pomoću sokola i sokolarstvo u prošlosti Bosne i Hercegovine", *Narodni šumar*, 7-8, Sarajevo, 1971, 207; Š. Bešliagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, 276.

⁸ Marija Pantelić, "Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala", *Slovo*, br. 20, Zagreb, 1970, 67-69.

Lijepe informacije koje ukazuju na mjesto i ulogu sokolarstva u srednjovjekovnoj Bosni date su istraživanjem mletačke građe. Poslanik bosanskog kralja Ostoje koji je aprila 1402. godine bio upućen mletačkoj vladi predao je kao dar ("pro parte domini sui regis") jednog jahaćeg konja i jednog sokola.⁹ Krajem aprila 1403. Ostojin poslanik donio je Mlečanima kao dar dva sokola ("misse per dominum regem Bossine").¹⁰ Ovakve vrste poklona Mlečani nisu prodavali da se ne bi zamjerali onima koji ih daruju, nego su ih dalje darivali određenoj zaslužnoj osobi odgovarajućeg visokog položaja.¹¹ Tako su konj i sokol 1402. dodijeljeni markizu Ferrare, a dva sokola iz 1403. godine dati su Amadeu VIII, knezu Savoje.¹² Dvije mletačke hronike Marcantonija Erizza i Zorzija Dolfina, rađene na osnovu autentičnih izvora, a čiji je trag identificiran u arhivskoj građi, spominju da je u Veneciji 1451. godine boravilo svečano poslanstvo bosanskog kralja Stjepana Tomaša, koje je u njegovo ime predalo 4 lijepa konja, sokolove za lov (više jastrebova i 4 sokola) i 4 srebrna pehara povodom udaje svoje dvije kćerke. Kraljevo poslanstvo činili su Stjepan Klešić i Nikola Testa.¹³

---

⁹ "Ambasciatori regis Bosinae, qui detulit reipublicae pro parte domini sui regis unum roncenum (equum) et unum austurem, donantur 150 ducati. Ronencur et austur donati marchioni Ferrariensi" (1. 4. 1402), Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike IV*, JAZU, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb 1874, 461. Uporedi (23. 4. 1402), isto, 460-461; Anto Babić, "Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni" (poseban otisak), *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, br. 13, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 5, Sarajevo 1960, 33; Marko Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. stoljeću)*, HKD "Napredak", Sarajevo 1996, 95.

¹⁰ "1403 die XVIII aprilis. Consilarii. Capta: quod due austure, nobis misse per dominum regem Bossine, donentur domino comiti Sabaudie, et detur et assignentur suo ambaxiatori, qui est hic, fulcitis zetis et sonnais, sicut videbitur dominio" (18. 4. 1403), Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike V*, JAZU, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb, 1875, 3-4; A. Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni* (poseban otisak), 33; M. Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. stoljeću)*, 95

¹¹ Cirkulaciji darova na mletačkim primjerima nedavno je pažnju posvetio Sima Ćirković; "Jedan primjer kruženja darova", *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010, 53-58.

¹² Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike IV*, 461; Isti, V, 3-4; M. Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. stoljeću)*, 95.

¹³ "Quattro bellissimi cavalli et molti sparivieri, quattro astori et quattro coppe d'arzzento", M. Šunjić, "Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463", *Historijski zbornik*, br. 14, Zagreb, 1961, 133; Isti, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. stoljeću)*, 255. Na istom mjestu je i čuvena epizoda o tome kako Mlečani nisu znali kako da se riješe konja i kako su izlaz našli u njihovom darivanju.

U novijim detaljnijim arhivskim istraživanjima pronađene su informacije koje govore o lovu sa pticama na području Trebinja u srednjem vijeku.¹⁴

Ilustrativni primjeri o značajnom mjestu i ulozi ptica u svakodnevnicima dubrovačkog zaleđa nalaze se u heraldici. Na grbovima se često nalaze raznorazne ptice, a do najnovijih vremena predstave orlova, sokolova i jastrebova krasi brojne grbove. Prema grbovnicima koji pretendiraju na srednjovjekovne korijene, grbovi vlastele Masnovića, Čihorića, Kopčića, Vilića, Maslovića, Burmazovića, Županovića i dr. imaju ptice u svojoj osnovi. U grbovnicima se susreću kao nosioci pojedinih grbova i vlastela koja, pored prisustva ptica, u grbu ima i prezimena koja označavaju vezu s određenim pticama. Takvi su Sokolovići, Kragujevići, Orlovići, Ždralovići, Sovići i Kosovići.¹⁵

Sokolović u Sarakinom grbovniku

Šire dubrovačko zaleđe načičkano je toponimijom koja ukazuje na prisustvo ptica, među njima i grabljivica koje su pripitomljavane za lov i veliki značaj koji su one imale u životu čovjeka. Među najznačajnijim su Sokol u Plivi, Sokol u Konavlima, Sokol u Pivi, Sokol u Gračanici, Sokol

¹⁴ Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Историјски институт, Посебна издања, 30, Београд, 1998, 181, 205. Spominjani primjeri obrađeni su u našem radu.

¹⁵ *Fojnički grbovnik*, "Rabic", Sarajevo, 2009.

kod Cetinja, Sokolac kod Bihaća, Sokolac kod Sarajeva, Sokolovača, Jastrebarsko, Kragujevac i sl. Značaj ptica u životu ljudi sve do današnjih dana može se uočiti i među brojnim sačuvanim i aktualnim imenima i prezimenima.¹⁶ Očuvane informacije o sokolarstvu nalaze se i u narodnim pjesmama. Jedna takva pjesma spominje hercega Stjepana Vukčića Kosaču s trogodišnjim prosijedim sokolom na ruci, a u epizodi izdaje i pada grada Samobora pod osmansku vlast.¹⁷

Poslije srednjeg vijeka informacije o sokolarstvu na dubrovačkom području i u dubrovačkom zaleđu, istaknuto u Bosni i Hercegovini, znatno su češće, naročito zbog posebnog položaja koje je sokolarstvo imalo kod Osmanlija, a održavalo se i u prvim decenijama XX stoljeća, kada je, kao slavna tradicija koja neminovno izumire, zabilježeno i na fotografijama. Otuda i literatura ima značajnije ponude koje ga opisuju i pojašnjavaju u novom vijeku.¹⁸

Ugovori o dresuri ptica

O uzgoju i dresuri ptica u zaleđu tokom razvijenog srednjeg vijeka govore očuvani ugovori koji su sklapani sa dreserima ptica. Iako je do sada pronađeno vrlo malo takvih ugovora, putem njih dobijamo informaciju više o tadašnjem sokolarstvu. Ugovori imaju slične istovrsne postavke da bi se moglo kazati da se radi o šablonu koji je bio potpuniji, a zavisno od prilike,

---

¹⁶ Npr.: Ćuk, Galeb, Gavran, Golub, Jastreb, Kos, Kukavica, Lasta, Oro, Patak, Soko, Sokol, Sokolić, Sokolović, Sovčić, Žuna i dr. Na raznim mjestima u: Mate Šimundić, *Rečnik osobnih imena*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988; Risto Milićević, *Hercegovačka prezimena*, Beograd, 2005. Van Tvrtko Kotromanić imao je čovjeka po imenu Kraguj (prije 19. 5. 1355), Љубомир Стојановић, "Старе српске повеље и писма", I/1, Српска краљевска академија, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, Прво одељење, Споменици на српском језику, 19, Београд-Сремски Карловци, 1929, 71; Гавро А. Шкриванић, *Крагујевац, Оноματοлошки прилози II*, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, Београд, 1981, 151-152.

¹⁷ V. Ćurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 94-95.

¹⁸ Kosta Hörmann, "Lov sokolovima", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. 2, Sarajevo, 1890, 228-233; V. Ćurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 81-100; Ć. Truhelka, *Bosanski sokolari*, 60-63; B. Begović, *Lov pomoću sokola i sokolarstvo u prošlosti Bosne i Hercegovine*, 205-215. O sokolovima kao poklonima koje su Dubrovčani davali vladarima Napulja vidi: Ilija Mitić, "Ptice za lov kao poklon Dubrovačke republike vladaru Napulja", *Anali 14-15*, Dubrovnik, 1978, 113-135; Isti, "Prilog proučavanju odnosa Napuljske Kraljevine – Kraljevstva Dvaju Sicilija i Dubrovačke Republike od sredine XVII. do početka XIX. Stoljeća", *Radovi 19*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1986, 103-129.

od sudionika i kompleksnosti zahtijevanih ugovornih detalja, slično kao i u svim drugim šabloniziranim ugovorima u drugim djelatnostima a koje se mogu upratiti u Dubrovniku, naročito pri komunikaciji sa zaleđem.

Tako na samom kraju 1393. godine izvjesni Ilija Tripić daje dva jastreba braći Radoslavu i Radinu Radikijeviću na držanje, uzgoj i pripitomljavanje radi zajedničke koristi ili štete ugovorenih strana. Prirodnu smrt jastreba dreseri bi trebali dokazati Iliji Tripiću.¹⁹ U drugom poznatom ugovoru iz februara 1402. godine dubrovački vlastelin Nikola Lukarević dao je svoje dvije ptice Grupku Stanjeviću iz Konavala na uzgoj i dresuru. Jedna ptica bila je već pitoma. Cijena uzgoja i dresure bila je 6 perpera dubrovačkih dinara. Predviđeno je bilo da ukoliko ptice budu umrle bez dreserove greške, dreser ih mora mrtve dostaviti vlasniku, ali mu tad neće biti isplaćeni troškovi uzgoja (pastura). Ukoliko dreser bude kriv za njihovu smrt ili ako mu pobjegnu, morao bi isplatiti štetu vlasniku. Na kraju dreser je unaprijed na ime dresure dobio 1.5 perpera dubrovačkih dinara.²⁰ U trećem ugovoru aprila 1403. godine dubrovački vlastelin Laurencije Sorkočević dao je jednog jastreba Iloju Dabojeviću iz Konavala na uobičajenu obuku označenu riječima: *primam mutam secundum quod consuetudo est*. Pored toga, daje ga na držanje i uzgoj dok ne bude potpuno pripitomljen (*donec fuerit bene et complete mutatus*), a što bi se moglo lahko potvrditi od strane svakog čovjeka (*ad arbitrium cuiuslibet viri*). Kad odgovarajuća dresura bude gotova, Iloje je morao dopremiti jastreba u

¹⁹ "Radoslao Radichieulich et Radin eius frater ad melius se tenentem fuerunt confessi habuisse duas accipitres ab Helya de Trippe ad pascendum et nutriendum ac mutandum ad medietatem et ad comune proficium et damnum, tamen de precio et forte non teneantur nec fugerent. Et si aliqua moriretur quod teneantur hostendere ipsi Helye. Et sit fuerunt confessi. Renuntiando" (30. 12. 1393), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Diversa Cancellariae*, XXX, 90v.

²⁰ "Grubcho Stagneuich de Obod facit manifestum quod ipse habuit et recepit a ser Nicolao de Lucaris presente et dante eidem Grubcho duas accipitres unam, videlicet, mutatam et alteram soram ad tenendum, mutandum et pascendum usque ad tempus quo ambe fuerunt bene mutate omnibus expensis dicti Grupchi. Promittens ipsas fideliter pascere et bene custodire et restituere ipsas dicto Nicolao cum fuerint bene mutate. Et pro quibus mutandis et expensis cum dabit ipsas mutatas ipse Nicolaus debet ipsi Grupcho dare et soluere yperperos sex. Et si morirentur ante quam essent habuisse mutate absque culpa dicti Grupchi sceu male custodie dictus tenetur portare mortuos dicto Nicolao et dampnum eorum mortuorum debet esse dicti Nicole et dictus Grupcho perdere pastura. Et si morirentur culpa ipsius Grupchi aut aufugeretur vel perderetur ipsi Grupcho tenetur soluere pro eos tantum quantum dicet ipse Nicolaus eius simplici verbo. Renuntiando. Pro parte solucionis eius pastura et mute dictus Grupcho fuit confessus recepisse perperos I-[1,5]" (7. 2. 1402), DAD, *Diversa Cancellariae*, 68v.

zdravom stanju. Ugovorena cijena za ovu dresuru bila je 30 dubrovačkih dinara (2.5 perpera). Ukoliko bi jastreb pobjegao ili ne bi slušao Laurencija, Iloje bi za to snosio štetu. Na kraju, ukoliko bi ptica umrla prirodnom smrću, to bi dreser trebao dokazati.²¹ U četvrtom ugovoru, maja 1403. godine dubrovački vlastelin Marin Ranjina dao je jednog jastreba Brajku Vasiljeviću iz Konavala na dresuru i uzgoj uz cijenu od 3 perpera dubrovačkih dinara. Ukoliko bi jastreb pobjegao ili na neki način bio oštećen, štetu bi snosio dreser. Ukoliko bi jastreb umro, u to bi se trebao ser Marin sam uvjeriti. Dreser Brajko je dobio polovinu novca unaprijed, a drugu polovinu je trebao dobiti na kraju, kad pripitomi jastreba.²² U petom ugovoru dubrovački vlastelin Matej Rastić dao je dvije ptice, jednu već pitomu, Dabiživu Tvrdečeviću iz Konavala na držanje, čuvanje uzgoj i odgovarajuću dresuru (*dare eis mutam bonam*). U slučaju da ptice pobjegnu ili ih na bilo koji način dreser izgubi, morao bi platiti vlasniku onoliko vrijednost koliku bi procijenio poznavalac ptica (*quantum dictum fuerit vallore per hominem expertum*). Za prirodnu smrt dreser ne bio odgovoran. Za obuku obje ptice ugovorena je cijena od 6 perpera dubrovačkih dinara, a unaprijed je kao dio isplaćeno dreseru 18 dubrovačkih dinara.²³ Prema ugovoru iz novembra 1405. godine, znamo

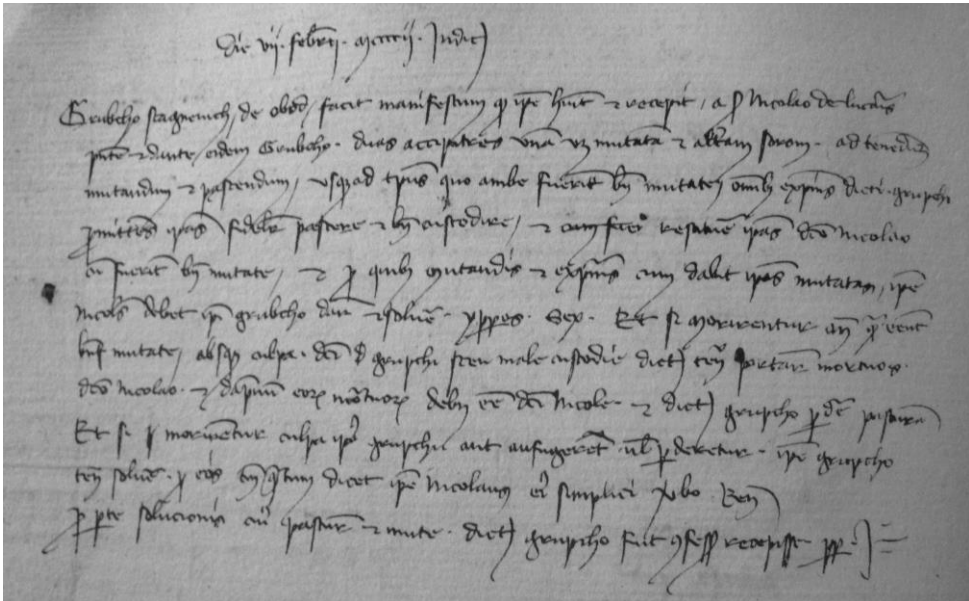
---

²¹ "Illoye Daboyeuich de Chanali facit manifestum habuiise et recepisse a ser Laurentio de Sorgo sibi dante et consignantem unam ancipatrem ad dandum sibi primam mutam secundum quod consuetudo est et illum tenere et passere ac custodire condecenter donec fuerit bene et complete mutatus ad arbitrium cuiuslibet viri habentis noticiam similibus et prudentis. Et cum fuerit mutatus sufficientum aportare debeat illum sanum alis gambis et aliis membris. Et hoc pro precio grossos treginta. Cum condicionem si dictam ancipitre auffugerit aut de ea fieret aliqua alienacio contra voluntate dicti ser Laurentii ipse Illoye promictit et se obligat per aptay renunciando tantum soluere eidem ser Laurentii quantum dixerit. Et si per caxum mortua fuerit sua morte dictus Illoye teneatur ipsam mortuam presentire dicto ser Laurentio qui recipere debeat sicut esset viua et imputetum furtune sue. Renuntiando" (4. 4. 1403), DAD, *Diversa Cancellariae*, XXXIV, 205v.

²² „Braicho Vasigleuich de Chanali facit manifestum quod ipse habuit et recepit a ser Marino de Ragnina presente et sibi dante unam ancipetrem ad mutandum eam et illam tenendum et diligenter custodiendum pro perperis tribus, cum condicionem quod si dicta ancipitre auffugeret vel vastaretur aliquo modo dictus Braicho teneatur de suo emandare et satisfacere quantum dixerit dictus ser Marinus in sua consciencia. Et si moriretur eius morte teneatur ipsam mortuam presentare dicto ser Marino qui tunc imputetur furtune sue. De quibus perperis tribus dictus Braicho confitetur habuisse et recepisse yperperum unum et grossos sex et residium habere debet cum mutuuerit dictam ancipitrem etc.” (2. 5. 1403), DAD, *Diversa Cancellariae*, XXXIV, 215.

²³ "Dabisiuus Tuerdeçeuch de Canali facit manifestum quod ipse habuit et recepit a ser Mathio de Resti duas ancipitrex, videlicet unam mutatam et alteram soram, quas promixit

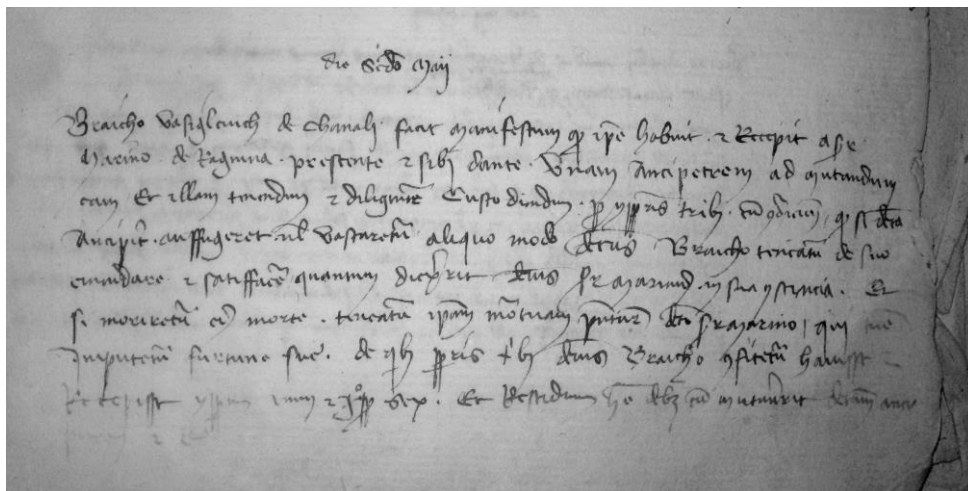
šta se dalje desilo u ovom slučaju. Ptice su umrle, a Dabiživ je vratio preuzetih 18 dubrovačkih dinara, dalje se obavezao da će do svetog Ilije dati jednu pticu Mateju. Obavezao se i da, kad donese ptice u Dubrovnik, neće nijednu prodati dok Matej ne izabere sebi jednu od najboljih. Zavedeno je i da je Matej kasnije uzeo jednu pticu.²⁴

Ugovor o dresuri (7. 2. 1402, DAD, *Diversa Cancellariae*, 68v)

et se obligavit tenere, passare et nutrire et dare eis mutam bonam. Et si caxus fuerit quod dicte ancipitrex auffugerint vel aliquo modo fuerint accepto aut perderentur dictus Dabisius teneatur illas emendare quantum dictum fuerit vallore per hominem expertum. Et morirentur sua morte dictus ser Mathius imputare debeat fortune sue. Et pro suo labore habere debet pro ambobus perperos sex, de quibus fuit contentus et confessus recepisse grossos decem et octo pro partis dicte solucionis. Renuntiantes" (14. 11. 1404), DAD, *Diversa Cancellariae*, XXXV, 126.

²⁴ "Dabisiuo Tuerdeceuch de Canali facit manifestum quod pro duabus sparueriis et grossos XVIII de Ragusio receptis a ser Matheo de Restis que sunt mortue promittit et se obligat per aptay renuntiando dare et consignare dicto ser Matheo unam ancipitrem pitičam in festo sancti Elie proxime, que sit bona cum pacto expresso quod de illis sparueriis que conduxerit ragusium non possit vendere aliquam alicui si primo dictus Matheus non elegerit pro sua unam ex melioribus. Renuntiantes" (9. 11. 1405), DAD, *Diversa Cancellariae*, XXXV, 238. Sa strane: "Cassans quia dictus ser Matheus recepit ancipitrem unam", Isto.

Ugovor o dresuri (2. 5. 1403, DAD, *Diversa Cancellariae*, XXXIV, 215).

Pri razumijevanju ovih ugovora u startu se nameće značajan zaključak koji govori o mjestu i ulozi sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku. Prema navedenom, uzgoj ptica u dubrovačkom zaleđu bio je razvijen. U tolikoj mjeri bio je uobičajen da je isto tako uobičajeno bilo, zbog svih pratećih mogućnosti koje daje svakodnevica o raznoraznim poslovima, i da se sklapaju ugovori o dresuri ptica. Dresura ptica grabljivica očito je bila zanimanje određenog broja ljudi jer se oni u ugovorima pojavljuju kao profesionalni predstavnici ovoga posla. Oni su aktivni poznavaoци i korisnici pojedinih odredbi ugovora koje nisu bezazlene već obavezujuće, tj. dreseri se u ovim ugovorima pojavljuju kao subjekti koji su poput drugih zanimanja u već prepoznatim, uvriježenim i tradicionalnim poslovanjima na relaciji između Dubrovnika i zaleđa.

Prema jednom usputnom navodu iz 1349. Godine, a koji spominje sokolara Ladislava (*falconarius*), najvjerojatnije je da su se osobe koje su se bavila dresurom tako i nazivale.²⁵ U ovdje navedenim ugovorima nazivi njihovih zanimanja izostaju. Osim uobičajenih fraza u ugovorima koji govore o pripitomljavanju, ni tok dresure nije detaljnije navođen. On je najvjerojatnije sličan kasnije poznatim opisma koji predstavljaju dresuru ptica u novom vijeku, pa ga navodimo radi ilustracije. Uobičajena je postavka da se lovu i poslušnosti lakše može naučiti mlada ptica, od vremena kad okrilati, pa dok ne navrší jednu godinu. Pri uvježbavanju ptica je izgladnjivana jer se gladna lakše kontrolira i osposobljava za potrebne komande i lov. Kandže su joj zatupljivane, stavljana zvonca na

---

²⁵ "Stepoe Bogoeuich et Ladislaus falconerius homines Strachine fuerunt confessi habuisse a Milgosto preco unum totum fornimentum armorum excepto I cirotecha ad equum et unam certam de argento, recipientes vice et nomine et de mandato dicti Strachine vigore eiusdem sue littere quam ipse missit domino comiti et suo consilio scripte in sclauonescho" (24. 8. 1349), *Div. Canc.*, XVI, 115v.

noge, noge kožnim vezicama pričvršćivane za obavezno mjesto stajanja i glava joj se prekrivala kožnom kapuljačom. U početku se ptica uči da stoji na lovčevoj, dreserovoj ruci kao na najstabilnijem mjestu i mjestu gdje nalazi potrebnu hranu, a i gdje se redovno hrani. Zatim se privezanom uzicom kao kontrolom pokreta navikava na hvatanje komadića mesa i na prepoznatljive komande dresera na zvuk praporcima da se vrati nazad na početno mjesto. Kada se uvježba da se na znak praporca vrati lovcu na ruku, dreser mu skida uzicu i baca u veću daljinu komad mesa kao lovinu koju treba uloviti. Zatim se, radi navikavanja, prelazi na lov pripremljenih krila prepelice ili jarebice, a onda i na žive ptice. Po svemu, dresura ptica predstavlja težak posao prožet praksom koju posjeduje dreser, te strpljenjem i odmjerenim navikavanjem ptice na komande lovca. Na kraju teške obuke najvažniji rezultat bio bi ostvaren, tj. obučena ptica slušala je svoga gospodara u njegovom omiljenom sportu – lovu na ptice.²⁶

---

²⁶ Vejsil Ćurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 96-99; Ć. Truhelka, *Bosanski sokolari*, 59-60.

U pljačkama

Na relativno više poznatih mjesta, putem registriranih pljački stanovništva s područja Dubrovnika, a na dubrovačkom području i u zaleđu, saznajemo da su predmet otuđivanja, među drugim vrijednostima, bile i ptice. One su najvjerojatnije bile na uzgoju i dresuri u zaleđu i, kao i druga roba i proizvodi razmjene, u uobičajenom privrednom prometu sa dubrovačkim područjem.

Augusta 1372. godine Bogoslav Dražislavić i Sriedan Dabrenović podigli su tužbu protiv Mrkoja Stjepkovića iz Borča, inače čovjeka bosanskog bana, i većeg broja Mrkojevih ljudi koje poimenično nabrajaju, a zbog pljačke, pored ostalog, i 14 ptica, od kojih 12 jastrebova i dvije jastrebice (*14 aves, videlicet, duodecim accipitres et austures 2*). Na mjestu gdje je navođeno da se radi o jastrebovima pisar je prvo napisao da se radi o sokolovima (*falchones*), ali je to prekrizio kao netačno i naveo da se radi o jastrebovima.²⁷ Ovo je među dosad poznatim pljačkama najveći broj opljačkanih ptica spomenutih u jednoj tužbi. Spominjanje ženki ukazuje na dugoročniji uzgoj, plansku dresuru i brigu za mlade potomke grabljivica, budućih pitomih lovčevih pomagača.

²⁷ "Bogoslauus Drasislauich et Sriedan Dabrenouich coram domino Rectore ser Johanne de Bona conqueruntur supra Merchoe Stiepcouich de Borča hominem domini bani Bosnensis, Bogauēç Rismich, Liuboe Dobroslalich et Diuoe fratrum eius, Goyachum Dobroslalich, Michoç et Miloe fratrem eius, Stanislauum Rop, Budienum Prodassam Clapouich, Bolchum Dragosseuich homines Merchoe predicti, dicentes quod nobis violenter acceperunt in grossos yperperos XL, accipitres XII, [prekriženo: *falchones*] austures II et cordam unam cum cultello. Testes: Stanin Bosidarich, Beliach Senchouich, Dragissa Milenich, Sençin frater Beliachi" (3. 8. 1372), DAD, *Lamenta de foris*, I, 70. Ispod: "MCCCLXXVII die XXIII° julli ad audientiam domini Rectoris ser Michaeli de Thodisio et eius curie peruenit quod Pripchus Milenouich Prepreça fuit penes dicte desrobotum. Pripchus testis supradictus juratus de dicta veritate coram domino Rectore supradicto et juratis iudicium ser Jacobo de Sorgo et ser Andrea condam Dobre de Binçola et interrogatus supra dicta lamentatione suo sacro dixit: Ego scie tanquam quod fui presens in Oboçi in Boraçi in domo Prodasi Clapouich et vidi quod Goyach Dobroslauich primo cepit peram dicti Sredani et dirupit ipsam peram a cingulio et accepit dictam peram et accepit violenter dicto Sredano XIII aues, videlicet, duodecim accipitres et auscures II et unam cordam et inter quanta pecunia fuit in dicta pera qui vendit se nescir, scilicet, dictus Sredanus dicebat quod erant multa pecunia in ipsa pera et inter quo tempore fuit hoc quo vendit. Quod hoc fuit circa istud tempus quod est nunc, scilicet, de annis non potuit scire. Et dictus Goyach pungebat cum lignis acutis post ungiens dicti Sredani dicendo ei des ducatos et dictus Sredanus michi debat non habeo plus eo quod michi accepistis" (isto).

Septembra 1372. godine Mokrinjanin Bijela Bogojević podigao je tužbu protiv Nenada Milanovića s područja Trebinja zbog pljačke jednog jastreba.²⁸ Augusta 1413. godine Božitko Pribilović podigao je tužbu protiv Radovina Radosalića i Obrada Novakovića zbog pljačke jednog jastreba u Onogoštu (Nikšić).²⁹

Augusta 1419. godine Dmitar Dubravčić podigao je tužbu protiv braće Juraša i Juraja Pobratovića, Milobrata Trumovića sa svojom braćom i braće Ljubiše i Miliše Pribilovića zbog pljačke, između ostalog i dva jastreba, a koja je izvršena u Jasenu kod Trebinja.³⁰ Augusta 1425. godine Mihoč Pavlović podigao je tužbu zbog pljačke jednog jastreba, a koja se desila dok je bio u kući Juraša Brankovića u Trebinju.³¹

Nisu rijetke situacije da su se dresirane ptice zagubile. Oktobra 1429. godine dubrovački vlastelin Dragoje Gučetić podigao je tužbu u

---

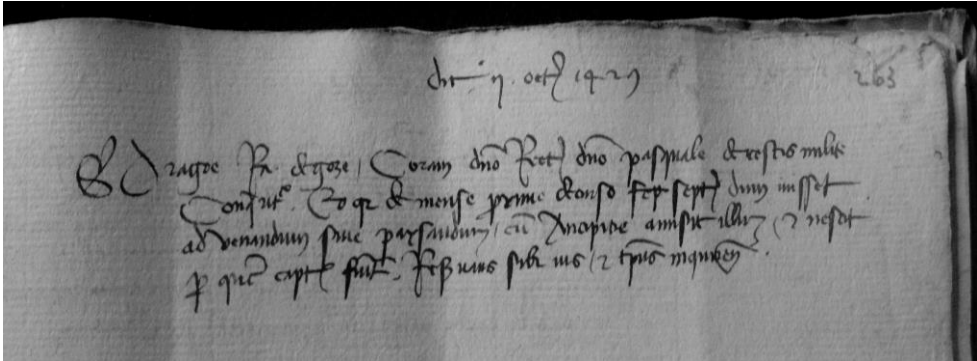
²⁸ "Biella Bogoeuich Mocrignanin coram domino Rectore ser Johanne de Grede conqueritur supra Nenadam Milanouich de Tribunio, dicens ante festum sancte Marie proxime preteriti in Tribunio michi violenter accepitrem. Testes: Prodassa Bielenich, Radoslau Bratinouich, Bogoslau Serdanouich" (11. 9. 1372), DAD, *Lamenta de foris*, I, 75v.

²⁹ "Bositcho Pribilouich coram dominon Marino J. de Gradi Rectore conqueritur supra Radouin Radosaglich et Hobrad Nouachouich. Eo quia predicti per vim acceperunt sibi unum accipitrem. Et hoc fuit in Nanogost die XXX julii proxime preteriti. Testes: Radouan Ratchouich, Radeгла Obradouich, Ziucho Tripunouich" (7. 8. 1413), DAD, *Lamenta de foris*, III, 87.

³⁰ "Dmitar Dubrauçich coram nobili et sapienti viro domino vicerecore ser Clemente de Bodaça sedente loco domini Theodori de Prodanello Rectore non valentis sederis propter infirmitatem conqueritur supra Radossauum zuppanum voyuode Petar in Piuia et supra Vlatchum [prazan prostor] cum eorum hominibus. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt dicto accusatori decem arietes. Et hoc fuit in Piuia in die veneris propelapsis. Testes: Milath Goicinouich et Bogossaus socius eius" (7. 8. 1419), DAD, *Lamenta de foris*, IV, 44. Ispod: "Item conqueritur supra Juras Pobratouich et eius fratrem Juray et Milobrath Trumouich cum omnibus fratribus suis et Glubissam et Milissam fratres Pribilouichi. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt accusatori predicto in Jasseno XII arietes et duas accipitres et unum arcum cum thelis et carcasio. Et hoc fuit die jouis propelapssis in Jasseno. Testes: Milath Goicinouich et Bogossaus eius socius" (isto).

³¹ "Michoz Paulouich coram nobili et sapiente viro domino Volzo de Babalio honor Rectoris Ragusii conqueritur. Eo quia die domenica propelapsa de nocte ipse Michoz pausaret et quiesceret in domo Jurasi Brancouich in Tribigne ponens ibidem in dicta domo unum accipitrem, noctem ipsa accipitris ipsa sibi furatus fuit" (11. 8. 1425), DAD, *Lamenta de foris*, VI, 136v.

kojoj spominje da je izgubio jastreba dok je bio s njim u lovu (*ad venandum siue paxsandum cum ancipitre*), ali da ne zna ko ga je uhvatio.³²

Gubljenje sokola (2. 10. 1429, DAD, *Lamenta de foris*, VIII, 263)

Krajem augusta 1433. godine Milovac Radišić, Vukac Radeljić i Vranko Vukšić podigli su tužbu protiv vlaha Riđana Nenoja Miobratića, Uglješe Brankovića i Miloša Vukotića zbog pljačke izvršene u Grahovu prilikom njihovog povratka u Dubrovnik. Među otuđenim životinjama, novcu, dragocjenostima i drugim stvarima bio je i jedan pripitomljen jastreb (*unum ancipitrem mudatum*).³³ Septembra 1444. godine Navko, sin Stjepana Nalića, podigao je tužbu protiv dvojice vlaha, Bratulina Sredanovića i Vladoja Vukosalića zbog prisvajanja jastreba. Na području Brena (Župa dubrovačka) Navko je izgubio jastreba, a spomenuti vlasi su ga uhvatili i prodali ga Stjepanu, sinu Grupka. Navko je istog jastreba

³² "Ser Dragoe Ra. de Goze coram domino Rectore domino Pasquale de Restis milite conqueritur. Eo quia de mense proxime decurso septimis dum iuisset ad venandum siue paxsandum cum ancipitre amisit illum et nescit per quem captus fuit" (2. 10. 1429), DAD, *Lamenta de foris*, VIII, 263.

³³ "Milouaz Radisich et Vucaz Radeglich et Brancho Vuochsich coram domino contrascripto Rectore conqueruntur supra Nenoie Miobratic et Ugliersam Branchouich et Milos Vuchotich vlacchos Rigiani. Eo quia in Grachoua die martis proxime preterita dum venirent versus Ragusium cum animalibus dicti accusati sibi per vim violentis quadriginta quinque animalia inter ircos et castratos et duas tacias de argenti valoris iperperis XXX, item in monetis inter aspros et grossos iperperis decem et unum ancipitrem mudatum, item brachia LX raxie albe et petias octo casei, item libras XL onti sotili, tres enses, quatuor cortelixias et duas sagiptas et annulos duos argenti, bocale unum de ramo, unum diploydem, duos centuras valoris iperperorum duorum" (31. 8. 1433), DAD, *Lamenta de foris*, X, 57.

mogao otkupiti za 3 perpera i 2 dubrovačka dinara.³⁴ Augusta 1449. godine dubrovački vlastelin Petar Prokulić podigao je tužbu protiv Mladoša Mladienovića iz Glavske kod Trebinja zbog prisvajanja njegovog pitomog jastreba koga mu nije htio vratiti nazad.³⁵ Oktobra 1453. godine dubrovački vlastelin Matej Bunić podigao je tužbu protiv braće Milorada, Vignja i Radiča Pripčića, inače vlaha Žurovića, a zbog pljačke kurira Palka koji je sa sobom iz Bosne nosio jednog njegovog jastreba. Ipak, on je uspio desetak dana kasnije dobiti svog jastreba nazad.³⁶

Krajem jula 1461. godine Ratko Radišić perlabuć podigao je tužbu protiv braće Juraša i Jurka Vukašinovića i njihovog rođaka Vitomira, zbog pljačke 6 koza i 2 jastreba u Placima kod Trebinja.³⁷ Sredinom novembra 1464. godine Radašin Dobrovojević podigao je tužbu protiv Cvjetka Milienovića, vlaha Bogdašića, vazala kneza Vladislava Kosače, zbog pljačke izvršene u Bileći. Među opljačkanim stvarima nalazio se i jedan soko.³⁸ Krajem septembra 1466. godine dubrovački vlastelin Nikola

---

³⁴ "Nauchus filius Stephani de Nale heri coram domino Rectore ser Leonardo de Georgio fecit lamentum supra Bratulinum Striedanouich et Vladoe Vuchosalich morlachos, dicens quod dum ipse Nauchus perdidit eius accipitrem in Breno, ipsi Bratulinus et Vladoe ceperunt ipsum et [prekriženo: *vendiderunt ipsum Stiepano*] fecerunt ipsum vendere Stiepano filio Grupchi. Et si ipse Nauchus voluit ipsum accipitrem oportuit ipsum discomprare pro yperperis tribus grossis II" (10. 9. 1444), DAD, *Lamenta de foris*, XVIII, 75.

³⁵ "Ser Petrus de Proculo coram domino vicerektore ser Marino Mich. de Bona sedente loco ser Damiani de Sorgo non valentibus interuenire propter parentelam fecit lamentum supra Mlados Mladienouich de Tribigne de loco dicto Glauscha, dicens quod perdidit unam accipitrem mutatum quem cepit dictus Mlados et non vult eum sibi restituere. [Testes:] Braicho Bellochossich, Iuanis Budissalich" (23. 9. 1449), DAD, *Lamenta de foris*, XXII, 208v.

³⁶ "Ser Matheus de Bona coram domino Rectore ser Nicola Pau. de Gondola fecit lamentum supra Milorad et Digagn [vjerovatno: *Vigagn*] Pripcichi et Radiz eorum fratrum Xurouichi, dicens quod per vim acceperunt unam suum accipitrem Pulcho corerio quem portabat de Bosna. [Testes:] Radouan Vlagh corerius, Radogna Sirouiza" (3. 10. 1453), DAD, *Lamenta de foris*, XXV, 141. Ispod: "Die 13 octobris 1453 suprascriptus ser Mateus confessus fuit rechabuisse suprascriptis accipitrum" (isto).

³⁷ "Ratchus Radissich perlabučius coram domino iudicibus de criminalis quorum caput fuit ser Zupanus de Bona lamentum fecit contra Jurassum Voccassinouich et Giurchum fratrem dicti Jurassi et Vitomirum consobrinum dictorum de Placi prope Tribigne jurisdictionis herceg, dicens quod de dicto loco Placi verberarunt ipsum Ratchum et sibi acceperunt violenter duos accipitres et sex castronos" (31. 7. 1461), DAD, *Lamenta de foris*, XXXV, 25v.

³⁸ "Radassinus Dobrouoeuich ... conqueriter contra Zuietchum Milienouich de vlachis Bogdassichii jurisdictionis comitis Vladissau, dicens quod eum derobauit super tereno

(Nikša)m sin Jakoba Gundulićam podigao je tužbu protiv plemića Pavla Hrebeljanovića i Ivaniša Miljanovića, inače ljudi hercega Vlatka Kosače, zbog toga što su mu u Dračevici ubili jednog pripitomljenog jastreba.³⁹

Cijena pitomih ptica

Vrlo su rijetki primjeri koji pokazuju cijenu pripitomljenih ptica. Njihova vrijednost je nesporna, naročito za njihove gospodare. Tokom XIII stoljeća sokolovi su u Engleskoj koštali koliko i polugodišnji prihod jednog viteza.⁴⁰ Ipak, teško bi se moglo smatrati tačnim čuvena priča da je ugarski kralj Ljudevit II platio za jednog sokola čak 40.000 dukata⁴¹, no i time se željelo kazati da su pripitomljene ptice grabljivice bile izuzetno značajne i cijenjene. To naročito dolazi do izražaja kada se uporedi s lovnim stanjem bizantskog princa Andronika (kasnijeg cara), koji je 1325. godine za lov u carskim lovištima kraj Carigrada imao na raspolaganju i uzdržavanju 1.000 pasa i 1.000 sokolova.⁴² Burgundski vojvoda Filip Hrabri je za svog sina Ivana, koji je bio zarobljen kod Nikopolja 1396. godine, između ostalog, dao sultanu Bajazidu i 12 bijelih sokolova. Inače, strast osmanskog vladara za sokolarstvom bila je tolika da je posjedovao čak 7.000 ptica za lov.⁴³ Burgundski putopisac Bertrandon de la Broquière navodi da je 1433. godine sultan Murat II, putujući

---

comitis Vladissau in Bilechia loco sic dicto accipientes sibi unum utrum plenum buttiro et decem paria de oppanche, unum cupellum farine et unam manaram, unum falcone et metendo duos quientos carniū castrati de sepo et sale, duos grossos et duos gladios" (16. 11. 1464), DAD, *Lamenta de foris*, XXXVI, 61v.

³⁹ "Ser Nicola siue Nichsa filius dominus Jacobi de Gondola coram dominis iudicibus de criminali quorum caput fuit ser Marinus de Goçe conquestus est contra et aduersus Pauaum Crebeglianouich, Iuanissum Miglanouich ambos nobiles herceg Vlatchi, dicens idem ser Nichsa quod prenominati Pauaus et Iuanissus ei aprehenderunt in Draceuiča unum eius ancipitram mutatam que interfecerunt" (29. 9. 1466), DAD, *Lamenta de foris*, XXXVIII, 25.

⁴⁰ Robin S. Oggins, *The Kings and Their Hawks – Falconry in Medieval England*, Yale University Press, New Haven – London, 2004, 110, prema: E. O. Filipović, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni* (magistarski rad), 146.

⁴¹ V. Ćurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 84; Ć. Truhelka, *Bosanski sokolari*, 58-59.

⁴² V. Ćurčić, *Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini*, 84.

⁴³ William H. Forsyth, "The Noblest of Sports: Falconry in the Middle Ages", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 2, No. 9, New York, 1944, 253, prema: E. O. Filipović, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni* (magistarski rad), 146.

radi rasonode, u pratnji imao najviše sokolara i jastrebara, a da ih je u svojoj službi imao 2.000.⁴⁴

U ugovorima o dresuri koje smo ispratili primijetili smo da obuka jedne ptice košta 2.5 do 3 perpera dubrovačkih dinara. U slučaju da dreser izgubi ili "ošteti" pticu, navođeno je da bi za to morao snositi trošak, ali cijena koju bi zbog toga platio vlasniku nije izrijekom navođena. Ispratili smo primjer u kojem je Nalko, sin Stjepana Nalića, septembra 1444. godine svoju pobjeglu i preprodanu pticu otkupio za 3 perpera i 2 dubrovačka dinara.⁴⁵ Jula 1337. godine Bartolomej de Fonti iz Barcelone u Dubrovniku je od Marina Mulice kupio 25 jastrebova za 19 dukata i 8 sokolova za 18 dukata.⁴⁶ Bilo bi da je tada u prosjeku jastreb koštao 1.3 dukata, a soko 2.25 dukata. Prema podacima koje daje Konstantin Jireček, u Dubrovniku se 1343. godine cijena ptica kretala od 1 do 2.5 dukata.⁴⁷ Poslije toga poznat nam je samo jedan konkretan ugovor o prodaji ptica s konkretnom cijenom. Početkom oktobra 1442. godine Pribisav Ostojić iz Površi, inače čovjek vojvode Stjepana Vukčića Kosače, prodao je dubrovačkom vlastelinu Klementu Gučetiću jednu jastrebicu po cijeni od 7 perpera.⁴⁸ Sve u svemu, to je malo pokazatelja da bi smo mogli praviti značajnija zaokruživanja o cijeni pitomih ptica u dubrovačkom zaleđu.

Rezime

Sokolarstvo predstavlja značajan segment društvenog života u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku. Iako je pojavno obilježje života povlaštenih slojeva u srednjem vijeku, lov je u cjelini obuhvatao sve društvene slojeve. Jednima je bio zabava, relaksacija ili vježba, a drugima

---

⁴⁴ Bertrandon de la Broquière, *Putovanje preko mora (kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku)*, priredio Miodrag Rajičić, reprint izdanja iz 1950, Čigoja štampa, biblioteka "Posebna izdanja" 7, Beograd, 2002, 91.

⁴⁵ (10. 9. 1444), DAD, *Lamenta de foris*, XVIII, 75.

⁴⁶ Ненад Фејић, "Шпанци у Дубровнику у средњем веку", *Историјски институт, Монографије* 25, "Просвета", Београд, 1988, 110.

⁴⁷ Константин Јиречек, *"Историја Срба"*, II, *Слово љубве*, Београд, 1978, 289.

⁴⁸ "Pribissauus Ostoigh de Poures homo vaiuode Stiepani vendidit ser Clementi Marini de Goze presenti, ementi et recipienti unam ancipitrem pro precio et mercato yperperis septem. Renunciando. Promittens ipse Pribisauus conseruare ipsi ser Clementi dictam accipitrem liberam ab omnibus per quos ipse ser Clemens pro dicta accipitre molestare posset super se et omnia sua bona renunciando, satisfacere ipsi ser Clementi ex omni damno et interesse in quod ipse ser Clemens incurrere posset propter ipsam accipitrem. Renunciando" (4. 10. 1442), DAD, *Diversa Cancellariae*, LVI, 255.

uobičajeni posao kojim se obezbjeđuje životna egzistencija. Lov sa pripitomljenim sokolom, u kojem je plemstvo uživalo, krajnji je rezultat, vrh u svojevrsnoj piramidi u kojoj se dresura ptice podrazumijeva kao vrlo značajan praktični, pripremni i zanatski dio egzistiranja. Bosanski vladari običavali su darivati Mlečane pripitomljenim pticama kako se to vidi iz vremena kraljeva Ostoje i Stjepana Tomaša. Kroz nekoliko arhivskih informacija o dresuri, pljačkanju i kupoprodaji ptica dobijamo jasnije obrise o razvoju sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku. Izostaju informacije o brojnim pitanjima, detaljima obuke, organiziranim formama sokolara i lova sa pticama, a to je rezultat oskudnosti i fragmentarnosti preostale i dostupne građe. Navedeni ugovori o dresuri i tužbe zbog pljačke, zajedno sa dosad poznatim pokazateljima, prije svega predstavama na stećcima i poredbenim primjerima iz drugih sredina, upućuju na izrazitu razvijenost sokolarstva u dubrovačkom zaleđu, na pogodan prostor za lov, dobre poznavatelje ptica za lov, izuzetnu poziciju pripitomljenih ptica među vrijednostima koje su nerijetko predmet pljačkanja i dresuru kao zanatski segment koji omogućava razvoj sokolarstva.

Summary

From the History of Falconry in the Ragusan Hinterland during the Middle Ages

(Breeding of Birds of Prey and Hunting with Birds)

Falconry represented a significant segment of social life in the Ragusan hinterland during the Middle Ages. Even though it was essentially a symbol of the privileged classes, hunting still encompassed all social strata. To ones it was recreation, relaxation or exercise whereas to others it was usual work which provided them with existential means. Hunting with a tamed falcon, as was enjoyed by the aristocracy, was the eventual result, a peak of a pyramid in which the training of a bird was considered to be a very important practical and preparatory part of existence. Bosnian rulers used to present the Venetians with tamed birds as can be seen from the times of Kings Ostoja and Stjepan Tomaš. Through several archival documents about the training,

robbing and buying of birds we gain a clearer picture about the development of falconry in the Ragusan hinterland during the Middle Ages. We lack the information about numerous issues such as training details, organized forms of falconers and hunting with birds, which is a result of scarce and fragmentary available sources. The presented contracts about training of birds and complaints about bird robbing, together with already known signs, such as the motives on the medieval Bosnian tombstones – *stećci*, as well as comparative examples from neighbouring areas, hint that falconry in the Ragusan hinterland was significantly developed. These suitable conditions for hunting, professional bird trainers, a remarkable position of tamed birds amongst other possessions of value which were often subject to robberies, and their training which was a craft in itself, enabled the increasing development of falconry in the Ragusan hinterland.

Key words: Falconry, training and stealing tamed birds.

Senad MIČIJEVIĆ

RAZVOJ TREĆE ETAPE MELAMIJA I NJIHOVI NAJZNAČAJNIJI USPJESI

Sažetak:

Treća etapa derviškoga reda melamija otvara novi pogled na njihovo djelovanje kao treće etape širenja nakšibendija i nastojat će pružiti nove poglede i ukazati na nova dostignuća u vezi sa širenjem tarikata. Osvrt na djelovanje melamija dat će i nova saznanja u vezi s ovim pogledom. Ključni detalj u djelovanju melamija dat će sejjid šejh Muhamed Nur Arabi, čuveni šejh Omer Lutfi Paćarizi i šejh Malić. U radu se posebno posvećuje prostor ovoj trojici velikih šejhova, različitih u pristupu problemima, ali zajedničkih u dosezanju spoznaje. Stoga su melamije zagovarale velika odricanja kao oblik dolaska do savršenstva. Red je posebno bio raširen na prostoru Grčke, Makedonije i Kosova. Prihvaćen je u velikom broju kako gradskog, tako i seoskog stanovništva. Na početku 21. vijeka red je najviše očuvan na Kosovu, tj. u Orahovcu, Prizrenu i Mitrovici, unutar klasične gradske kulture. U Đakovici je nestao, kao i u mnogim mjestima u Makedoniji.

Ključne riječi: šejh Muhamed Nur Arabi, šejh Malja, šejh Omer Lutfi Paćarizi, Strumica, Veles, Kavadarci.

Treća etapa melametiluka, kao *šube* od nakšibendija¹, započeta je djelovanjem sejjid Muhameda Nura Arabija (u. 1882). Rođen je u Mehalletul-Kubrau (Egipat) 1813. godine. Puno ime mu je šejh sejjid Muhammed Nûrul-Arebî el-Bedrî el-Husejnî el-Misrî; po krvi je potomak vjerovjesnika Muhammeda. Obrazovao se na Univerzitetu Azhar, pred profesorom Hasanom Kuvejsijem. Kuvejsi ga je nakon završetka obrazovanja poslao u Anadoliju, s namjerom daljeg usavršavanja kod

---

¹ Sadik Vicdani, *Tarikatler ve silsileleri*, Enderun Kitabevi, Istanbul, bez god. izd., str. 65-66.

tarikatski obrazovanih ljudi. U Anadoliji nije baš najbolje prihvaćen, te odlazi na Balkan. Na relaciji Serez-Solun (Selanik) upoznaje skupine nakšibendijskih derviša i odlazi u Janinu. Tu je uzeo ruku od nakšibendijskog šejha Jusufa Nakšibendije. Potom upoznaje šejha Ibrahima, koji je pripadao tarikatu halveti-ekberije uvejsije. Boraveći u Istanbulu upoznaje načelnika policije Husni-pašu, šejhul-islama Mula-bega, potom Mirefteli Abdulaha, Hariri-zade Kemaludina (autora djela *Tibyânû vesâilil-hakâik fi beyâni selâsîlil-tarâik*) i druge.² Dva puta ga je pozivao bosanski valija Topal Osman-paša. Nur Arabi bavio se komentiranjem *vahdet-i vudžuda* po Muhjuddinu Arabiji, šejhu Bedredinu, Nijazu Misriji, hadži Bajramu Veliji i Ahmedu sinu Idrizovu. Tokom boravka u Istanbulu izveo je mnoge halife: šejha tekije Pazar u kvartu *Şehremin*, Ahmeda Safija, šejha tekije Tarsus u kvartu *Mevlanakapi*, Abdul-Kerim-ef., Ali Urfi-ef., muderisa Fatihove medrese, šejha Abdullaha Hulusi-ef., šejha Maksud-ef., vaiza Bajazidove džamije hafiza Abdurauf-ef., šejha Kemal-ef, Vehbi-ef., autora *Tibjana*, Haririzadea od njegova učenika Mehmeda Tahira Bursevija. Iz Sereza je došao u Kočane, gdje 1833-34. godine postaje profesor vjerske škole. Iz Kočana 1839. godine prelazi u Skoplje i uzima ruku od šejha Kazanli Abdulhalika. U Skoplju 1849. godine upoznaje skopskog valiju, Selim-pašu, s kojim se intenzivno druži pola godine. Nakon toga godinu dana provodi u Istanbulu. U Kavadarcima 1870. godine nazvao se kutubom.

Nur Arabi privukao je veliki broj pristalica širom Makedonije i Kosova. Šejhovski hilafet dao je mnogim svojom učenicima, kao što je Abdurahim Fedai, porijeklom iz Prizrena, koji je bio glavni nasljednik šejha. Službovao je kao profesor u Skoplju, a umro je na putu za Sueski kanal, idući na hodočašće. Napisao je: *Risale-i vehbijje*, *Kaside-i nunijje*, *Hedijjetul-hadždž*, *Tefsiru suretil-Kevser*. Hilafet je dao učenicima: Abdulehadu, hadži hafizu Abdurraufu iz Skoplja i Junus-ef. iz Prištine, koji je kasnije preselio u selo Suhi Do kod Mitrovice, Salihu Rifatu iz Štipa, koji je umro 1908. godine, Filintilizadeu Hodži, Mahmudu Škupjaniju³, Faiku Mehmed-begu, koji je umro 1901. godine u Solunu (Selanik), hadži Sulejman-begu⁴, hadži Abdul-Kadir-begu iz Strumice, Sulejman-begovom bratu (on je postavljen za šejha tekije u Kavadarcima; nakon kraćeg vremena tekiju su srušile bugarske jedinice; umro je u

---

² **Jucer**, str. 402; **Golpinarli**, str. 302-339; **Ekrem**, *Melamilik*, DBIA, V, 386.

³ Poznat po učenosti u Skoplju, a umro 1892. godine u Hidžazu.

⁴ Bio je poznati šejh, aristokrata u Strumici, i čuveni gostoprimac. Umro 1889. godine.

dubokoj starosti od 95 godina), Aliju Rizi Vafikojiju (u. 1913. godine), Elmas-efendiji⁵, Džengoriju Mustafi⁶, hafizu Topal-babu Đakovaliju⁷, Topalu Redžepu Prizrencu.⁸ Umro je 1882. godine u Strumici.⁹ Pokopan je u mahali Banjsko¹⁰, gdje mu je podignuto turbe, koje je kasnije izmješteno radi urbanizacije grada. Za života je napisao više djela.¹¹ Muzika mu je bila strana, ali toga važnog faktora u derviškim redovima nije se mogao odreći jer njegova ideja ne bi naišla na podršku. Kolektivne obrede reducirao je na minimum. Obred se obavljao i uz pratnju tekijске muzike, ali ne u svim melamijskim tekijama.

Strumica

Ovakav način djelovanja započet je djelovanjem osnivača reda, Nura Arabija. Nakon smrti uz tekiju mu je podignuto turbe. Na postu ga je naslijedio Faik-beg, a potom tekiju vodi hadži Valid.

Drugu tekiju podigao je sin šejh Nura Arebija, šejh Šerif. Nakon njegove smrti 1905. godine tekiju vodi hadži Abiš-beg. Tekiju su kasnije uništili Bugari tokom balkanskih ratova.

Dojran

Melamijska tekija djelovala je u selu Dedeli. Svaki izvor o njezinom djelovanju je preskroman.

⁵ Sagradio tekiju u rodnom mjestu, u selu (katundu) Dedeli kod Dorjana. Umro 1906. godine.

⁶ Šejh tekije u Dojranu, umro 1907. godine.

⁷ Rođen u Đakovici, u tekiji dobio diplomu (idžazet) od hadži Adem-ef. Prizrenca i Hasan-ef. Umro 1902. god.

⁸ Prvi šejh tekije melamija u Prizrenu; obrazovao se u Prizrenu u vjerskoj školi.

⁹ **Abdubaki Golpinarli**, str. 232-242.

¹⁰ Autori koji su pravili osvrtne na melamije razilaze se u mišljenju o godini smrti Muhameda Nura Arabija. Tako Džemal Čehajić navodi 1897. godinu (str. 208), Sadik Viedani navodi 1305. po H. (str. 71), što odgovara 1884. godini po miladu, **Ašk Gaši** (u "Risalei salihije", *Islamska misao*, VII, br. 80, Sarajevo, str. 17) navodi 1887/88.

¹¹ Nijazi Misri, *Šerhi* (komentar Dīvâna Nijaza Misrija); *Fatihai šerifin tefsiri* (komentar sure *Fatiha*), *Esrari ezani Muhammedi* (Tajni ezani-muhammedije), *Ihsânur-Rahmân šerhi risalei šejh Rislani Dimiški*, *Šerh evrâdil usbû'ijje*, *Šerh kasidetîš-šejhil ekber*, *Imami Ali nin nokta risalesinin šerhi*, *Hadži Bajram Velinin*, *Delîlul-'uššâk*, *Ed-Durrun-nefis 'alâ salâti Ibni Idrîs*, *Dâ'iretul-vudžûd fî bejânîl Mekâmil Mahmûd*, *Šerh Delâ'ilil-hajrât*, *Bejânîi-tedžellil hakki 'alel merâtib*, *Šerh akâ'idun-nesefî*, *Tuhfetul-muhammedijja*, *Tefsîr sûreti Jûsuf*, *Hâdil-'uššâk*, *Risâla 'Ilmilhâl*, *Menzurul-kufri hadisinin šerhi*, *Risalei-salihije*.

Veles

U ovoj oblasti djelovala je jedna tekija, ali su ovdašnji podaci veoma oskudni.

Kavadar

Tekiju je utemeljio hadži Abdul-Kadir-beg, ali s njom prestaje njezino aktivno djelovanje.

Štip

Štipsku tekiju podigao je Arabijev murid, šejh Salih Rifat. Od svih pristalica tražilo se pridržavanje strogih pravila, što je veoma brzo dovelo do gašenja ove tekije.

Skoplje

U nekim izvorima navodi se da je tekiju podigao skopski beg Hasan-beg 1845. godine i da ju je dodijelio melamijskom šejhu Abdurahimu s namjerom da služi kao tekija, ali i kao škola. Abdurahim je služio u njoj kao šejh do 1885. godine. Naslijedio ga je sin hadži Kemal od 1885. do 1915, koji je istovremeno bio predavač u školi. Izbijanjem balkanskih ratova šejh Kemal preselio se u Istanbul i tamo umro 1915. godine. Njegovim odlaskom tekiju je preuzeo njegov brat Ali. Ne zna se da li je on vršio kakvu funkciju u tekiji jer je najstariji sin šejha Abdurrahima, Hakki, boravio u Solunu i čekalo se da dođe i preuzme dužnosti šejha tekije. Svu dokumentaciju vezanu za tekiju odnio je šejh Kemal u Istanbul. Tekija je pretrpjela znatna oštećenja u ratovima od 1912. do 1918. godine.

U dvorištu je bilo turbe Islam-babe s nišanom uklesanim 1100. godine po H. (1699. g). Hasan-beg je na temeljima neke starije tekije obnovio ovu tekiju. Šejh Ali stanovao je u tekiji i u namjeri da ona što ekonomičnije posluje podigao je 4 dućana na placu tekije. Zbog ratnih dešavanja dućani nisu uknjiženi u gruntovnicu. Postojala su saznanja da je tekija imala han u selu Konjare¹² Također, u skopskoj mahali Dervišan u posjedu tekije bila je i jedna kuća, koju su nakon 1918. koristili srodnici šejha Kemala.

Šejh Kemal obnovio je han u selu Katlanovo¹³, koji je bio oštećen u periodu od 1912. do 1913. godine. Han je imao kafanu i pečenjaru. U svrhu obnove hana, šejh Kemal izvršio je pozajmicu od 250 lira od Skopljaka hadži Ibrahimbega. Zajam je vraćen nakon smrti šejha Kemala i

---

¹² Stariji naziv sela je Göreler.

¹³ Stariji naziv sela je Kaplan, koji je nakon 1919. godine promijenjen u Katlanska Banja.

nastalih ratova jer su braća, Ali i Ismail Haki, znali za dug. Han u Katlanovu kasnije je opet izgorio, a kafana i pečenjara služile su namjeni do pred Drugi svjetski rat. Obredi su se vršili petkom i utorkom uvečer.

Skopske melamije spominje i Gliša Elezović, ali on ih naziva *noktadžijama*.¹⁴ U izvještaju Ulema-medžlisa za 1938/39. godinu ne navodi se nijedna melamijska tekija u Skoplju. Jovan Hadži Vasiljević navodi da se 1930. godine, tekija nalazi u mahali Džemi Atik. On daje i izvjesne podatke o Katlanovskoj Banji.¹⁵ Posljednji šejh bio je šejh Hakki, koji je umro 1947. godine u dubokoj starosti.

Bitola (manastir)

Tekija je dugo bila rifaijska u selu Vranjevcu kod Bitole, ali osipanjem derviša zbog iseljavanja u Tursku šejh Ali Riza pretvorio ju je u melamijsku tekiju.

Kosovo

Prizren

Šejh hadži Redžep Hulusi, halifa Nura Arabija, podigao je tekiju u Prizrenu. Nakon njegove smrti vođenje tekije naslijedio je šejh Sejfuđdin, a potom šejh Omer Lutfi Paćarizi, potom šejh Kamil Tosko, šejh Salih, šejh Hilmi Malić (Šejh Malja, derviš šejha Redžepa Hulusije), šejh Hamdi Kaćamaku, šejh hadži Ilijas Bardhi, šejh hadži Idris, hafiz Ridvan, šejh Idris Maksudi i hadži Jakub Mućezi. Strogi principi reda služili su svojoj namjeni u Prizrenu.

Šejh Omer Lutfi Paćariz (1870-1928), rođen 13. 1. 1870. u Prizrenu, sin je svećenika Mustafe, rodnom iz sela Rapča. Omer Lutfi obrazovao se u prizrenskoj Ruždiji i izučavao krojački zanat. 1887. godine odlazi u Istanbul s namjerom da upiše vojnu školu, jer je tamo imao brata, Mehmeda Alija. U tome nije uspio, pa ga Mehmed Ali, zahvaljujući zauzimanju čuvenom hadži Rustem Športi, upisuje na Fatih medresu. U Prizren se vraća 1892. Tu se druži sa Hasan-ef. i turskim komandantom Ismailom, s kojima odlazi u Đakovicu i upoznaje se s melamijskim

¹⁴ **Gliša Elezović**, *Derviški redovi muslimanski*, Skoplje, 1925, str. 7.

¹⁵ **Jovan H. Vasiljević** dao je izvjesne podatke o Katlanovskoj Banji: "Ima predanje da je ovu banju eksploatisala Noktadži tekija, i može se pretpostaviti da je ona banju i održavala. Od ove tekije je, od polovine 19. veka prešla pod vlast skopske Beledije-opštine. Kad je Beledija dobila banju, u njoj je postojala samo zgrada u kojoj je bio samo bazen s otkrivenim krovom i jedan han..." (*Skoplje i njegova okolina*, Beograd, 1930, str. 161. i 171).

tarikatom. Ponovo odlazi u Istanbul, gdje drži predavanja i piše "Divan". Tokom 1901. godine Omer Lutfi s Ali Tefvikom odlazi u Kairo i upisuje se na Azhar. Primljen je bez prijemnog ispita zbog izvrsnog poznavanja perzijskog, turskog i arapskog jezika. U Prizren se vraća 8. 3. 1905. Ubrzo postaje simpatizer mladoturaka, te 1907. biva izabran za predsjednika u Prizrenu (*Itihad ve terekki – Jedinstvo i napredak*). Talat-paša ga angažira u mirovnoj misiji radi smirivanja ustanka u Jemenu 1911.. U Kraljevini SHS 1920. godine šejh Omer bio je nosilac liste socijalista, što je bio potez "opasnih namjera", jer to je bila zajednička lista socijalista i komunista. Pobjedio je na izborima, ali uslijedila su zatvaranja i privođenja, kao i drugi oblici šikaniranja. Povlači se iz političkoga života i upotpunosti se okreće životu u melâmijskoj tekiji. Odbijao je bilo kakvu vrstu državne pomoći i 25. 10. 1928. umro je u Prizrenu. Ukopan je u groblju Terzimahala. Njegov derviš bio je hafiz Abdulah Hizr, prizrenskoga muftiju 1898. do 1943. godine. Kad se počela graditi bolnica, zemni ostaci preneseni su u groblje Kuručešme, neposredno ispod nogu Sofi-babe. Poznavaoči kažu da je napisao oko 60 djela iz raznih oblasti. Na perzijskom jeziku napisao je jedno, na arapskom 4, dok su mu ostala na turskom jeziku. Bavio se i prevodilaštvom; s perzijskog i arapskog preveo je 15 djela.

Dr. Nimetulah Hafiz podijelio je njegovu književnost u 6 grupa: a) dječija književnost, b) historija, c) tesavvuf, d) politika, e) prosvjeta i f) divansko pjesništvo.

Đakovica

Topal hafiz Sulejman-baba Đakovali utemeljio je tekiju u Đakovici. Šejh hafiz Sulejman-baba za šejha je proglasio šejha hafiza Hasana iz Prizrena, a ovaj je, pored ostalih, proizveo za šejha Hajrudina (Hajrulaha) Abdurahmanovića iz Godijeva, kod Bijeloga Polja.

Suhi Do (kod Mitrovice)

Danas u ovom selu rade 2 melamijske tekije s velikim utjecajem na okolno stanovništvo. Prvu tekiju dao je sagraditi šejh Junus I. Stara je oko 150 godina. Obredi se vrše 2 puta sedmično. Od prostorija ima semahanu, mejdan-odaju, kahve-odžak. U tekiji su služili: šejh Junus, šejh hadži Vejsil, šejh Malić (šejh Malja), pa šejh Junus II, unuk šejha Junusa. Šejh Junus I obrazovao se u Istanbulu, a s Nurom Arabijem upoznao se u Strumici. Nakon primanja hilafeta, šejh Junus po preporuci odlazi u selo

Suhi Do. Tu je utemeljio tekiju, uz koju kasnije nastaje turbe šejha Junusa i šejha hadži Vejsila.

Šejh Jonuz Mripa rođen je u selu Jošanici kod Topole oko 1848. godine. U selu stječe osnovno obrazovanje (mekteb) i odlazi u vučitrnsku medresu, a kasnije se obrazuje u Istanbulu. Povratkom u Vučitrn 1880. godine nastanjuje se kod familije. Željan radan prvi počinje držati predavanja na albanskom jeziku. Njegove aktivnosti nisu se sviđale vlastima koje mu stvaraju neprilike. Da građanstvo ne bi izložio nepotrebnim situacijama, preseljava se u selo Suhi Do kod Mitrovice. Tokom boravka u Istanbulu došao je u kontakt sa šejhom sejjidom Muhammedom Nurom Arabijem (1897), od koga prima melamijski red. Kako je ovaj šejh kasnije živio u Strumici, od njega je primio i zvanje šejha. Šejh Jonuz u Suhom Dolu podiže jednu tekiju koja postaje svojevrsno narodno učilište. Ugled i utjecaj u narodu još su mu više porasli, što je opet zasmetalo vlastima. Da bi mu narušili ugled, hapse ga i osuđuju na Vilajetskom sudu u Skoplju. Kako nije bilo dokaza, oslobođen je optužbi te se vraća u Suhi Do i pojačava aktivnosti. Tekija postaje mali prepisivački centar. Ono što šejh Junuz govori i piše to se dalje prosljeđuje među dervise i simpatizere. Da bi zavarao vlasti o svojoj *pasivnosti*, koristi se mahlasom *Hajdari* i *Sabri*. Umro je 1909. godine i sahranjen u Suhom Dolu. Na albanskom jeziku napisao je oko 40 pjesničkih formi. Posebno je interesantan *Alfabet u prozi*, sličan našem *Ašiklijskom elif ba*. Šejh Jonuz bio je najkompletniji učenjak na Kosovu početkom 20. vijeka. Od sačuvane poezije spominjem neka od njegovih djela:

1. <i>Nur Muhammed Mustafa</i>	/ Svijetli Muhamed Mustafa /
2. <i>Nuri qiellës edhei tokës</i>	/ Svjetlo nebesa i zemlje /
3. <i>Kush o le gjith dom me dek</i>	/ Ko se rodio treba i umrijeti /
4. <i>Kush di nefsin aj din zotin</i>	/ Ko spozna sebe spoznaje Boga /
5. <i>Kush ta don Allah Perendin</i>	/ Ko hoće Allahovo Gospodstvo /
6. <i>Eja vlla merr vesh mir</i>	/ Dođi, brate, uzmi razumom /
7. <i>Ceka osht kestuje s'po kujtohem</i>	/ Šta je ovo, što se ne mogu sjetiti /
8. <i>Ndighoni mirej talibit e Hakkit</i>	/ Čujte dobro, ej, učenici istinitog /
9. <i>Elifi</i>	/ Arapski alfabet u prozi /

Elifi, inače sadrži 175 stihova u četvercu.¹⁶

¹⁶ **Senad Mičijević**, "Albanski alhamijado pjesnici", *Istraživanja*, Fakultet humanističkih nauka Mostar, 2006, str. 247-248.

Druga tekija je novija, na sprat građena krajem sedme decenije 20. vijeka. Prvi šejh je bio Halil, potom u njoj služi šejh hafiz Ishak, potom tekiju vodi Hasan Mripa, brat šejha Halila. Tekija ima kahve-odžak i mejdan-odaju. Ove dvije tekije imaju tradiciju da se na mjesto šejha dolazi po *erbabi* liniji, a ne po *evladi*, tj. po smrti jednog voditelja nasljeđuje ga najsposobnija i najdostojnija osoba.¹⁷

Orahovac

U ovom gradu djelovale su dvije melamijske tekije. Jednu tekiju utemeljio je šejh Malić (šejh Malja), a nakon njegove smrti duži period vodi je šejh hafiz Sulejman Kolari. Tekija je i sad aktivna. Druga tekija je zatvorena na insistiranje vjerske zajednice da tekije ne trebaju djelovati.

Šejh Hilmi Abdul-Malić poznat je kao *šejh Malić* ili *šejh Malja i Rahovec* (Orahovac). Rodio se u selu Kobilja Glava. Nakon osnovne škole pohađa Mehmed-pašinu medresu u Prizrenu. Upotpunio je svoje znanje arapskim i turskim jezikom, a pokazao je velik interes za historijske nauke. Tokom školovanja prima melamijski tarikat od šejha Redžep-babe Hulusija. Nakon završetka medrese postavljen je za imama u Orahovcu, gdje biva imenovan i muftijom. Krajem 19. vijeka utemeljio je melamijsku tekiju u kojoj radi na obrazovanju naroda. Tokom života (1865-1928) izveo je generacije učenih ljudi koji su vršili razne funkcije. Prisne odnose održava i sa šejhom Jonuzom Mripom iz Suhog Dola. Svoje obrazovanje pred šejhom Malićem stekao je i dugogodišnji imam Čaršijske džamije u Orahovcu, šejh h. Sulejman-ef. Kolari. Šejh Malić imao je plodan alhamijado književni rad. Evidentirano je 46 raznih pjesničkih formi, što čini jedan divan. Ovo je jedini poznati divan nastao na Balkanu u 20. vijeku. Tu se niže biser do bisera:

1. <i>M'u ba pejdah ni sevda</i>	<i>(Pojavilo mi se jedno voljenje)</i>
2. <i>Me ashk t'zotit</i>	<i>(Sa Božijim aškom)</i>
3. <i>A po ngoni turk e vlla</i>	<i>(Da li čujete, braćo Turci)</i>
4. <i>Kam ni dert</i>	<i>(Imam jedan dert)</i>
5. <i>Ja Ilahi</i>	
6. <i>Myrshid qamil lyp ti vlla</i>	<i>(Muršidi ćamila traže, brate)</i>
7. <i>Udhen e t'panes diftona</i>	<i>(Pokaži mi pravi put)</i>
8. <i>Qilni vesh ju more</i>	<i>(Otvorite uši)</i>
9. <i>Qou pej gjumit more vlla</i>	<i>(Ustani iz sna, moj brate)</i>

---

¹⁷ Senad Mičijević, "Sa puta po Kosovu", *Preporod*, br. 12 (356), Sarajevo, 15. juni 1985, str. 12.

10. <i>M`u kujtue more vlla</i>	<i>(Sjetih se, moj brate)</i>
11. <i>Shpirti po lyp daima</i>	<i>(Duša traži uvijek)</i>
12. <i>Lypim sef`at</i>	<i>(Tražimo šefa'at)</i>
13. <i>Digju me ashk daima</i>	<i>(Čuj me, sa stalnim aškom)</i>
14. <i>Hiq pej gafletit more vlla</i>	<i>(Prođi se gafleta, moj brate)</i>
15. <i>S`jemi kan hic na vlla</i>	<i>(Braćo, nismo postojali)</i>
16. <i>Ashki galib m'u ka ba</i>	<i>(Ašk Galib ima)</i>
17. <i>Zemra daim vaj po ka</i>	<i>(Srce mi stalno plače)</i>
18. <i>Une kujtova ne alem</i>	<i>(Ja razmišljam o svijetu)</i>
19. <i>Garib bylbyl</i>	<i>(Garib bulbul)</i>
20. <i>I kam lanun fjal'e rrent</i>	<i>(Ostavio sam redom riječi)</i>
21. <i>U bashku shpirti me shtat</i>	<i>(Sastanak duše sa sedam /mekama/)</i>
22. <i>Kam Sevdah</i>	<i>(Imam radost)</i>
23. <i>Vehvi po t'ep nasihat</i>	<i>(Vehbi, daj savjet)</i>
24. <i>Po lyp zemra muhabet</i>	<i>(Srce traži muhabet)</i>
25. <i>Kemi ranuni negaflet</i>	<i>(Pali smo u gaflet)</i>
26. <i>Hej terigu i sabahit</i>	
27. <i>Zemra digjet si qibrit</i>	<i>(Srce gori kao šibica)</i>
28. <i>Hiq pa shybhe gjon lezet</i>	<i>(Bez sumnje, naći ćeš lezet)</i>
29. <i>Eglen qetynde bahet tevhid</i>	<i>(Ovim razgovorom pravimo tevhid)</i>
30. <i>Ni tub gongje m'ra ne dur</i>	<i>(Jedna ljepota pade mi na ruke /srce/)</i>
31. <i>Teslim Hakk jam qysh ban</i>	<i>(Hakku teslim jesam, kako je emer)</i>
32. <i>Jemi dek pa dek</i>	<i>(Umrli smo prije smrti)</i>
33. <i>Mos rri lidhun</i>	<i>(Ne sjedi vezan)</i>
34. <i>Myrshid duhet per insan</i>	<i>(Muršid treba za insana)</i>
35. <i>Bylbyl dertin a m'kallzon</i>	<i>(Slavuj dert kazuje)</i>
36. <i>Na dha Hakki mos tuj kan</i>	<i>(Bog nam je dao, nemoj plakati)</i>
37. <i>Me ba qare</i>	<i>(Da nađem rješenje)</i>
38. <i>Ca ka dit hallki punon</i>	<i>(Koliko dana ima da svijet radi)</i>
39. <i>Hali filutres</i>	<i>(Leteći hal /prolazno stanje/)</i>
40. <i>Ashki Galib m'u ba mu</i>	<i>(Galibov ašk meni se dogodio)</i>
41. <i>Ni shoq duhet me e bo</i>	<i>(Jedan drug trebaš biti)</i>
42. <i>N'udh te Hakkit dogri shko</i>	<i>(Na Božiji put odmah idi)</i>
43. <i>Teslim Hakk jemi ba</i>	<i>(Teslim, Bože, jesmo mi)</i>
44. <i>Shejhi pasqyre m'u ba</i>	<i>(Šejh mi je ogledalo postao)</i>
45. <i>Ej ti zemer</i>	<i>(Hej ti, srce)</i>
46. <i>Krejt jam Hupun vet pej veti</i>	<i>(Izgubio sam se od sama sebe)</i>

Rukopis *Divana* čuvao je šejh h. Sulejman Kolari u svojoj zbirci. *Divan* dosada iz nepoznatih razloga nije objavljen u cijelosti. Šejh Hilmi-ef. (šejh Malja) ukopan je u Orahovcu. Njegove ilahije i kaside i danas se uče u raznim prilikama. Napisao je i 2 ilahije na bosanskom jeziku, te prevodio s turskog od Nijazije. Njegova je najpoznatija ilahija *Ustani iz sna, moj brate*. Prvi i posljednji stih glase:

<i>Qou pej gjumit more vlla,</i>	<i>Shtati fener syreta,</i>
<i>Hakk dizarin dash me pa,</i>	<i>Drita Hakkit gjall me t'ra,</i>
<i>Pej dynjas dona m'u da,</i>	<i>Ja Allah Hu, ja Mevla,</i>
<i>Hakk dizarin dash me pa</i>	<i>Hiqnaj perde për me tra.</i> ¹⁸

Melamije u Bosni i Hercegovini

Organiziranog djelovanja melamija u Bosni i Hercegovini nije bilo, ali je djelovao šejh Hajrudin Abdurahmanović (u. 25. 3. 1966) iz Godijeve kod Bijelog Polja. Završio je *Veliku medresu* u Đakovici, a potom *Darul-Funun*. Kao imam službovao je u Banjoj Luci, a potom u Čeliću. U Đakovici je *ruku uzeo* od šejha Hasana Husnija iz Prizrena, po ovlaštenju šejha Sulejman-babe iz Đakovice.¹⁹ U Tuzli, u dubokoj starosti, živi derviš Ragib Omerhodžić, murid šejha iz Čelića.

Od sredine 19. vijeka makedonsko-kosovske melamije djelovale su u Solunu, Jedrenu i okolini, Istanbulu, Eskišehiru, Izmiru, Bursi i Ankari. Ova etapa melameta javila se nakon zauzimanja šejha Muhameda Nura Arabija za ovo učenje. Višedecenijskim radom raširilo se melamijsko učenje. Migracije u Tursku utjecale su na populaciju, čime je padao interes za ovaj tarikat. U svakom pogledu ovdje smo posebno zahvalni istraživanju na širenju melamija putem naučnog istraživanja, kao i naučnih dostignuća melamija. Ovdje posebno ističemo naučni doprinos šejha Nura Arabija, šejha Omera Lutfija Paćarizija i šejha Malića.

---

¹⁸ Senad Mičijević, "Albanski alhamijado pjesnici", *Istraživanja*, Fakultet humanističkih nauka Mostar, 2006, str. 249-250.

¹⁹ Ahmed Abdurahmanović, "Merhum Hajrudin ef. Abdurahmanović, muderis u Čeliću", *Glasnik VIS-a*, br. 11-12, Sarajevo, 1966, str. 606-607.

THE DEVELOPMENT OF THE THIRD STAGE OF THE MALAMIS AND THEIR MOST IMPORTANT ACHIEVEMENTS

Resume:

The paper deals with the third stage of the dervish order of the Malamis opens up a new insight in their affairs as the third stage of the expansion of the Nakshibandis and tries to present new perspectives and point out to new knowledge in terms of tariqat expansion. An insight to Malami affairs will reveal new aspects in that regard as well. The key detail in the Malami affairs will be given by sayyid Muhamed Nur Arabi, famous shaykh Omer Lutfi Paćarizi and shaykh Malić. The paper particularly treats these three great shaykhs, with their different approaches to problem solving, as well as mutual efforts to reaching cognition. That is the reason why the Malamis advocated great sacrifice as a form of reaching perfection. This order was particularly popular in Greece, Macedonia and Kosovo. It was largely accepted by both urban and rural citizens. In the beginning of the 21st century the order has been most preserved in Kosovo, i.e. Orahovac, Prizren and Mitrovica, within classical urban culture. It is now extinct in Đakovica, as well as in most places in Macedonia.

Key words: shaykh Muhamed Nur Arabi, shaykh Malja, shaykh Omer Lutfi Paćarizi, Strumica, Veles, Kavadarci.

Literatura:

- **Ahmed Abdurahmanović**, "Merhum Hajrudin ef. Abdurahmanović, muderis u Ćeliću", *Glasnik VIS-a*, br. 11-12, Sarajevo, 1966.
- **Ašk Gaši**, *Risalei salihije*, "Islamska misao", VII, br. 80, Sarajevo
- **Gliša Elezović**, *Derviški redovi muslimanski*, Skoplje, 1925.
- **Jovan H. Vasiljević**, *Skoplje i njegova okolina*, Beograd, 1930.
- **Sadik Vicdani**, *Tarikatler ve silsileleri*, Enderun Kitabevi, Istanbul, bez god. izd.

- **Senad Mičijević**, "Albanski alhamijado pjesnici", *Istraživanja*, Fakultet humanističkih nauka Mostar, 2006.
- **Senad Mičijević**, "Sa puta po Kosovu", *Preporod*, br. 12 (356), Sarajevo, 15. juni 1985.

HISTORIJA
PRIKAZI I OSVRTI

**Milko Brković: *DIPLOMATIČKI ZBORNIK
SREDNJOVJEKOVNIH HUMSKIH I BOSANSKIH
ISPRAVA DUBROVNIKU, Mostar, 2011.***

Prijatno se osjeća svaki onaj koji čita nove knjige iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine koje demantiraju sumornu stvarnost, posebno kada je knjiga o bliskim predjelima kao što je knjiga *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku* autora prof. dr. sc. Milka Brkovića, koji kroz dokumente (ukupno je obrađeno njih 274) ukazuje na višeslojne veze i odnose dvaju najbližih susjeda, srednjovjekovne Bosne i Dubrovnika. Knjiga je, može se reći, prvijenac u bogatoj historiji historiografije Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku, posebno bitna za šire i dublje istraživanje historije i njenih posebnih, često neshvatljivih dilema. Knjiga koja je sada pred nama pravi je dokaz vrijednosti historijskog zanata, tog krunskog svjedoka našeg postojanja, ali i esencijalne potvrde kojom se može, treba i mora definirati nauka o prošlosti, kao i tehnika prikupljanja historijskih izvora, ali i ono što se u modernom jeziku kaže njihova transparentnost sa sadašnjošću.

Možda kao opravdanje da se istakne činjenica da se ovdje i povodom ove knjige iznosi mišljenje prema kvalitetu istraživanja ukupne prošlosti Bosne i Hercegovine, kao i mnogo šire, koje je ohrabreno iskustvom velikana mediavelistike, Fernana Braudela, koji odnos historije, tj. prošlosti, sadašnjosti i temporalnosti definira sljedećom rečenicom: "U svakom historijskom radu razlaže se proteklo vrijeme, i u zavisnosti od, u većoj ili manjoj mjeri svjesnih historičarevih osobnih osobitih sklonosti, izdvaja se jedna od kronoloških stvarnosti od kojih se ono sastoji."

Mora se napraviti neophodna distinkcija u definiranju temata knjige *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, posebno što se tu kazuje i o generičkoj vezi, odnosu, podudarnosti, ali i preplitanju dva stanja u historiji, gdje se slika i veza Dubrovačke republike projicira prema srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, po principu uzajamnosti i razumijevanju svega onoga što se

može naći u historijskoj dokumentaciji. U tom i takvom odnosu često je riječ o složenim, čak višeslojnim i po mnogočemu ključnim momentima koji su od pomoći da se identificiraju i prepoznaju odnosi (politički, ekonomski, društveni, vjerski, socijalni) te ustanove neminovne veze Dubrovnika, Huma i Bosne kroz dugi period historijskog trajanja. Samo da se ukaže: prva isprava datira iz 1151. godine, a posljednja je iz XVI stoljeća.

Treba napomenuti da je ovo prva zbirka relevantnih dokumenata o odnosima Dubrovnika sa susjedima, složena po svim relevantnim historijskim i paleografskim principima, te osim nekoliko sporadičnih zbirki historijskog materijala u tri vijeka istraživanja historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, to bi bilo sve što kazuje o odnosima ova dva individualiteta.

Govoriti o knjizi prof. dr. sc. Milka Brkovića *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku* a ne ukazati na ukupan znanstveni doprinos ovog autora bosanskohercegovačkoj srednjovjekovnoj historiji značilo bi lišiti čitaoca ove knjige pravog ključa za razumijevanje jednog od najneobičnijih i najsloženijih oblika rada na historijskom štitu. Ovdje je riječ o zbirci relevantnih historijskih dokumenata prvog reda kojom pažljiv i revnoman čitalac dobija pravilnu i preciznu informaciju i stječe tačan utisak da je Dubrovnik imao i zauzimao ključno i centralno mjesto u srednjovjekovnom Humu i Bosni. A to samo potvrđuje da je prikupljanje i objavljivanje historijskih dokumenata (u ovom slučaju isprava) složeno i sadržajno i tematski i suštinski te da bi njihova pravovaljanost utjecala da se prodrije u njene tanane, često neshvatljive i, zašto ne reći, ponekad neprihvatljive nizove i rezove. Koliko je samo potrebno znanja, umješnosti i upornosti da se prikupe sve isprave, listine ili povelje, da se prevedu, ponekad da se pretresu sva mišljenja u literaturi o njima i na kraju hronološki izlože kao relevantno i važno za razumijevanje određenih odnosa...

Kada se govori o ovoj knjizi, teško se može izbjeći nizanje niske od vrijednosti kojim se autor i njegovo djelo s pravom trebaju ponositi, svim onim što je stalo u ove 254 stranice između korica. Radi se o temeljnoj zbirci diplomatičke građe složenoj prema svim respektabilnim metodama moderne historijske nauke.

Knjiga *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku* Milka Brkovića pisana je na osnovi dugogodišnjeg autorova diplomatičkog i paleografskog rada te omogućuje uvid u izvornu

diplomatičku građu na osnovi koje današnji istraživači mogu rekonstruirati odnos srednjovjekovnog Huma, Bosne i Dubrovnika s kojima su, prema relevantnoj diplomatičkoj građi bili neraskidivo povezani. Knjiga je od izuzetne pomoći za dalja, temeljna istraživanja te se toplo preporučuje kao osnov za paleografske, diplomatičke, ali i historijske studije.

LINGVISTIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Adi MASLO

KOGNITIVNA LINGVISTIKA I JEZIČKI ZNAK

Sažetak:

U ovom radu ćemo, kroz kognitivnu lingvistiku, posmatrati jezički znak onako kako ga je definirao švicarski lingvist Ferdinand de Saussure. Poredit će se poimanje i značenje jezičkog znaka; kako znak nastaje, kako se percipira, kako se odražava u jeziku, kako ga poimamo te od čega sve ovo zavisi. Nastojat ćemo prikazati obim Saussureove definicije znaka naspram onoga šta jezički znak znači u kognitivnoj lingvistici.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, jezički znak, de Sosis, semiotika

Uvod

Riječ *semiologija*, onako kako ju je definirao švicarski lingvist Ferdinand de Saussure, jeste nauka o znakovima. Pojam *semiotika* više se vezuje za američku tradiciju i Charlesa Sandersa Peircea. Prema *Rječniku semiotike (Dictionary of Semiotics)* kaže se da se teorija semiotike zasniva na vjerovanju da značenje nije imanentno predmetima, da oni za sebe nisu označeni, nego da se značenje tvori pomoću kompetentnog posmatrača, subjekta, koji umije predmetu dati "formu". Iako postoje izvjesne razlike u shvatanju ova dva pojma, mi se ovdje nećemo zadržavati na tome, nego ćemo ih smatrati sinonimima (uz napomenu da ne postoje apsolutni sinonimi).

Na drugoj strani imamo kognitivnu lingvistiku kao relativno mladu granu lingvistike. Ono što čini srž kognitivne lingvistike jeste da jezik odražava sheme misli. Zagovornici kognitivne lingvistike tvrde da je jezik prozor u kognitivne (spoznajne) funkcije čovjeka. Kognitivna lingvistika je u uskoj vezi s filozofijom, psihologijom, neurologijom i umjetnom inteligencijom, granama koje kognitivnoj lingvistici pomažu pojasniti pojedine elemente ljudskog uma.

O teoriji znaka

De Saussure je u svom *Kursu* ukazao na potrebu za naukom o znakovima, koju je već tada nazvao semiologijom. On je, jasno je, semiologiju stavio iznad lingvistike te istakao da je na lingvisti da "definiše ono što jezik čini posebnim sistemom u skupu semioloških znakova" (Saussure 1916: 39). Za Saussurea je jezik prevashodno *sistem znakova*, a znak je spoj *označivača (signifiant)* s nečim *označenim (signifié)* u psihi onoga koji govori. *Označivač* (akustična slika) ne bi bio nešto fizičko, već psihološki otisak zvuka (Bugarski, 1975: 56), tj. utisak koji on ostavlja na čula, a *označeno* (pojam) jeste govornikov pojam o toj stvari. Dakle, znak je kombinacija pojma i akustične slike.

Ovdje je važno napomenuti da znak sjedinjuje dva potpuno mentalna entiteta, tj. znak predstavlja mentalni entitet sa dva aspekta (Bugarski, 1975: 57). Međutim, apstraktna jedinica znaka ne može se upotrijebiti osim u nekom fizičkom mediju, tako da u svojoj realizaciji jezički znak ima nezaobilaznu materijalnu bazu (Bugarski; 1991: 69). Kao što se iz izloženog može vidjeti, znak je psihički fenomen koji se realizira u ljudskom umu i koji se zasniva na prenošenju akustičke predstave, tj. psihičke zamisli zvuka (*signifiant*) na pojam (*signifié*). Zvučni, akustički materijal i misaona supstanca su bez oblika, magline, dok ih jezik ne poveže u procesu njihovog raščlanjivanja i artikulacije (Klosovska 2003: 88). Upravo će nam se u ovome kasnije otkriti veza s kognitivnom lingvistikom.

Još je bitno spomenuti da je asocijacija označivača s označenim arbitrarna. Pojam *sestra*, kaže Saussure, nije vezan nikakvim unutrašnjim odnosom za glasovni niz *s-ö-r* koji služi kao njegov označivač u francuskom, pa iz ovog slijedi da je asocijativna veza između oznake i označenog arbitrarna, a u potvrdu tome poslužio bi nam primjer (za pojam *sestra*) iz bilo kojeg drugog jezika na svijetu. U svom promišljanju o ovom pojmu Saussure kaže:

"Riječ 'arbitraran' traži isto tako dodatno objašnjenje. Ne bi se smjelo shvatiti da označivač (le signifiant) ovisi o slobodnom izboru govornika; želimo samo reći da je on (le signifiant) nemotiviran, tj. arbitraran u odnosu na označeno (le signifié), s kojim u stvarnosti nema nikakve prirodne veze." (Saussure 1916: 101)

"Ono što zovemo ružom jednako bi slatko mirisalo pod bilo kojim drugim imenom" (*Romeo i Julija*, II, ii), kaže Shakespeare. Sve označeno moglo bi dobiti bilo koji označivač jer ne postoji prirodna veza između ovo dvoje. Uostalom, stvarnost postoji i bez *našeg* označivača, ali ovako postavljena arbitrarnost znaka pretpostavlja autonomiju jezika u odnosu na stvarnost. Međutim, Saussure kaže da jezik nije u potpunosti arbitraran, jer sistem ima određenu racionalnost. Lingvistički znak ne određuje se vanlingvistički, nego je unutarlingvistički determiniran. Da znak nije u potpunosti arbitraran tvrdi i Levi-Strauss (1972) kada kaže da znak nije arbitraran *a priori*, ali prestaje biti arbitraran nakon što je došao do postojanja, tj. kad je historijski utvrđen, ne može biti arbitrarno promijenjen.

Saussureove postavke koje smo naveli, u ovom radu, nastojat ćemo kontrastirati s postavkama koje je utvrdila kognitivna lingvistika. Uz uvođenje neophodnih postavki koje čine kognitivnu lingvistiku pokušat ćemo utvrditi sličnosti i razlike u poimanju jezičkog znaka između ovih dviju postavki.

Jezik i mišljenje

Jezik je urođen svakom ljudskom biću, jednako kao i mišljenje. To samo po sebi ne bi značilo puno (jer su i druge stvari urođene čovjeku) da ove dvije pojave, jezik i mišljenje, nisu dvije strane istog. Sosirovski govoreći, oni su dvije stranice jednog papira. Mi mišljenje možemo izraziti i pokretom, nekim vidom umjetnosti ili vještine, ali to prevashodno radimo jezikom. Jezik je uređen sistem, što se za misao ne bi moglo reći. Misao dolazi, prekida se, naš mozak procesira je više simultano, ona je razučena i apstraktna. Upravo zbog ovih karakteristika misli ponekad možemo čuti da neko kaže kako ne može izraziti ono što mu je na umu (u mišljenju). Ljudska misao je uspjela stvoriti čitav jedan (od) sistem(a) sazdan isključivo na njoj, a to je matematika. I zaista matematika nema ništa stvarnog, opipljivog, niti nečega što bismo mogli vidjeti, ili osjetiti, ali je ipak ljudski um trebao njenu realizaciju u materijalnom smislu, pa je uveo matematičke simbole, znakove.

I oznaka i označeno, i akustična slika i pojam, oboje postoje u mišljenju, a sam De Saussure okarakterizirao ih je kao psihičke kategorije. Kako se akustična slika (ne njena realizacija) razlikuje od samog pojma, a oba su u ljudskom mišljenju? Ovo dvoje mogli bismo opisati kao zvuk i sliku u ljudskom umu, gdje bi oznaka bila naša unutarnja misao (zašto ne i

glas ili zvuk) nečega označenog, a samo ono bilo bi mentalna slika date pojave. Zapravo, mi ne možemo pomisliti na pojam *kuća* a da ga ne prati njegova (unutarnja) akustična slika. To dvoje, na taj način sazdano u mišljenju čovjeka, izražava se njegovim medijem, a to je jezik. Međutim, mi možemo zamisliti, npr., životinju koja ima sve osobine psa, ali da ima surlu kao kod slona. Akustičnu sliku za ovu pojavu u našem umu nemamo *ad hoc* datu, ali je ljudski um uspio imenovati konja s jednim rogom, pa zašto ne bi mogao i psa sa surlom?

Neko će se zapitati da li to mišljenje ima monopol nad jezikom, pa je jezik siromašan i ne može izraziti sve što misao može. I zapravo se to na prvi pogled i čini tako; ako neko u umu ima neku određenu nijansu, recimo, smeđe boje, a za to nema naziv, zaista se mišljenje može doimati dominantnijim. Međutim, znamo da Eskimi imaju više riječi za snijeg, snijeg koji i mi sami vidimo (tj. snijeg koji vide Eskimi nije ništa drugačiji od snijega što ga mi vidimo), a da nemamo sve te riječi za istu pojavu. Jezik je u ovom slučaju diferencirao pojavne oblike snijega, a da to kod nas nije slučaj (iako nismo spriječeni da mislimo o snijegu na isti način). Odnos jezika i mišljenja, kognicije i drugih mentalnih procesa, stoji u centru izučavanja kognitivne lingvistike.

Kognitivna lingvistika i mišljenje

U prethodnom poglavlju zapravo smo pričali o *kogniciji* a da je nismo ni spomenuli. Kognicija je poimanje stvarnosti.

*"CL approaches language as an integrated part of human cognition which operates in interaction with and on the basis of the same principles as other cognitive faculties. CL is therefore defined as a linguistic theory which analyzes language in its relation to other cognitive domains and faculties such as bodily and mental experiences, image-schemas, perception, attention, memory, categorization, abstract thought, emotion, reasoning, inferencing, etc."*¹
(Ungerer and Schmid 1996, Janssen and Redeker, 1999)

---

¹ Kognitivna lingvistika pristupa jeziku kao integrisanom dijelu ljudske kognicije/spoznaje koja djeluje u interakciji, i na istim principima, s ostalim kognitivnim sposobnostima. Kognitivna lingvistika zato se definira kao lingvistička teorija koja analizira jezik u odnosu prema ostalim kognitivnim područjima i sposobnostima, kao što

Ono što kognitivna lingvistika naglašava jeste povezivanje sistematičnosti koju nalazimo u jeziku s načinom na koji je um strukturiran. Nije li ovo upravo veza između jezika i mišljenja koju smo gore povezali? Dakle, ako su sve gore spomenute pojave u ljudskom umu i dio ljudskog mišljenja i kognicije kao i jezik, zašto onda jezik odvajati od tih pojava? Ili obratno rečeno, ako je sve ovo dio ljudskog mišljenja, zašto se te ostale pojave u ljudskom mišljenju ne bi odrazile u jeziku kao njegovom mediju?

Prema stajalištu kognitivne lingvistike, postavka francuskog filozofa Descartesa, koji je razdvojio um i tijelo u svom dualizmu, nije prihvatljiva. Iskustvo koje posjedujemo u našem umu utjelovljeno je (*embodied*), tj. stvoreno i dobijeno putem tijela. Evans i Green (2006) ovo ilustriraju primjerom našeg percipiranja boja kada kažu:

*"While the human visual system has three kinds of photoreceptors or colour channels, other organisms often have a different number. For instance, the visual system of squirrels, rabbits and possibly cats, makes use of two colour channels, while other organisms, like goldfish and pigeons, have four colour channels. Having a different range of colour channels affects our experience of colour in terms of the range of colours accessible to us along the colour spectrum."*² (Evans i Green, 2006: 45)

Ovo ukratko znači: mi drugačije mislimo o bojama! Ovo za posljedicu ima da ih drugačije dijelimo, definiramo i opisujemo. Dakle, lahko se može uvidjeti da mišljenje (um) nije odvojeno od tijela i jasno je da naše tijelo, a u ovom slučaju sistem koji čini naš vid, tj. ono naše fizičko, utječe na mišljenje. Mark Johnson (1987) ističe u svojoj knjizi *The Body in the Mind (Tijelo u umu)* da se naše tjelesno iskustvo očituje u **predodžbenim shemama** (*image scheme*). Sheme imaju značenje jer se izvode iz ljudskog **pretkonceptualnog iskustva** (*pre-conceptual*

---

su fizičko i mentalno iskustvo, mentalne sheme, percepcija, pažnja, pamćenje, kategorizacija, apstraktna misao, emocije, razumijevanje, zaključivanje itd.

² Dok ljudski vid ima tri fotoreceptora ili kanala za percipiranje boje, kod drugih se organizama to često razlikuje. Npr., vjeverice, zečevi i vjerovatno mačke koriste dva kanala za percipiranje boje, dok drugi organizmi, kao što su zlatne ribice ili golubovi, imaju četiri. Posjedovanje različitog spektra kanala za percipiranje boje utječe na naše iskustvo o boji po pitanju raspoznavanja raspona boja u spektru.

experience), a to je ono na koje izravno utječe ljudsko tijelo. Ovo su koncepti u kojima razmišljamo, a proistekli su iz našeg tjelesnog iskustva, a Johnson (1987: 126) navodi sljedeće:

Kontejner/spremnik	Ravnoteža	Prisila
Blokiranje	Protivsila	Uklanjanje ograničenja
Omogućavanje	Privlačenje	Zbir-brojivost
Put	Veza	Centar-periferija
Ciklus	Blizu-daleko	Skala
Dio-cjelina	Združivanje	Odvajanje
Puno-prazno	Uparivanje	Nametanje
Ponavljanje	Dodir	Proces
Površina	Predmet	Skup

Tabela 1.

Iz ovih odnosa upravo se vidi naše poimanje stvarnosti i kognicija istog. S obzirom da se naše tijelo nalazi u trodimenzionalnom prostoru, mi neminovno koristimo pojam spremnika, a ovo se jezički izražava ponajprije prijedlozima, pa kažemo da je neko *u braku* i slično. Iskustvo puta je još jedno tjelesno iskustvo, pa mi najčešće, služeći se metaforom, život poistovjećujemo s putem ili putovanjem.

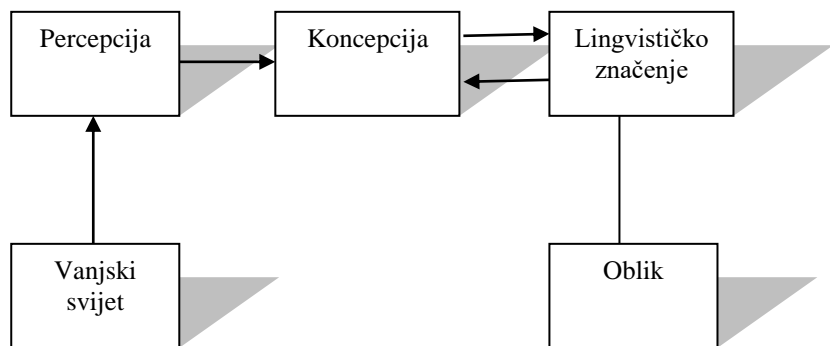
Simbolička funkcija jezika

Jezik je sistem znakova ili simbola. Ključna funkcija jezika je da izražava naše misli, tj. da jezički znaci stoje u simboličkom odnosu prema

našim mislima i idejama. "Symbols are bits of language"³ (Evans i Green, 2006: 6).

*"It is clear that what semiotics is finally all about is the role of mind in the creation of the world or of physical constructs out of a vast and diverse crush of sense impressions."*⁴ (Sebeok, 2001: 37)

Put od koncepta do označivača i znaka neminovno prolazi kroz um i njemu se vraća.

Ilustracija 1 – put formiranja znaka prema: Evans i Green (2006).

Vidimo da kognitivna lingvistika proširuje psihički koncept znaka. Ona traži koncept u stvarnom svijetu koji se percipira, nakon čega se stvara koncept (odakle je De Saussure tek počinjao), nakon čega slijedi jezičko značenje koje se ponovo ogleda, "provjerava", u koncepciji (dajući joj prvenstvo – kao i Saussure, opet), da bi uporište našla u formi koja je konvencionalna.

"Ovdje su ipak glavni predmet sami procesi semioze. Njihova analiza trebalo bi da obuhvati sljedeće probleme koji iziskuju definisanje: 1. Izvor znaka, porijeklo znaka; 2. supstancijalni karakter znaka (signans); 3. Način postanka znaka, njegova veza sa izvorom, porijeklom; 4. označeni predmet ili značenje (signatum) i njegova veza sa znakom; 5. način interpretacije

³ Simboli su djelići jezika.

⁴ Jasno je da je konačan predmet semiotike uloga uma u stvaranju svijeta, ili fizičkih tvorevina, iz goleme i raznolike hrpe dojmova značenja.

znaka, njegovi principi, forme, funkcije; 6. situacija, kontekst semiotičkog procesa; 7. osoba koja interpretira (primalac)."
(Koloskovska, 2003: 85)

Kognitivna lingvistika, sagledavajući znak šire od tradicija do nje, ističe značajnu postavku. Treba istaknuti da znak ne označava ništa određeno, neki entitet (to ni Saussure nije tvrdio) nego pojam (npr. *drvo*). Ovo nazivamo **konceptom**, a proces davanja značenja konceptualizacijom. A sada se prisjetimo Saussureovih riječi kad opisuje govornu situaciju:

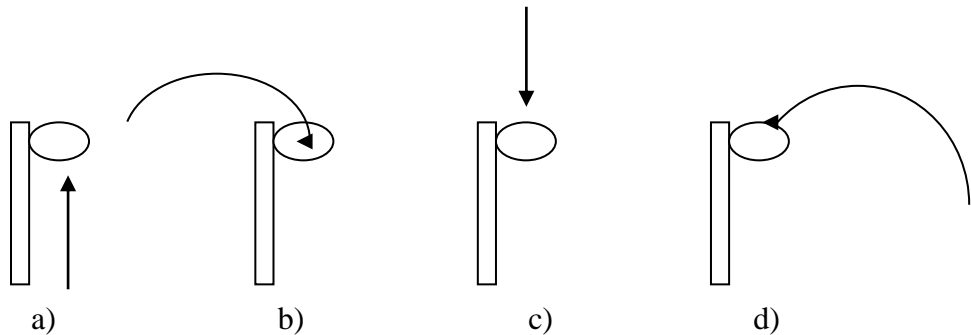
*"Polazna tačka toka je u mozgu jedne, na primjer, osobe A, gdje se činjenice svijesti, koje nazivamo **konceptima**, nalaze spojene s predstavama jezičkih znakova, koji služe za njihovo izražavanje."* (De Saussure, 1916: 36)

De Saussure činjenice svijesti naziva konceptima, ponovo ne izlazeći iz mentalnog, ali svakako jako podsjećajući na ono što će kognitivna lingvistika (uz određena proširenja) jednako definirati. Veza između De Saussurea i kognitivne lingvistike u ovom je pogledu jasna, ali je ova grana lingvistike otišla dalje u definiranju znaka. Kako Fauconnier (1997) kaže, a osvrćući se na odnos jezičkog znaka (znakova) i stvarnosti, jezik naprosto nudi poticaje za stvaranje konceptualizacije, koja je daleko bogatija i razvijenija nego što je naznačeno minimalnim značenjem u jeziku. Ovdje se ponovo vraćamo ljudskom umu, gdje moramo tvrditi da jezički znak ne predstavlja potpunu kompleksnost našeg poimanja nečega, nego ga *poopćuje* zarad konvencije. Uzmemo li čak članove jedne govorne zajednice, oni će svakako imati isti označivač, recimo d-r-v-o, za neko označeno *drvo*, ali čak ni kod članova iste govorne zajednice ova mentalna slika i značenje koje ona proizvodi neće biti u potpunosti identična, onim onog baznog. Sve ovo ovisi o našem ličnom iskustvu, emocijama, pamćenju, percepciji, tj. onim kategorijama koje smo gore naveli. Konvencija u generalnom pogledu postoji, ali bi ispitivanje mentalnih slika pojedinaca zapravo pokazalo, možda i revidiralo poglede na određene jezike znake.

Uzmimo za primjer rečenicu:

(1) Postigao je koš.

Rečenica je sasvim razumljiva i ima značenje. Međutim, koliko elementi (simboli) jezika zapravo govore o događaju o kojem je ovdje riječ? Ako bismo ovaj događaj grafički predstavljali, da li bi to bilo a), b), c) ili d)

Ilustracija 2 – rečenica: *Postigao je koš.*

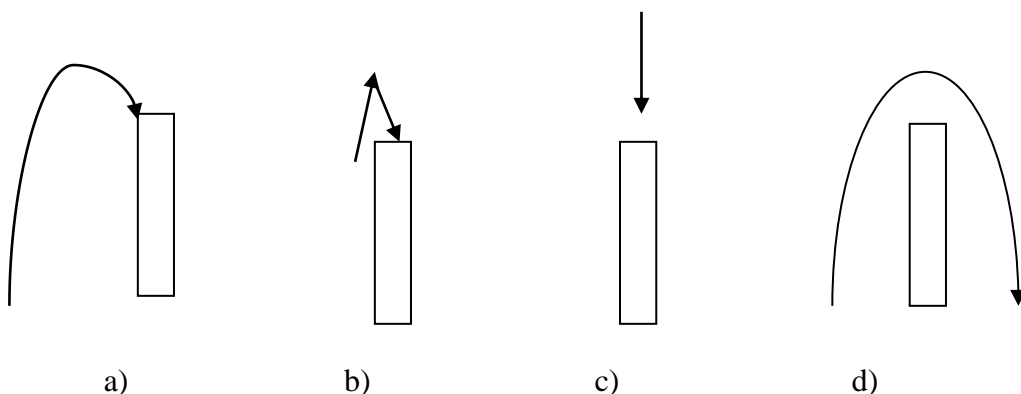
Pod normalnim uvjetima, to bi svakako bilo d). Zašto smo svi ovo podrazumijevali, a da to nigdje u rečenici nije naznačeno? Gdje je taj jezički znak koji nam ovo govori? Znamo da let lopte ne može biti a), tj. može, ali to ne bi bio koš. b) također otpada jer se koš ne postiže s pozicije iza koša. Sa c) je sličan slučaj kao sa a) i b) jer znamo da se lopta ne baca s pozicije vertikalno iznad koša. Jedino nam ostaje d) koje odgovara našim pretpostavkama o rečenici. Mi znamo da košarkaška lopta leti u određenom luku do koša i šta znači postići koš. A kako to znamo? Ponovo postavljamo pitanje: gdje je taj jezički znak koji ukazuje na to? Naprosto ga formalno ne možemo naći između tri riječi u rečenici *Postigao je koš*. Niti nam to riječ "postigao" ili "postići" formalno govori, niti "je", a niti *sam* pojam koša. Langacker (1987) kaže: "*Thought relies on a rich array of encyclopaedic knowledge*"⁵. I zapravo, sklop naših znanja i iskustava isključivo nam pomaže pri stvaranju ove mentalne slike, koja je kod svih nas ista. Langackerovo enciklopedijsko znanje podrazumijeva poznavanje pojavnog svijeta što je šire moguće. Ako pretpostavimo da na svijetu postoji neko kome koncept košarke nije poznat, moramo također pretpostaviti da on ne bi imao ni predstavu o datom konceptu, tj. ne bi mogao konceptualizirati ono što mi, bez imalo napora, možemo.

⁵ Misao se oslanja na bogat niz enciklopedijskog znanja.

Uzmimo i primjer iz Evans i Green (2006). Rečenica

(2) Mačka je preskočila zid.

sasvim nam je razumljiva, ali šta ovi znaci, ovdje u vidu riječi, zaista govore o našem poimanju događaja? Koristimo se ponovo nacrtom:

Ilustracija 3.

Pretpostavimo da je let mačke naznačen strelicom. Šta nam riječi "mačka", "je", "preskočila" i "zid" govore o onome šta se zapravo desilo? Vjerovatno smo svi odabrali primjer d) kao tačan. Ali zašto? Mi ovu rečenicu konceptualiziramo pomoću našeg iskustva jer znamo kako se to mačke kreću i preskaču zidove jer niti jedna riječ/znak iz ove rečenice ne upućuje na ovakvo shvaćanje. Riječ "preskočila" možda nam je tu najbliža u pojašnjavanju pojave, međutim, ona kao znak ne nosi sa sobom ono što smo prikazali, npr., pod d), nego nam to govori iskustvo vanjezičke stvarnosti, koje smo pohranili u pamćenju i uvijek iniciramo kada se rečenica poput ove spomene.

Kognitivni jezički znak nešto je složenije definiran od onog Saussureovog, a sada da vidimo i kako. Kognitivna lingvistika ne bježi od psihičke naravi znaka, ali na tome ne staje. Ona se, kao što možemo vidjeti na Ilustraciji 1, širi s dvije strane psihičkog/konceptualnog. Bez te "dvije strane" definiranje jedne jednostavne rečenice kao što je (1), u smislu jezičkog znaka, ne bi bila ni moguće. Ovdje je ponovo na djelu tvrdnja lingvista kognitivne orijentacije da je faktor iskustva, percepcije, fizički doživljenog, veoma bitan, čak i ključan.

Sad kada smo pojasnili odnos kognitivne lingvistike i znaka, možemo se upustiti u još detaljniju analizu, s "objiju strana" kognicije.

Kategorizacija-prototip-znak

Ljudi u svom umu dijele pojave, predmete i koncepte u kategorije. Prema klasičnoj teoriji, kategorije imaju *definijsku strukturu*. Prema ovom poimanju, da bi nešto bilo član kategorije, ono mora ispuniti *potrebne i dovoljne* preduvjete. Uzmimo za primjer koncept *neženja*. Ono što bi činilo potrebne preduvjete je nota značenja "neoženjen" i "muško", ali nijedan od ovih uslova nije *dovoljan* jer i "taksista" može biti neoženjen i muško. Semantička dekompozicija na ovaj tradicionalan način je nedostatna u nekoliko tačaka. Evans i Green (2006) navode primjer mačke. Mi pod konceptom mačke podrazumijevamo koncepte "krzno", "rep", "četiri noge". Šta bi se u našoj svijesti promijenilo ako bi se nekoj mački desila nesreća u kojoj je izgubila jednu nogu i rep? Da li bi ona tada još uvijek pripadala kategoriji "mačka"? Svakako da bi, ali tradicionalna teorija ovo nije predvidjela. Drugi problem tradicionalne teorije jeste nejasan obim kategorija. Jasno nam je da kategorija "namještaj" uključuje "stolica" i "stol", ali da li je to slučaj sa "tepih"? Uostalom, nije svima jasno niti poznato da "kruška" pripada porodici (kategoriji) "ruža". Treći problem je problem prototipičnosti. Šta bi bio prototip za koncept "namještaj"?

Mi ćemo ovdje razmatrati prototip kao dio kategorizacije ljudskog znanja. Rosch (1970), na osnovu eksperimentalnog istraživanja, razvila je kognitivni model posmatranja prototipičnosti. Teorija prototipa postavlja dva bazna principa koji pomažu kategorizaciju u ljudskom umu, a to su **princip kognitivne ekonomije** (*principle of cognitive economy*) i **princip percipirane strukture svijeta** (*principle of perceived world structure*). Ova dva principa čine kategorizaciju u ljudskom umu. Prvi princip u nizu podrazumijeva da ljudska bića žele dobiti što više informacija iz svoje okoline sa što manje umnog napora. Ekonomičnost se ogleda u tome da ljudska bića niti žele niti su u stanju pamtiti detalje o svakom dijelu iskustva, nego ga kategoriziraju prema prototipima. Princip percipirane strukture svijeta bazira se na suodnosima koje smo iskusili ili su dio našeg spomenutog enciklopedijskog znanja, pa nam je tako znanje o svijetu dovoljno da znamo da se za pera (kod ptica), prije nego za krzno ili škrge, vezuje let.

*"The denotated referent, or denotatum, is not something specific in the world, but rather a prototypical category of something."*⁶ (Sebeok, 2001: 6)

Prototip je znak. Međutim, prototip sa sobom nosi gore spomenute teškoće definiranja. Kad poimamo koncept "pas", mi ne mislimo na ovog ili onog, komšijinog, lualicu i sl., psa, nego se poimanje vrši prototipski. Svaki jezik i njegov govornik povodi se kognitivnom ekonomičnošću. Ali šta to mi uključujemo u određeni pojam, a šta isključujemo, koje su nam strane znaka i od čega sve to zavisi? Widdowson (1996) za prototip kaže:

*"...what members of a particular community think of the most typical instance of a lexical category."*⁷ (Widdowson, 1996: 130)

Šta znači "određena zajednica" (*a particular community*)? Znači li to da mislimo kolektivno? Ne kolektivno u klasičnom smislu riječi, barem. Međutim, u ono što je polje proučavanja u kogniciji utjelovljeni su znanje i percepcija. Ono što percipiramo i ono gdje naše tijelo stječe iskustvo jeste naša okolina iz koje učimo u kognitivnom smislu, pa je jasna nota zajednice jer ne živi svaka zajednica u istom okruženju. Uzmimo za primjer koncept "drvo". Ono što mi vjerovatno imamo u umu kada mislimo o konceptu "drvo" vjerovatno je hrast (ili bor) kao vrsta drveta, dok za, recimo, stanovnika s Arapskog poluotoka to sigurno ne bi bio hrast, nego vjerovatno palma, pa tu vidimo razliku u poimanju prototipa.

Prototipi su znakovi kategorije. Šta ih čini takvima jasno je pokazala kognitivna lingvistika. Uostalom, prototipnu konceptualizaciju ne bi bilo moguće objasniti iz drugog ugla, osim iz ugla kognitivne lingvistike. Sosirovski govoreći, prototipi (sada kao znaci za kategoriju) također su arbitrarni. Prototipi su u svom općem saželi osobine kategorije, međutim, životno iskustvo i utjelovljeno znanje, ono što je kognitivna lingvistika jasno istakla, ovdje igraju presudnu ulogu.

Gledano šire, znak je prototip za značenje. Ovo bi bila ona arbitrarna osobina znaka koju je Saussure istakao. Ljudi su se složili oko

---

⁶ označeni referent, ili denotatum, nije nešto određeno u svijetu, nego kategorija prototipa za nešto

⁷ Ono što ljudi jedne zajednice smatraju za najtipičniji (najreprezentativniji) primjer neke leksičke kategorije.

lingvističkog prototipa za značenje *sunce*. Pojam kao takav je arbitraran, ali je i prototip. *Sunce* je ono oko čega su se ljudi dogovorili da označava pojam *sunca*. Taj pojam je prototip, ustaljeni, najprihvatljiviji, standardiziran pojam za označavanje jedne pojave. Da je taj pojam prototip pokazuje primjer metafore; mi sunce možemo nazvati "užarenom loptom", "vatrenom kuglom" i sl., a da opet mislimo na sunce. Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici jasno se ističe kao posebna vrsta povezivanja oznake i označenog.

Konceptualna metafora i označavanje

Odstupajući od prototipnog, konvencionalnog načina označavanja pojmova, konceptualna metafora povezuje konceptualna polja. Ona zauzima posebno mjesto u kognitivnom poimanju semantike. U kognitivnoj lingvistici metafora se smatra načinom mišljenja, tj. ona nam otkriva konceptualna polja koja se povezuju u umu njenog korisnika, tj. pretkonceptualno utjelovljeno iskustvo. U konceptualnoj metafori povezuju se **izvorna** i **ciljna domena**. Pojam iz ciljne domene, tj. one koja se želi pojasniti, objašnjava se preko osobina izvorne domene. Ovo su prvi put utvrdili Lakoff i Johnson u svojoj knjizi *Metaphors We Live By (Metafore po kojima živimo)* (1980). Formula za konceptualnu metaforu je $A=B$. Rečenica "Ahil je lav" poznata nam je, ali i potpuno prihvatljiva i razumljiva. Zašto? Kako to da nas ova rečenica ne navede na to da pomislimo da je Ahil životinja? Kako znamo da se isključivo elementi hrabrosti iz izvorne domene (*lav*) žele prenijeti na ciljnu (*Ahil*)? Ovo se u konceptualnoj metafori naziva **preslikavanjem** (*mapping*). Osobine A preslikavaju se na B, ali ne nasumično. Ispitujući ovu pojavu u jeziku, lingvisti poput Lakoffa i Johnsona (1980), Gibbsa (1994), Gradyja (2005), Kövecsesa (2000), Langackera (1991) i mnogi drugi napominju da konceptualnu metaforu ne nalazimo samo u poeziji, nego u svakodnevnom govoru; Geary čak navodi da koristimo 6 metafora u minuti. Zašto kada razmišljamo o hijerarhiji na bilo kojem nivou razmišljamo u vidu piramide, pa nam je važniji onaj ko je na vrhu piramide – upravo zbog konceptualizacije na način da poimamo VAŽNO JE GORE; ili zašto kažemo da cijene rastu – pa zbog konceptualizacije vrijednosti u smislu fizičke visine; isto tako kažemo da vrijeme prolazi – sve su ovo konceptualne metafore koje koristimo svakodnevno; one su naprosto utkane u našu

kogniciju, one nam olakšavaju komunikaciju i pojašnjavanje poimanja stvari i pojava.

Šta ovo znači za semiologiju? Metafora je mijenjanje znaka. Metafora je i preimenovanje. Kako to možemo poimati takvu jednu promjenu znaka i ipak znati o čemu se radi. "Julija je sunce", kaže Romeo. Ovdje je znak za Juliju promijenjen u *sunce*. Konceptualnim preslikavanjem koje nam je urođeno, mi smo u mogućnosti shvatiti da Romeo želi iskazati svoju, na drugi način skoro pa neobjašnjivu, ljubav prema Juliji. Ovdje se ona gore spomenuta ekonomičnost jezika možda i najbolje oslikava. Da je Romeo njegove osjećaje prema Juliji opisao bez metafore, koristio bi znatno veći broj riječi i opet taj izbor ne bi bio učinkovit kao što je ovaj putem metafore. Nama životno iskustvo, utjelovljeno znanje i konceptualizacije omogućavaju da razumijemo naizgled nelogičnu promjenu znaka.

Zaključak

U ovom kratkom prikazu onoga što nam je poznato o jezičkom znaku onako kako ga je definirao švicarski lingvista Ferdinand de Saussure, željeli smo prikazati njegove refleksije u relativno novoj grani lingvistike, kognitivnoj lingvistici. Znak se čita kroz osnovne postavke kognitivne lingvistike: fizičko i mentalno iskustvo, mentalne sheme, percepcija, pažnja, pamćenje, kategorizacija, apstraktna misao, emocije, razumijevanje itd. Vidjeli smo nešto prošireno poimanje znaka u odnosu na ono kako ga je prezentirao Saussure. Znak jeste mentalna kategorija, ali on u kognitivnoj lingvistici ne završava time. Kognicija znaka svakako da je u centru, ali nam važnu ulogu igraju percepcija stvarnosti, kao i životno iskustvo te spomenuto enciklopedijsko iskustvo.

COGNITIVE LINGUISTICS AND THE LINGUISTIC SIGN

Abstract

This paper attempts to illustrate the linguistic sign within the enterprise of cognitive linguistics. However, the cognitive linguistics approach is compared with the

Saussurean model of linguistic sign. What stems from this is the view that the cognitive linguistics approach has widened the context of linguistic sign in a way inherent to its focus of study. As language is a cognitive process it is regarded in relation to other cognitive processes/domains such as mental experiences, image-schemas, perception, attention, memory, categorization, abstract thought, emotion, reasoning, inferencing etc. Conceptualization plays a major role in the perception of the linguistic sign within cognitive linguistics.

Key words: cognitive linguistics, linguistic sign, de Saussure, semiotics

Bibliografija

1. Bugarski, R. (1975), *Lingvistika o čovjeku*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd
2. Bugarski, R. (1991), *Uvod u opštu lingvistiku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
3. De Saussure, F. (1916), *Kurs opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
4. Geeraerts, D. (2010), *Theories of Lexical Semantics*, Oxford University Press, Oxford, New York
5. Grady, J. E., "Metaphor" u Geeraerts, D., Cuyckens, H., *Handbook of Cognitive Linguistics*, (2007), 188-213, Oxford University Press Inc, New York
6. Hawkes, T. (2003), *Structuralism and Semiotics*, Routledge Taylor & Francis Group, London i New York
7. Jakobson, R. (1974), *Main Trends in the Science of Language*, Harper & Row, New York
8. Johnson, M. (1987), *The Body in the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago
9. Klosovska, A. (2003), *Sociologija kulture*, Asocijacija Krug 99, Sarajevo
10. Kövecses, Z., (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York
11. Levi-Strauss, C. (1972), *Structural Anthropology*, Harmondsworth:Penguin

12. Lakoff, G., Johnson, M. (2003), *Metaphors We Live By*, The university of Chicago press, London
13. Mandler, J. (2004), *The Foundations of Mind: Origins of Conceptual Thought*, Oxford University Press, Oxford
14. Martin, B., Ringham, F., (2000), *Dictionary of Semiotics*, Cassell, London
15. Radden, G., Dirven, R. (2007), *Cognitive English Grammar*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia
16. Sebeok, T.A, (2001), *Sign: An Introduction to Semiotics*, University of Toronto Press
17. Ungerer, F, Schmid H.J. (1996) *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Longman, London/New York
18. Widdowson, G.H. (1996), *Linguistics*, Oxford University Press, Oxford

Mr. Edna KLIMENTIĆ

DISTRIBUCIJA SILAZNIH AKCENATA U GRAMATIKAMA BOSANSKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA

Sažetak:

U ovome radu razmatrali smo silazne akcente i njihovu distribuciju u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. U realizaciji zadatka ograničili smo se na pet gramatika: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, *Hrvatska gramatika*, *Gramatika bosanskoga jezika* i *Gramatika hrvatskoga jezika*. Istraživanje je pokazalo da se sve gramatike pridržavaju pravila da su silazni akcenti uvijek na prvom slogu i da se ne mogu naći u unutrašnjosti ili na posljednjem slogu u riječi. Primjeri sa silaznom intonacijom na nekom od unutrašnjih slogova u riječi pripadaju razgovornome stilu u jeziku.

Ključne riječi: pravila akcentiranja, silazni akcenti, distribucija silazne intonacije

1. Uvod

Osnovna pravila akcentiranja prihvaćena na cijelom prostoru srednjojužnoslavenskoga dijasistema još uvijek su u procesu normiranja. Ovu tvrdnju moguće je potkrijepiti činjenicom da je u samoj realizaciji pravila niz poteškoća koje se manifestiraju u činu govorenja. Odstupanja se javljaju čak i tamo gdje su pravila jasna. Tako se u govorima akcenti realiziraju čak i na posljednjem slogu, iako jedno od pravila nalaže da posljednji slog ne može biti nosilac akcenta. U nekim se, pak, govorima

silazni akcenti realiziraju u unutrašnjosti riječi, što je u suprotnosti s pravilom da silazni akcenti stoje samo na prvom slogu. Stoga je pitanje distribucije akcenata važno pitanje u procesu uspostavljanja prozodijske norme. Posebno se to odnosi na distribuciju silaznih akcenata kojima je pravilima novoštokavske akcentuacije pozicija vezana za prvi slog. To nije uvijek bilo tako. Zapravo je ovakvu poziciju silaznih akcenata uvjetovala pojava povlačenja akcenata silazne intonacije sa slogova u unutrašnjosti riječi i na kraju riječi. Tako se dogodilo da promjenom mjesta akcenti mijenjaju i intonaciju, pa su silazni akcenti postajali uzlazni. Posljedica metatonije u jeziku jesu silazni akcenti vezani za prvi slog u riječi. Ove su se promjene vršile u jeziku do XV stoljeća, a tendencije pomjeranja silaznih akcenata evidentne su i danas u primjerima prenošenja akcenata silazne intonacije na proklitike.

1.1. Predmet, ciljevi i metode istraživanja

Akcentatski sistem jezika na prostoru srednjojužnoslavenskoga dijasistema čine četiri akcenta koji se međusobno razlikuju u dužini, intonaciji i intenzitetu: kratkosilazni, kratkouzlazni, dugosilazni i dugouzlazni. Iako se za prozodijski sistem ovih jezika uglavnom kaže da je melodičan i slobodan, ipak postoje određena pravila koja se odnose na distribuciju akcenata. Naše istraživanje usmjereno je na utvrđivanje pravila distribucije silaznih akcenata u gramatikama b/h/s jezika, kao i utvrđivanje razlika u pristupu istom problemu.

U realizaciji ovoga istraživanja primjenjivat će se metode analize i sinteze, induktivno-deduktivna metoda, komparativna i empirijska metoda.

1.2. Korpus istraživanja

Korpus istraživanja ograničen je na pet gramatika koje su nastale na prostoru srednjojužnoslavenskoga dijasistema koje smo u radu razmatrali onim redom kojim su nastajale:

1. T. Maretić (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. "Matica hrvatska". Zagreb.
2. M. Stevanović (1970). *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. "Naučna knjiga". Beograd.
3. E. Barić et al. (1997). *Hrvatska gramatika*. "Školska knjiga". Zagreb
4. Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. "Dom štampe". Zenica.

5. J. Silić, I. Pranjković (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika*. "Školska knjiga". Zagreb.

2. Distribucija silaznih akcenata u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika

Pojava silaznih akcenata u unutrašnjosti riječi ili na kraju riječi uprkos pravilima pomjeranja akcenta ni danas nije potpuno iščezla. Govoreći o ovim pojavama, Ivo Pranjković iznosi da se "spomenuta potencija očitovala i u nekim pojavnostima vezanim za domaće riječi, a još više u posuđenim riječima".¹ Autor iznosi nekoliko kategorija u kojima dolazi do remećenja novoštokavske distribucije silaznih akcenata:

- a) u oblicima genitiva množine: *muškârâcâ, domâcînstâvâ, prijatêljstâvâ...*
- b) u superlativu pridjeva: *najgüšcî, najlûdî, najdônjî...*
- c) u nekim složenicama: *poljoprîvreda, jugozâpad, samopösluga...*
- d) nekad se prenošenje na proklitiku ne odvija: *u môrima, u nêpovrât, prema bâjkama...*

U istom radu navodi se i pojava silazne intonacije na ultimim ili penultimim u riječima stranoga porijekla: *rezîmê, renomê, radikalîst, registrâtor, rezîstêntan, represâlîje, retroâktîvan...*

Ovakve pojave uočljive su i na prostoru Bosne i Hercegovine te nas u ovom radu zanima kakav odnos prema njima imaju gramatike koje su posljednjih decenija nastajale na prostoru srednjojužnoslavenskoga dijasistema.

2.1. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (1963)

U *Gramatici* Tome Maretića o akcentima se govori u poglavlju "Kvantiteta i akcenti". Autor je najprije hronološki i komparativno obrazložio razloge četveroakcenatskog štokavskog sistema, a zatim je te akcente opisao i imenovao ih kao brzi (kratkosilazni), spori (kratkouzlazni), silazni (dugosilazni) i uzlazni (dugouzlazni). Poseban je osvrt dat na akcentiranje posljednjeg sloga i na pomjeranje silaznih akcenata prema početku riječi.

¹ Pranjković, Ivo. *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*. Zagrebačka slavistička škola (www.hrvatskiplus.org; dostupno 15. 8. 2010)

U pogledu distribucije silaznih akcenata jasno je naznačeno da ti akcenti dolaze u jednosložnim riječima i da višesložne riječi silazni akcent mogu imati samo na prvom slogu (Maretić 1963: 133). Iznosi se da neke složenice imaju po dva akcenta i navode se, između ostalih, primjeri: *prvobrätuĉed*, *drügobrätuĉed*. Evidentno je da su se silazni akcenti ovdje našli u unutrašnjosti riječi. Međutim, također je jasno da se nalaze na prvom slogu drugog dijela složenice, što se ovdje uzima kao mogućnost.

Silazni akcenti na posljednjem slogu i ovdje se toleriraju jedino prilikom prenošenja akcenta na proklitiku: *iz broda*, *pö vodu*, i u jednosložnim riječima jer im je to jedini slog: *könj*, *nôž*...

U distribuciji silaznih akcenata posebno je pitanje akcentiranja oblika riječi. Paradigme riječi pokazuju da neke riječi u svim oblicima imaju isti akcent, a u nekim se akcent mijenja u pojedinim oblicima, ali nikad na štetu pravila o distribuciji silaznih akcenata samo na prvi slog. U istoj *Gramatici* se ne obrazlaže akcent riječi stranoga porijekla.

Koristeći historijski i komparativni pristup prozodijskom sistemu, autor poredi štokavski akcenatski sistem s akcentuacijom ruskog jezika. U vezi s tim iznosi sličnosti među ovim jezicima bazirane na akcentiranju posljednjeg sloga u riječi: *nogä*, *rükä*, *dobrotä*..., a onda se u štokavskim govorima dogodilo pomjeranje prema početku riječi. Navodi se i to da još uvijek postoje primjeri sa silaznim akcentima u unutrašnjosti riječi: *roditelj*, *dobrotê* > *ròditelj*, *dobròtē*. Izuzeci koji pripadaju području govora jesu i primjeri tipa: *zlomišljenik*, *kojekäd*, *kojegdjë*, *sasröd*, *kolikogöd* (Maretić 1963: 156).

2.2. *Savremeni srpskohrvatski jezik I (1970)*

Opća pravila o distribuciji silaznih akcenata evidentirana su i u ovoj gramatici. Za jednosložne riječi važi pravilo da imaju silazni akcent. Imenice muškog roda s dugim silaznim akcentom uglavnom zadržavaju taj akcent u jednini ukoliko se odnose na živo biće: *mrâv* – *mrâva* – *mrâvu*... U množini ima izvjesnih promjena. Tako iste imenice silaznu intonaciju čuvaju u nominativu i akuzativu množine, dok u ostalim padežima ona prelazi u uzlaznu:

Plural

N *mrâvi*

G *mrâva*

D *mrâvima*

A *mrâve*

V *mrávi*
 I *mrávima*
 L *mrávima*

U imenica koje osnovu proširuju sa *-ov-/-ev-* dolazi do promjene kvantiteta:

Padež	Singular (grad)	Plural (gradovi)
N	<i>grâd</i>	<i>grâdovi</i>
G	<i>grâda</i>	<i>grâdova</i>
D	<i>grâdu</i>	<i>grâdovima</i>
A	<i>grâd</i>	<i>grâdove</i>
V	<i>grâde</i>	<i>grâdovi</i>
I	<i>grâdom</i>	<i>grâdovima</i>
L	<i>grâdu</i>	<i>grâdovima</i>

Ove alternacije pokazuju da distribucija ostaje u granicama pravila i da ni morfološke izmjene ne utječu na distribuciju silaznih akcenata.

Autor iznosi i primjere sa silaznim akcentima na unutrašnjem slogu i na posljednjem slogu i navodi da takav akcent pripada isključivo dijalekatskim odlikama, a nikako standardnome jeziku. To se prije svega odnosi na sve riječi stranoga porijekla:

Remećenjem ovih zakonitosti i čuvanjem akcenata reči stranog porekla na slogovima na kojima oni ne mogu biti u srpskohrvatskom književnom jeziku, ruši se sistem akcenata, koji čini jednu od bitnih njegovih karakteristika. I zato se napred navedene reči tuđeg porekla u našem jeziku akcentom moraju prilagoditi domaćim – 1) na taj način što će u svih tih reči koje u jeziku iz koga smo ih mi dobili imaju akcent na kraju – preneti na preposlednji slog s promjenom nizlazne u uzlaznu prirodu i glasiće: dilètant, dirigent, dòcent, komàndant...

(Stevanović 1970: 163)

Stevanović nalaže prilagođavanje i u slučaju da se neki od silaznih akcenata nađe na unutrašnjem slogu: *audícija – aùdícija ili audícija* (Stevanović 1970: 164).

Silazni akcenti na posljednjem slogu prihvatljivi su samo u jednosložnim riječima jer im je to jedini slog i u slučajevima kada proklitika prevuče akcent sa riječi koja slijedi: *na glāvu – nā glāvu, pod rūku – pöd rūku, pred nöge – pröd nöge...*

Stevanovićev pristup akcenatskom sistemu proskriptivan je i naslonjen isključivo na pravila o distribuciji silaznih akcenata na novoštokavskom terenu.

2.3. Hrvatska gramatika (1997)

Specifičnost u pogledu distribucije silaznih akcenata u Hrvatskoj gramatici odnosi se na tretiranje "naglasnih dubleta". Naime, autori Gramatike nude mogućnosti distribucije silaznih akcenata na posljednjem ili pretposljednem slogu, uz preporuku da se prednost daje onom obliku koji je u skladu s osnovnim pravilima:

Silazni naglasci u nepočetnom slogu riječi javljaju se samo u nekih kategorija riječi uz naglasna svojstva prema sustavnoj normi... (Barić et al. 1997: 71)

Kao kategorije u kojim se tolerira takav vid akcenata navode se složenice tipa *brodòvlāsñik-brodovlāsñik, poljòprivreda-poljoprívreda*; posuđenice tipa *dirìgent-dirigènt, hàrfistica-harfistica-harfistica, infòrmātor-informātor, telèvizija-televízija-televízija*; u stranim vlastitim imenima kao što su *Vòltēr-Voltêr*; u genitivu množine riječi s nepostojanim *a* i uzlaznim akcentom u većini padežnih oblika: *iskùstāvā-iskûstāvā, mùškārācā-muškarācā*; u kraticama s početnim slovom *SAD-esàdē-esadē* (Barić et al. 1997: 71). Kao osnovni izuzetak, bez mogućnosti alternativnog oblika, navode se "riječi izgovorene u uzbuđenju, npr. *ahā, ohō*.

U dvosložnoj zamjeni glasa *jat* ova gramatika daje dugosilazni akcent: *tijélo, cvijét, vijék, bijélo*, iako se nalazi na unutaršnjem slogu (Barić et al. 1997: 88).

U morfološki uvjetovanim alternacijama silazni akcent naziva se "čelni naglasak" za koji se kaže:

Čelni naglasak nije svaki silazni naglasak na čelu riječi niti svaki naglasak silazne intonacije, već samo onaj silazni naglasak koji u određenim riječima i oblicima riječi dolazi u prvom slogu izgovorne cjeline ili naglasnice kao njihova morfološka oznaka. Čelni je naglasak karakterističan za npr. kategoriju vokativa, aorista, pridjeva radnog i trpnog (Barić et al. 1997: 93).

Alternacije:

Nj *jùnāk* – **Vj** *jünāče*

Nj *vòda* – **Vj** *vòdo*

Inf. *isplesti* – **Aor.** *isplete*

Inf. *nàpēti* – **Pr. rad.** *nāpeo, nāpēla, nāpelo*

Hrvatska gramatika prilično je otvorena kad je riječ o prozodijskim odlikama i dozvoljava upliv nestandardnih elemenata u standard. Zapravo, ova gramatika više opisuje nego što propisuje distribuciju silaznih akcenata.

2.4. Gramatika bosanskoga jezika (2000)

U pogledu distribucije silaznih akcenata *Gramatika bosanskoga jezika* iznosi sljedeća pravila:

1. jednosložne riječi mogu imati samo silazni akcent, dugi ili kratki: *lūd, glād, mlād, dān, jā, mī, mōj, tvōj; kōnj, rāt, lāv, brāt...*

2. Silazni akcenti nalaze se samo na prvom slogu višesložnih riječi: *sūša, plēšēm, gādām, drāma, ödvala, nēsīgūran, sādžak, sāhat...*

3. Samo u rijetkim slučajevima onomatopejskih riječi ili uzvika silazni akcenti mogu se naći na krajnjem slogu: *ahā, ohō, uhü, fījü* i sl. (Jahić, Halilović, Palić 2000: 123)

Pored ovih osnovnih pravila o distribuciji silaznih akcenata, u *Gramatici* se iznosi da se pod utjecajem promjene oblika riječi mijenja i akcent. To se može ilustrirati i primjerom:

Padež	Singular (grad)	Plural (gradovi)
N	<i>grâd</i>	<i>grâdovi</i>
G	<i>grâda</i>	<i>grâdōvā</i>
D	<i>grâdu</i>	<i>grâdovima</i>
A	<i>grâd</i>	<i>grâdove</i>
V	<i>grâde</i>	<i>grâdovi</i>
I	<i>grâdom</i>	<i>grâdovima</i>
L	<i>grâdu</i>	<i>grâdovima</i>

U paradigmi navedene imenice evidentna je promjena akcenta u dativu i lokativu singulara. Dugosilazni akcent dobio je uzlaznu intonaciju, a zadržao dužinu. U pluralu je u svim primjerima ova imenica u odnosu na singular promijenila kvantitet, ponegdje i intonaciju, pa su svi primjeri sa kratkosilaznim akcentom. Bez obzira na izmjene u paradigmi riječi, akcenti su ostali na prvom slogu.

Niz je drugih primjera koji u paradigmama mijenjaju čak i intonaciju, ali nikad na štetu pravila da su silazni akcenti uvijek na prvom slogu. Događa se i da uzlazna intonacija u paradigmi prelazi u silaznu:

Padež	Singular (voda)	Plural (vode)
N	<i>vòda</i>	<i>vòde</i>
G	<i>vòdē</i>	<i>vódā</i>
D	<i>vòdi</i>	<i>vòdama</i>
A	<i>vòdu</i>	<i>vòde</i>
V	<i>vòdo</i>	<i>vòde</i>
I	<i>vòdōm</i>	<i>vòdama</i>
L	<i>vòdi</i>	<i>vòdama</i>

U navedenoj paradigmi silazni akcenti zabilježeni su u A i V singulara, te u N, A, V plurala.

Specifičnost bosanskoga jezika je i akcent u riječima sa dvosložnom zamjenom *jata* (ije). U ovim riječima akcent može biti:

- a) kratkosilazni: *sijeno, bijel, brijeg, snijeg...*
- b) kratkouzlazni: *sijèlo, bijèlo, rijèka, lijèpa...* (Jahić, Halilović, Palić 2000: 124)

I u navedenim primjerima očituje se pravilo da su silazni akcenti na početku riječi.

U riječima neslavenskoga porijekla, bez obzira na to dolazi li riječ iz orijentalnih ili nekih drugih jezika evropske provenijencije, akcenti se prilagođavaju standardnome jeziku. Pojave silaznih akcenata na kraju riječi ili u unutrašnjosti *Gramatika* pripisuje razgovornome stilu: *komandänt, assistënt, radijätör, kompozätör...* i u vezi s ovim primjerima autori iznose:

Riječi neslavenskoga porijekla, najčešće tzv. evropeizmi, prilagodili su se akcenatskom sistemu bosanskoga književnoga jezika, tako da se izgovaraju sa kratkouzlaznim akcentom, a ne kratkosilaznim, kako je to često u razgovornom jeziku. (Jahić, Halilović, Palić 2000: 124)

To znači da se ove riječi u standardnome jeziku izgovaraju s pomjerenim kratkouzlaznim akcentom: *komändant, asistent, radijator, kompözitor...*

Složenice su također primjeri u kojima se u unutrašnjosti riječi može javiti akcent silazne intonacije: *sivoplâvâ, svijetložûtâ, poljoprivreda, kupoprödaja, primoprödaja*, "pri čemu se u većem broju slučajeva kratkosilazni akcent na unutarnjem slogu u bosanskome književnom jeziku pretvara u kratkouzlazni: *poljoprivreda, kupopròdaja, primoprödaja...*" (Jahić, Halilović, Palić 2000: 124), s tim da se u ovim primjerima ne mijenja mjesto akcenta.

Naspram ovih primjera u *Gramatici* ipak stoje primjeri složenica orijentalnoga porijekla: *äkibetihäjr, bigäjrihäk, älla-hälla*.

Odlika silaznih akcenata jest i mogućnost njihova prenošenja na riječi ispred akcentiranih riječi, tj. na proklitike. U primjerima prenošenja akcenta na proklitiku intonacija može ostati ista (silazna – staro prenošenje) ili postaje uzlazna (novo prenošenje): *gräd > ü gräd, pölje > ü*

polje; küću > ù kuću, škôlu > ù škôlu, škôlē > isprèd škôlē, kücē > òd kücē...

U pogledu distribucije silaznih akcenata na proklitike jasno je da su proklitike uglavnom jednosložne riječi pa je to u skladu sa pravilima o distribuciji.

2. 5. Gramatika hrvatskoga jezika (2007)

Jednosložne riječi i u ovoj gramatici imaju silazne akcente: *röb, päš, gröb, nös, rôg...*

Višesložne riječi u standardnome jeziku mogu imati silazne akcente samo na prvome slogu: *riža, küća, zâbrana, mâjka...*

Raspoređivanja silaznih akcenata na posljednjem slogu ili u unutrašnjosti riječi pripisuju se isključivo razgovornom stilu: *organizátor, relikht, defëkt, subjëkt, asistënt*. Uglavnom je riječ o leksemama stranoga porijekla. Za imeničke tvorenice autori kažu:

U pravilima o naglascima u štokavskome sustavu stoji da silazni naglasci ne mogu stajati na nepravome slogu. No u novoštokavskim govorima (koji su osnovica hrvatskoga standardnog jezika) takvi su naglasci danas uobičajeni. Usp.: jednokätnica, maloprödaja...provokâtor, graviditët, dekadënt, planetârīj... Takve bismo naglaske mi (zasad) dopustili samo u razgovornome stilu. (Silić, Pranjković 2007: 171)

Ovdje se ističe i pravilo u naglašavanju komparativnih oblika pridjeva da dvosložni pridjevi obavezno imaju kratkosilazni akcent na prvome slogu: *dräžī, rjēđī, tånjī...* I trosložni superlativi imaju također silaznu intonaciju sa dužinom: *nâjdražī, nâjtanjī* i sl. (Silić, Pranjković 2007: 139).

Autori nisu razradili pravila prenošenja akcenata na proklitiku, ali se može konstatirati da prenošenje postoji: "– pred kücôm – prëtkuçôm ili pretküçôm" (Silić, Pranjković 2007: 21). Iako je riječ samo o jednom primjeru, jasno je da se prenošenje pripisuje samo izgovoru, a da se u pisanju ne evidentira. U pasusu o proklitikama iznesene su još samo vrste proklitika.

Ovdje se, dakle, evidentiraju pojave silaznih akcenata na ultimi i penultimi, ali autori te pojave smještaju u domen razgovornog jezika i prednost daju pravilima novoštokavske intonacije.

3. Zaključak

U izloženom pregledu koji se odnosi na distribuciju silaznih akcenata u gramatikama b/h/s jezika opći je utisak da se sve gramatike u načelu pridržavaju pravila da su silazni akcenti uvijek na prvom slogu i da se ne mogu naći u unutrašnjosti ili na posljednjem slogu u riječi.

Sve razmatrane gramatike saglasne su u stavu da jednosložne riječi mogu imati samo silazni akcent. Problem u vezi sa distribucijom ove intonacije predstavljaju riječi stranoga porijekla i složenice u kojima se, i pored pravila, javljaju primjeri sa silaznim akcentima na unutrašnjem ili posljednjem slogu u riječi, kao i neki oblici domaćih riječi. Najtolerantniji odnos prema ovakvim pojavama nalazimo u *Hrvatskoj gramatici*. *Gramatika* M. Stevanovića isključuje svaku mogućnost koja je u suprotnosti s pravilima o distribuciji akcenata. *Gramatika bosanskoga jezika* remećenje pravila o silaznim akcentima ostavlja u okvirima razgovornog jezika, ali preporučuje pomjeranje akcenta uz promjenu intonacije. Takve preporuke izostale su jedino u složenicama orijentalnoga porijekla u kojima se silazni akcent javlja na unutrašnjem slogu. *Gramatika* T. Maretića skoro da i ne razmatra akcent riječi stranoga porijekla, a u *Gramatici hrvatskoga jezika* silazna intonacija u riječima stranoga porijekla ograničena je na razgovorni stil.

Istraživanje je potvrdilo da distribucija silaznih akcenata nije slobodna, već je određena pravilima. Utvrdili smo i da primjeri sa silaznom intonacijom na nekom od unutrašnjih slogova postoje, uprkos pravilima o distribuciji silaznih akcenata. Ti primjeri, saglasni su svi autori, ostaju u okvirima razgovornoga stila.

FALLING ACCENT DISTRIBUTION IN GRAMMARS OF THE BOSNIAN, CROATIAN AND THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper considers falling accents and their distribution in the grammars of B/C/S language. The realization of the task is limited to five grammars: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, *Hrvatska gramatika*, *Gramatika bosanskoga jezika* i *Gramatika hrvatskoga jezika*. Research has shown that all the grammars are following the rules about distributing the falling accents on the first

syllable and not to be found inside or on the last syllable of the word. Examples of the descending intonation on some of the internal syllables in words belong to colloquial style in language.

Key words: accentuation rules, falling accents, distribution of falling intonation

Bibliografija:

Izvori:

1. Barić, E. et al (1997). *Hrvatska gramatika*. "Školska knjiga". Zagreb
2. Jahić, Halilović, Palić (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. "Dom štampe". Zenica
3. Maretić, Tomo (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. "Matica hrvatska". Zagreb
4. Silić, Josip; Pranjković, Ivo (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. "Školska knjiga". Zagreb
5. Stevanović, Mihailo (1970). *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. "Naučna knjiga". Beograd

Literatura:

1. Belić, Aleksandar (1960). *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika i fonetika*. "Nolit". Beograd
2. Bulić, Refik (2001). *Naš jezik: udžbenik za 1. razred srednjih škola*. "Bosanska riječ". Tuzla. str. 81-95.
3. Bulić, Refik (2009). *Rječnik pravopisnih, obličkih i akcenatskih nedoumica u standardnome bosanskom jeziku*. "Bosanska riječ". Tuzla
4. Peco, Asim (1991). *Osnovi akcentuacije srpskohrvatskog jezika*. Peto izdanje. "Naučna knjiga". Zagreb
5. Pranjković, Ivo. *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*. Zagrebačka slavistička škola (www.hrvatskiplus.org; dostupno 15. 8. 2010)
6. Vuković, Jovan (1972). "Srpskohrvatska književna akcentuacija i funkcionalnost akcenata i kvantiteta". *Književni jezik*. Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša". Sarajevo. br. 1-2, str. 47-64.

Mr. Halid BULIĆ

KVANTITATIVNA ADVERBIJALNA DOPUNA U BOSANSKOM JEZIKU

Sažetak:

Neki se glagoli bosanskog jezika ne mogu upotrijebiti u rečenici a da se u toj rečenici ne navede i određena okolnost u kojoj se dešava ono što glagol znači (radnja, stanje, zbivanje). Ukoliko se ta okolnost ne bi navela, rečenica bi bila negramatična. To znači da valencija određenih glagola zahtijeva da oni *obavezno* budu dopunjeni određenim *adverbijalom*. Adverbijali čije je prisustvo neophodno za gramatičnost rečenice jesu *adverbijalne dopune*. U ovom se radu razmatraju činjenice o *kvantitativnoj adverbijalnoj dopuni* i navode primjeri njezine upotrebe.

Ključne riječi: dopuna, adverbijal, adverbijalna dopuna, kvantitativna adverbijalna dopuna, bosanski jezik

1. U dosadašnjoj gramatičkoj literaturi u kojoj se govori o vrstama dopuna više je puta spominjana adverbijalna dopuna koja označava kvantitet.¹

2. U radovima Ulricha Engela za kvantitativnu dopunu koristi se naziv *Expansivergänzung*. Ona je na Engelovu popisu posljednja izdvojena kao posebna vrsta dopuna. Međutim, u Engelovu učenju "Expansivergänzungen sind meist fakultativ"² (Engel 1996: 196). U tome se naš pristup kvantitativnoj adverbijalnoj dopuni razlikuje od Engelova, budući da, po našem shvatanju, adverbijalne dopune po definiciji ne mogu biti fakultativne. Ipak, uz neke je glagole koje navodi Engel adverbijal s

---

¹ Opširnije o *dopunama* i *adverbijalnim dopunama* u bosanskom jeziku v. u: Bulić (2010) i Bulić (2011).

² "Ekspanzivne su dopune većinom fakultativne." (Prijevod H. B.)

kvantitativnim značenjem obavezan, dakle, dopuna je i po našem shvatanju.

3. U Stanojčić – Popovićevoj *Gramatici srpskoga jezika* (2004: 238) koristi se naziv *dopuna za meru*. Navedeni su primjeri *Račun iznosi 10.000 dinara* i *Ovaj džak teži 10 kilograma* i u njima su adverbijali koji znače kvantitet zaista obavezni.

4. Slični primjeri navedeni su i u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (Piper i dr. 2005: 498): "vredeti mnogo", "stajati 100 dinara", "težiti pet kilograma" i tu se koristi naziv *kvantifikativna priloška dopuna*.

5. U *Gramatici srpskohrvatskog jezika za strance* (Mrazović – Vukadinović 1990: 468) kvantitativna je dopuna obrađena u okviru adverbijalnih dopuna "kojima se izražava neka promena u prostoru ili vremenu i istovremeno neka mera". Kao njezina anafora navedena je riječ *toliko*, a u primjerima kojima je opis ilustriran konstrukcije koje vrše funkciju te dopune uglavnom su fakultativne: *Dete je naraslo (nekoliko santimetara)*, *Drvo godišnje naraste (oko jedan metar)*, *Dolazim (za pet minuta)*, *Ona je suknu skratila (/za/ jedan santimetar)* (usp. Mrazović – Vukadinović 1990: 468), što je u skladu s Engelovim učenjem. Ostali primjeri koji se tu navode sadrže glagol *trajati* i u njima su dopune obavezne.

6. Ulogu kvantitativne adverbijalne dopune vrše označene konstrukcije u sljedećim primjerima:

(1) Njegova pomoć *(puno)³ nam znači. (razg.) ...pitaju se *(koliko) ovo košta. (A, 80) Ulaznica za četiri dana Festivala na Zrću košta *(100 maraka)... (A, 91) ...hoćeš da kažeš da ja tebi ipak *(nešto) značim? (AKK, 12) Ta slika vrijedi *(koliko polovinu dućana u Novom Pazaru)... (ĆSD, 184)

7. Kvantitativnom dopunom može biti dopunjen i glagol *biti* kad znači "koštati":

(2) Taj džemper je *(pedeset maraka).

---

³ Prema konvenciji, stavljanje nekog rečeničnog elementa u zagradu znači da je taj element fakultativan, a stavljanje elementa u zagradu i zvjezdice ispred otvorene zagrade znači da je taj element obavezan i da je bez njega rečenica negramatična (usp. Tallerman 1998: 95).

8. Glagol *trajati* može se dopuniti adverbijalom koji pokazuje *količinu vremena* (*Sastanak je trajao */dva sata/*), a može i adverbijalom kojim se događaj tačno smješta u određeno vrijeme (*Sastanak je trajao */od 12 do 1/*). Isto vrijedi i za glagol *potrajati*. U ovom ćemo radu *količinu vremena* smatrati dijelom *kvantitativne adverbijalne dopune*. Takve su označene konstrukcije u sljedećim primjerima:

(3) *(Nekoliko godina) trajala je potpuna opsada... (ABM, 128) Ali vatra je trajala *(cijelu noć)... (AKK, 144) Putovanje na hadž trajalo je *(mjesecima)... (IHT, 129) To je trajalo *(neko vrijeme). (AIT, 37) ...Jovan mi je (...) rekao kako mu je u pismu napomenuo da će liječenje trajati *(duže)! (SKP, 172)

9. Prilikom opisa kvantitativne dopune mora se napomenuti da neki glagoli bosanskog jezika koji inače zahtijevaju da budu dopunjeni adverbijalom s kvantitativnim značenjem mogu u nekim slučajevima graditi gramatičnu rečenicu i bez navođenja tog adverbijala u površinskoj strukturi:

(4) Njegovo školovanje košta. ("Njegovo školovanje puno košta")

U dubinskoj strukturi navedene rečenice može se pretpostaviti kvantitativni adverbijal, koji u površinskoj strukturi izostaje. Pošto adverbijal koji može izostati u površinskoj strukturi po našoj definiciji nije adverbijalna dopuna, moglo bi se pretpostaviti da glagol *koštati* ne otvara mjesto kvantitativnoj adverbijalnoj dopuni. Ali taj glagol ne zahtijeva tu dopunu jedino kad znači "puno koštati". Kad glagol *koštati* ne znači "puno koštati", već neku drugu *količinu*, onda se mora dopuniti kvantitativnim adverbijalom:

(5) *Njegovo školovanje košta. ("Njegovo školovanje malo košta", "Njegovo školovanje nimalo ne košta")

Glagoli *trajati* i *potrajati* također mogu u nekim kontekstima imati značenje "dugo trajati", odnosno "dugo potrajati". Ni tada se adverbijal s kvantitativnim značenjem ne mora eksplicirati u površinskoj strukturi rečenice:

(6) *Njihov brak potraja*. ("Njihov brak potraja dugo")

(7) *Njihovo mučenje traje*. ("Njihovo mučenje dugo traje")

Kada glagoli *trajati* i *potrajati* ne znače "dugo trajati" i "dugo potrajati", obavezno je navođenje adverbijala s kvantitativnim značenjem u površinskoj strukturi rečenice, kao što pokazuju primjeri:

(8) **Njihov brak potraja*. ("Njihov brak potraja kratko")

(9) **Njihovo mučenje traje*. ("Njihovo mučenje kratko traje")

U bosanskom jeziku *kvantitativnoj dopuni* mjesto otvara veoma mali broj glagola.

Zaključak

U ovom je radu opisana kvantitativna adverbijalna dopuna u bosanskom jeziku i navedeni su primjeri njezine upotrebe. Potvrđeno je da se uz neke glagole obavezno mora navesti neki adverbijal s kvantitativnim značenjem da bi rečenica u kojima ti glagoli vrše službu predikata bila gramatična, ali da takvih glagola u bosanskom jeziku nema puno.

QUANTITATIVE ADVERBIAL COMPLEMENTATION IN THE BOSNIAN LANGUAGE

Abstract:

Some verbs in the Bosnian language cannot be used in a sentence without referring to the given circumstance the verb itself denotes (an action, state, event). If the circumstance isn't given, the sentence is ungrammatical. This means that the valency of certain verbs requires an adverbial complementation. The adverbials which are required for the sentence being grammatical are called *adverbial complements*. This paper shows some facts on *quantitative adverbial complementation* and displays instances of its usage.

Key words: complementation, adverbial, adverbial complementation, quantitative adverbial complementation, the Bosnian language

Izvori

A – *Azra*, godina XII, broj 647, 22. juli 2009.

ABM – Amir Brka, *Monografija grada*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2001.

AIT – Alija Isaković, *Taj čovjek*, Civitas, Sarajevo, 2004.

AKK – Asmir Kujović, *Ko je zgazio gospođu Mjesec*, 3. izdanje, Vrijeme, Zenica, 2002.

1990. **ĆSD** – Ćamil Sijarić, *Drvo kraj Akova*, Univerzitetska riječ, Nikšić,
2004. **IHT** – Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Civitas, Sarajevo,
- SKP** – Skender Kulenović, *Ponornica*, Civitas, Sarajevo, 2004.

Literatura

- Bulić, Halid (2010), *Glagolske sintagme s adverbijalnim dopunama u bosanskom jeziku* (magistarski rad u rukopisu), Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Bulić, Halid (2011), *Iz morfologije i sintakse savremenog bosanskog jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Đukanović, Jovan, Urlich Engel, Pavica Mrazović, Hanna Popadić, Zoran Žiletić (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Institut za strane jezike i književnosti, Novi Sad
- Engel, Urlich, Pavao Mikić (1983), "Valenz im Deutschen und im Serbokroatischen. Ein Vorschlag für kontrastive Beschreibungen", u: M. Djordjević, *Verbalphrase und Verbvalenz: dt.-serbokroat. kontrastive Studien*, 197–255, "Julius Groos Verlag", Heidelberg
- Engel, Urlich (1994), *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, 3., völlig neu bearbeitete Auflage, Erich Schmidt Verlag, Berlin
- Engel, Urlich (1996), *Deutsche Grammatik*, 3., korrigierte Auflage, Julius Groos Verlag, Heidelberg
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci; "Dobra vest", Novi Sad
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. Prilozi gramatici srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, "Beogradska knjiga", "Matica srpska", Beograd
- Samardžija, Marko (1986), "Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 21, Zagreb, 1–32
- Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović (2004), *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

- Tallerman, Maggie (1998), *Understanding Syntax*, "Arnold", London

Edita MULAOSMANOVIĆ

JEZIČKI IZRAZ KAO NOSEĆA STRUKTURA POEME NA PRAVI PUT SAM TI, MAJKO, IZIŠ'O SKENDERA KULENOVIĆA

Sigurno je da u potpunosti ne uživamo u jednoj pjesmi dok je ne razumijemo i, s druge strane, podjednako je istinito da u potpunosti ne razumijemo pjesmu dok ne uživamo u njoj.

(T. S. Eliot)

Sažetak

U radu je analiziran jezički izraz poeme *Na pravi put sam ti, majko, izišo* Skendera Kulenovića. Fonostilističke i morfostilističke kategorije za kojima je pjesnik posegao u službi su ličnog doživljaja žene-majke i ličnog stava pjesnika prema ženi "ropkinji". Jezičkim izrazom, kao bitnim segmentom poeme, u nekim dijelovima najnježnijim, u nekim zastrašujuće optužujućim načinom pjesnik iskazuje svoja najdublja osjećanja. Lik majke Skender Kulenović stavio je na pijedestal svetosti, gradeći univerzalni lik žene-djevojke, žene-supruge, žene-majke, da bi na samom kraju iz njegove duše kriknula pobuna prema njenom položaju u kući i društvu. Pjesnik zatvorenom svijetu djevojke-žene-majke daje nova, intimna i simbolička značenja, što postiže pomnim odabirom leksema, uvođenjem neologizama i turcizama, fonostilističkim i morfostilističkim kategorijama.

Ključne riječi: lingvostilistička analiza, fonostilistika, morfostilistika

Uvod

Poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo* Skendera Kulenovića objavljena je posthumno. Pronađena je u rukopisima Branka Ćopića koji ju je čuvao zajedno s poemama *Stojanka majka Knežopoljka* i *Ševa*.

Intimističkog je karaktera, izrasla na zasadima i iskustvima bošnjačke balade s motivom majke kao žrtve patrijarhalne zajednice. Lik

majke, jedan od veoma čestih motiva u poeziji Skendera Kulenovića, oslikan je čistim, izbrušenim jezičkim izrazom. Čistota izraza, birane riječi, od kojih svaka ima svoje mjesto i značenje u poemi, zasigurno su bitan segment i noseća struktura same poeme, ali i sredstvo kojim Kulenović čitaoca ne ostavlja ravnodušnim.

Zadatak ovog rada jeste pokazati neke stilističke postupke kojima je pjesnik uspio postići koherentnost i poemu uspješno dovesti do kraja.

Jezički izraz poeme

Prva strofa poeme govori da se radi o pažljivo biranim riječima iz kojih izbijaju ekspresivno-impresivna obilježja. Stihovi su puni metafora kojima pjesnik opisuje majku. Jedna od najljepših, "*Stabljika krhka u saksiji*", govori o jačini i veličini osjećanja pjesnikovih. Postponirani atribut "krhka" cijeloj sintagmi daje ekspresivnije značenje, aliteracija suglasnika K i samoglasnika A i I dočaravaju krhkost žene-majke, a ne može se zanemariti ni impresivni karakter glasa H koji upotpunjuje dojam. Kratkouzlazni akcent cijele metafore pridonosi ekspresivno-impresivnom dojmu.

Ovakav opis intencionalni je postupak lirskog subjekta koji će biti prisutan kroz cijelu poemu, ali samo na jednom mjestu ta krhkost prerasta u snagu, snagu kakvu samo majka može dobiti rođenjem djeteta. U prvoj strofi izostavljeni predikati u službi su statičnosti i pojačavaju stilsku vrijednost, što izraz čini ekspresivnijim, da bi u narednoj, uvođenjem tri predikata, poema počela dobijati na dinamičnosti.

Turcizmi, kao bitan segment poeme, ekspresivna su sredstva u službi evokacije. Služeći se tom stilskom kategorijom pjesnik približava čitaocu patrijarhalan i zatvoren svijet majke odgojene u duhu islama koja život živi "*u četiri duvara*". Rijetkim predikatima, inverzijom adverbijalnih odredbi za mjesto i atributa, prisustvom turcizama naredna strofa natopljena je afektivnošću i dočarava stari vakat, vrijeme kada su ženska djeca odgajana u duhu vjere, u kojoj su škole bile zamijenjene mejtefima.

Pjesnik kaže:

*U mejtefu,
u žutoj sufari i bijeloj bradi hodžinoj
ovaj i onaj svijet ugleda...*

Semantička transpozicija pokaznih zamjenica "*ovaj*" i "*onaj*", na koje je preneseno značenje ovozemaljski i onozemaljski, te inverzija

objekta i predikata poseban su stilistički postupak koji cijeloj strofi daje ekspresivnost, natapajući je afektivnošću. Sa samo dva predikata u aoristu (*ugleda, osjeti*) strofi je data radnja, unesena je živost, pokrenuta je statičnost iz prve strofe.

Stihovima:

*pred očima čengel strašnog Azraila
što dušu vadi iz žila roba božijeg*

pjesnik bira riječi u kojima se ponavljaju prednjonepčani suglasnici Č, Š, Ž.

Aliteracijom stihovi postaju ekspresivniji, dočaravajući koliko je bio strog odgoj ženske djece u vjerskim školama.

Kao djevojka, u domu oca i majke:

*rumenim je listovima trepetala
kaldrmom grbavom pred kućom
mokrim je nanulama klepetala...*

Osjećaj bezbrižnosti i sreće u roditeljskom domu pjesnik je intenzivirao morfonostilemima *trepetala* i *klepetala*, a kratkouzlazni akcent obje lekseme simbolički ukazuje da će bezbrižnost i sreća nestati odlaskom u novi dom. Perfekatskom značenju predikata umetanjem objekta između pomoćnog glagola i glagolskog pridjeva radnog lirski subjekt pojačao je ekspresivnost.

*Uz sokak ga je kroz mušebak snivala
Srmom i jagmom u čevreme slivala
Svilom iz grla, podnoć ga zazivala...*

Veličinu i jačinu djevojačke želje, njene snove o čovjeku koji će predstavljati njenu sudbinu pjesnik je dočarao čistom i pravilnom rimom (*snivala, slivala, zazivala*). Dugouzlazni akcent sve tri riječi ekspresivno izražava intenzitet i jačinu tih želja. Krnji perfekti u drugom i trećem stihu upotpunjuju dojam, a oblik glagola *zazivati* umjesto *dozivati* na ekspresivan način kazuje s koliko je čežnje ona iščekivala svog suđenog.

Skender Kulenović je pjesnik koji je u svoje stihove unosio neologizme kao sredstva evokacije.

*Srce glomnu.
Glava prekrvi.*

Samo u dva stiha opisao je pjesnik osjećaj straha pri odlasku iz roditeljskog doma u novi dom. Neologizmima *glomnu* i *prekrvi* pjesnik je ekspresivno nagovijestio sve nedaće koje nevjestu očekuju u novom domu. U narednoj strofi pjesnik intenzivira osjećaj straha i strepnje pri odlasku u

novi dom: "Ko s ovim svijetom", "Ko mejita", "Ko na onaj svijet", "i ko kadifu bijelu i kap rose sabahske". Fonometaplazmom riječi "ko" (kao), koju je pjesnik sa dva sloga sveo na jedan, stihovi dobijaju poseban ritam, a stilistički postupak zasniva se na namjernom odstupanju od standardnojezičke norme. Semantička transpozicija pokaznih zamjenica "ovim svijetom" i "onaj svijet" zajedno s intenzifikacijom riječi "ko" i inverzijom atributa "bijelu" i "sabahske" pojačava ekspresiju stihova.

Cijeli udes nesretno udane djevojke pjesnik je rekao u samo jednom stihu:

Nit joj bje softa, nit kadija.

Fonometaplazmom "nit" i njenim ponavljanjem intenzivirana je nesretna udaja. Poseban ritam i odstupanje od standardnojezičke norme intencionalni su postupak u službi pojačavanja ekspresivno-impresivnog dojma. Predikat u pasivnom aoristu simbolički nagovještava nemogućnost da se bilo šta promijeni i tako cijeli stih dobija veću stilsku vrijednost. Upotrebom oblika "kundure" umjesto "cipele", stih dobija pejorativno značenje.

Kundure mu obljuvane odvezivala...

Pejorativno značenje objekta i predikat u krnjem perfektu postaju ekspresivni način iskazivanja pjesnikovih osjećanja za odnos oca prema majci.

Koliko je majci svet bio brak i novi dom, koliko se trudila pridobiti muža i učiniti novi dom toplijim i ljepšim, pjesnik je rekao stihovima:

Pitomošću srne zalud ga je prodobrivala.

voskom podova i mirisom mivene puti,

svjetlinom odaja i grla,

kajmakom na kahvi,

cimetom jela i tijela,

zalud ga je, zalud dočekivala...

Morfonostilemskim oblikom *prodobrivala* pojačano je ekspresivno značenje predikata. Restriktivnom fonometaplazmom adverbijalne odredbe za način (*zalud*), koja je i u prvom i zadnjem stihu ispred predikata, te njenim ponavljanjem ekspresivno je iskazan uzaludni trud majke.

Šta je za majku značilo rođenje sina rekao je pjesnik stihovima:

Te noći

Ja joj se rodih: sin ko san!

Inverzijom adverbijalne odredbe za mjesto ekspresivno se ističe značenje riječi. "*Te noći*" sve se promijenilo. Sin je bio "*nur u pomrčinama*", jedina svijetla strana žene zarobljene u vlastitoj nesreći.

U narednoj stofi ponovno fonometaplazmom riječi "*ko*" (*kao*) pjesnik intenzivira osjećaj sreće i radosti majke zbog rođenja sina. Restriktivnom fonometaplazmom i intenzifikacijom cijela strofa dobija veću stilisku vrijednost i pojačanu ekspresiju. Sve ono što je majka "*iskala od svoga Allaha*" za onog koji joj bude suđen sada je prenijela na svoga sina. Tim ponovljenim postupkom pjesnik ekspresivno ističe osjećanja majke koja je u momentu rođenja sina ugledala svjetlo dana, sreću u svojoj nesreći, odušak svome bolu.

*I da joj budem
učevan
i ljudevan
i kućevan
i da se proćujem u sedam gradova.*

Imenski kopulativni predikat čije je leksičko jezgro pridjev (*da budem učevan*) pojačanu ekspresivnost dobija izražavanjem budućnosti futurnim prezentom, ponavljanjem leksičkog jezgra te njegovim intenziviranjem veznikom "*i*". Čista i pravilna rima sva tri leksička jezgra (*učevan, kućevan, ljudevan*) i njihov kratkouzlazni akcent pridonose ekspresivnosti stihova.

U posljednjem stihu pjesnik je predikatom u futurnom prezentu i interverzijom glagolske rekcije, gdje je glagol *proćuti* dobio značenje povratnog, pojačao cjelokupan dojam te vezanom sintagmom "*sedam gradova*" iskazao intenzitet majčinih želja. Sintagma "*sedam gradova*" asocijativno kod čitaoca budi sjećanja na početak bajke, na nešto što je nestvarno i neostvarivo. Tako je pjesnik tom sintagmom nagovijestio i iznevjerena majčina očekivanja o kojima će pjevati u narednim stihovima: "*Ne bjeh joj gojeni kućenik, / već čudnovat kockar i pijanica...*".

Retardacijom kao stilskom pojavom i pejorativnim značenjem riječi "*kućni hajduci vukodlaci*" pokazao je odnos ukućana prema ženi – majci, propast jedne begovske porodice koju je pomama dovela do samoga dna.

Ekspresivnosti izbija iz svake riječi u stihovima:

*zadnje zrno bisera
zadnji ćilim
pojede*

rz begovski bezruki i glad bezoka...

Inverzijom objekata (*zrno bisera, ćilim*), predikatom u aoristu te subjektima sa postponiranim atributima stihovi su dobili veću ekspresivnost. Onomatopejski subjekt (*rz*) ima pejorativno značenje. Životinjska osobina pripisana je ljudima, ljudima čije se ponašanje ne razlikuje od ponašanja životinje. Iz tog postupka izbija ekspresivnost koja se pojačava inverzijom atributa. Aliteracijom zvučnih suglasnika Z i B u stihovima pojačava se ekspresivno-impresivni dojam.

*Ko trulež slezenu
memla joj progrizla zelena
dva žuta obraza u četiri siva duvara.*

Kontrastnim opisom majke u ovim stihovima i djevojke koja je "*rumenim listovima trepetala*" i "*mokrim nanulama klepetala*" s početka poeme Kulenović je ekspresivno opisao udes nesretno udane žene. Za slikovito propadanje žene-majke pjesnik je upotrijebio boje: zelenu, žutu, sivu, poredavši ih upravo od najjače do najslabije.

*A ona,
ko zemlja pregladnjela...*

U pridjevu *pregladnjela* sažet je težak vakat kad je pjesnikova porodica postala "*gola čerga*". Prefiksom *pre-* i inverzijom pridjev je dobio ekspresivno značenje, a stihovi afektivnost.

*Od starog zara haljine mi skrojila
da joj u školu ne idem golih laktova...*

Siromaštvo i pad begovske porodice pjesnik je opisao u navedenim stihovima. Stilskim postupkom inverzije predikata koji je dobio posljednje mjesto u stihu, te stavljanjem bližeg i daljeg objekta ispred predikata pojačana je stilska vrijednost. Dativom lične zamjenice za treće lice ("*joj*") iskazana je posesivnost, što proizvodi ekspresivni utisak.

Iznevjerena očekivanja majke, neuslišene molbe njenom Allahu da joj sin "*na pravi put iziđe*" opjevani su u narednom dijelu poeme:

*Ne bjeh joj gojeni kućenik
već čudnovat kockar i pijanica,
za srce ja je ujedoh:
Svoj život bacih na kocku
i pjanstvu slobode
svaki svoj živac,
ko žudnu usnu,
predadoh...*

Predikatima u aoristu koji su u službi pojačanja ekspresije slika je dinamizirana, ekspresivno je opisan košmar i razočarenje zbog sinovog izbora. Glagolskom metaforom *za srce ja je ujedoh* ekspresivno je iskazano razočarenje. Izbor je bio put promjena, put oslobađanja iz lanaca patrijarhata koji će iz njega kriknuti na kraju poeme.

Osjećanja majke doživljavaju vrhunac u stihovima:

*O sine, sine, sine nesretni,
bunom mi se otrova
i na krivi put zabasa.*

Imenica *sin* je u vokativu, čime dobija veću ekspresivnost. Ponovljena je tri puta, te je svaki put dobila novo značenje, a postponirani atribut pojačava ekspresiju. Inverzivni nepravi objekat sintaksičkom transpozicijom i prvim mjestom u stihu ekspresivno govori o veličini razočarenja. Enklitički oblik dativa lične zamjenice ("*mi*") zamjenjuje prisvojnu zamjenicu *moj*, te mu je sintaksičkom transpozicijom pojačano ekspresivno značenje, čime je razočarenje majke dobilo još jednu dimenziju. Adverbijalna odredba za mjesto u posljednjem stihu razbijena je kongruentnim atributom što pridonosi njenoj ekspresivnosti. Posebna ekspresija izbija iz predikata koji je na posljednjem mjestu i koji ekspresivnost dobija i iz oblika riječi *zabasa*, koji je dijalektizam. Njena nesreća dostiže vrhunac u ovim stihovima.

Već u narednim stihovima kontrastom osjećanja pjesnik govori o nepokolebljivosti uvjerenja da je izabrao pravi put. Ekspresivnost izbija iz svake riječi u narednim stihovima:

*O majko, majko, majko presretna,
Na pravi put sam ti, majko, izišo...*

Pjesnik se služi istim postupkom kao u prethodnim stihovima, što se može razumjeti da koliko god je za majku njegov izbor "krivi put", za njega je "pravi put".

Tri puta ponovljenom imenicom *majko*, sva tri puta u vokativu, čime se pojačava ekspresija, postponiranim atributom u superlativu, te adverbijalnom odredbom za mjesto na početku narednog stiha pjesnik na ekspresivan način iskazuje čvrstinu svoje odluke i uvjerenje da je to jedini pravi put.

U posljednjem dijelu poeme koji počinje stihovima:

*I čuj me, čuj me
s tespihom sijeda ropkinjo*

imperativnim predikatom intenziviranim veznikom "i" i dva puta ponovljenim pjesnik iskazuje svoj gnjev, gnjev koji nije upućen majci, nego svijetu koji je od nje napravio roba. Stavljanjem imenice *ropkinja* u vokativ stihovi dobivaju veću ekspresivnost. Završetak poeme, svaki od stihova, priziva nam u sjećanje jedan ili više stihova koji su mu prethodili i iz temelja mijenja njihovo prvobitno značenje.

Kad ti kuršum ubasa u četiri duvara

isti je stih koji se veže s početkom poeme: majci je prošao vijek "*u četiri duvara*". Personificiranim predikatom, koji je i dijalektizam, cijeli stih dobija veću ekspresivnost. Kuršum i "pravi put" sinov upereni su protiv ženske neslobode.

Zaključak

Poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo* izrasla je iz bošnjačke balade s motivom majke kao žrtve patrijarhalne zajednice. Na prethodnim stranicama pokazane su samo neke stilističke kategorije kojima je pjesnik Skender Kulenović na sebi svojstven način opisao i čitaocu približio jedno vrijeme, položaj žene u tom vremenu i, na kraju, svoj lični stav prema tom vremenu. Turcizmi koji su nezaobilazan segment jednog vremena, neologizmi kao sredstvo evokacije, fonostilističke i morfostilističke kategorije na koje je ukazano u radu te baladičan ton prisutan kroz cijelu poemu ostavljaju dojam koherentnosti. Dijalektizmi koje lirski subjekt koristi u službi su vjernijeg prenošenja vremena koje je prošlo, ali, također, i u službi otkrivanja bogate jezičke riznice našega jezika. Impresivno-ekspresivni karakter pojedinih glasova, fonometaplazme i odstupanje od standardnojezičke norme u pojedinim stihovima ukazuju na osebujan stilistički postupak prisutan u cijeloj poemi.

Linguistic Expression as a Main Structure of a Poem „Na pravi put sam ti, majko, izišo“ by Skender Kulenović

Summary:

The topic of this work is linguistic analysis of Skender Kulenović's poem „Na pravi put sam ti, majko, izišo“. The stress in this work will be on the linguistic expression of the poem. Phonostylistic and morphosylistic categories are used to express personal

attitude of the poet towards woman- mother and a woman who is seen as a slave.

Linguistic expression is the crucial mode, because, by its specific use, poet expresses his deepest feelings. A mother, as a female character in this poem, is seen as a symbol: every girl, every woman, every woman- wife, every woman- mother can experience her destiny, so this poem ends in a strong poet`s voice that is trying to change her social position. Skender Kulenović carefully chooses specific words, like neologism, of words whose root is in oriental tradition in order to show closed intimate world of a woman- mother.

Key words: linguo-stylistic analysis, phonostylistics, morphostylistics

Izvori

- Kulenović, S. (2006): *Pjesme; Ogledi*, "Preporod", Sarajevo
-

Bibliografija

1. Antoš, A. (1974): *Osnove lingvističke stilistike: za studente pedagoških akademija i nastavnike*, "Školska knjiga", Zagreb
2. Ćorac, M. (1974): *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, "Naučna knjiga", Beograd
3. Katnić-Bakaršić, M. (1999): *Lingvistička stilistika*, "Open Society Institute", Budimpešta
4. Katnić-Bakaršić, M. (2007): *Stilistika*, "Tugra", Sarajevo

Dr. Memnuna HASANICA

SPEZIFITÄTEN DES ÜBERSETZENS DER KINDERLITERATUR

Zusammenfassung

Das Ziel der Arbeit ist es, zu beweisen, dass außer Schriftsteller, Dichter, Verleger, Buchhändler und Lehrer auch die Übersetzer verantwortlich für ein gutes oder ein schlechtes Buch sind.

Die Kinder mögen Bücher, die nur dem Kunstwesen treu sind, das heißt, solche Bücher, die den Kindern direkte Weise des Kennenlernens vorschlagen, einfache Schönheit, die sich automatisch annimmt und in ihrer Seele die Gefühle weckt, die sie für ganzes Leben nicht vergessen werden.

In einem Kinderbuch ist die Rolle der Illustration fast genauso wichtig wie die Rolle des Textes. Visuelle Botschaft eines Buchs beeinflusst die verbale Botschaft. Die Illustrationen, der Schrifttyp, die Form und Anordnung der Kapitelüberschriften, die Titelseite, der Bucheinband - all dies beeinflusst den Leser emotional, besonders ein Kind. Eine Illustration zeigt Charaktere und die Welt, in der sie leben, muss mit dem Geschriebenen korrespondieren.

Schlussworte: Liebe, Zärtlichkeit, Muttergefühl, Opfer, Zufriedenheit, Helden

1. Einleitung

Man konnte bemerken, dass die Kinder vor Büchern "weglaufen", dass ihnen am wichtigsten ist, wenn sie schon ein Buch lesen müssen, soll es ganz "dünn" sein.

"Ah, wie viele Seiten!", "Mein Gott ist es dick!" und ähnliche Kommentare, kann man hören, wenn ein Kind ein Buch bekommt. Wie viel haben die Übersetzer dazu beigetragen? Ich denke, sehr viel. Aber auch Erwachsene lehnen eine schlechte Übersetzung ab. Und was ist dann mit einem Kind, das sich erst daran gewöhnen soll, dass ein Buch etwas sehr Gutes, Interessantes und Nützliches ist; und nicht etwas, das Müdigkeit oder Langweile bedeutet.

Um besser meine Absicht zu erklären, benutze ich ein Zitat von Paul Hazard: "Die Kinder soll man gewöhnen, dass sie das Buch unzertrennlich vom Leben halten!" Obwohl Paul in seinem Werk angibt, das Dichter, Verleger, Buchhändler und Lehrer verantwortlich sind; glaube ich, dass ich keinen Fehler mache, wenn ich ihnen noch die Übersetzer hinzufüge. Ich glaube, dass ein Übersetzer in der Lage ist, ein Buch zu verbessern oder zu verschlechtern. Doch wie? Sie alle, oder wir alle sollen; "Die Kinder und Jugendliche daran gewöhnen, dass Bücher unzertrennlich zu ihrem Leben gehören" sagt Paul.

Jede Literatur ist Erziehungsliteratur, auch die Kinderliteratur. Deshalb sagt der bekannte Kinderautor Danko Oblak: "Egal wie fremd die literarische Pädagogisierung für mich wäre, sie tritt trotzdem auf den Seiten des Kinderbuchs auf, nicht weil der Schriftsteller das will, sondern weil das Kind so unter seinem Einfluss ist. Das Faktum verpflichtet. Es beschwert die Arbeit des Kinderautors. Gleichzeitung verschönert es sie, erfrischt mit Farben und Aufregungen, die den anderen Autoren weniger bekannt sind."

2. Spezifitäten der Kinderliteratur

Kinderliteratur ist ein besonderer Teil der Nationalliteratur, die ihre Normen, ihre Thematik und ihre Leser hat. Das ist ein Faktum, das einige verschweigen, aber sie können es nicht bestreiten. Die Schaufenster sind voll von Büchern, die für Kinder geeignet sind, Tagesblätter haben eine Seite für Kinder, verschiedene Zeitschriften, die nach Kinderalter unterteilt sind, werden herausgegeben, viele Autoren beschäftigen sich ausschließlich mit dem Schreiben von Kinderbüchern und sind als Kinderautor und Kindererzähler bekannt.

Wenn man sagt, dass "kleine" und "große" Literatur Kunst ist, kann man feststellen, dass es keinen großen Unterschied im allgemeinen Begriff gibt. Trotzdem hat ein Kinderbuch seine Spezifitäten und eine besondere Welt, die sie anspricht. Die Schriftsteller bauen ihre Vision, und das

Kinderbuch erstreckt sich nicht auf die komplexe Welt und das Leben. Das Kinderbuch ist ein besonderes Werk. Kennzeichen ist die Leichtigkeit, mit der das Buch geschrieben ist; die Tonfarbe und die Wortmelodie sind nicht das wichtigste. Am wichtigsten ist die Vision und das Formen derselben.

Das Kind verlangt vom Schriftsteller, dass er sich von ihrer Welt nicht entfernt. Es möchte, dass sein Buch eine Geschichte auf solche Art und Weise erzählt wird, dass das Kind die Welt versteht. Die Kinder wollen, so schnell wie möglich die Welt, in der sie leben, kennen lernen. Sie sind sensibel und empfindlich, und der Schriftsteller muss aufpassen, sie nicht zu verletzen. Tut er es dennoch, werden sie das Buch nicht annehmen und dann auch das Bild der Welt, das ihnen das Buch zeigen soll, nicht kennen lernen. Damit eine Erzählung die Aufmerksamkeit des Kindes hält, muss es sie amüsieren und seine Neugier wecken. Aber um sein Leben zu bereichern, muss sie seine Phantasie unterstützen, muss sie ihm helfen, seinen Intellekt und seine Gefühle zu entwickeln. Die Erzählung muss mit seiner Neigung harmonisieren, muss seine Schwierigkeiten ernst nehmen und gleichzeitig auf die Lösungen der Probleme hinweisen.

Eine Kindergeschichte sollte man nicht in der Sprache der Erwachsenen schreiben, in einer Sprache der erfahrenen und ausgebildeten Schriftsteller, denn das Kind will klar sehen und hören, wie in seiner Sprache gesprochen wird. Den Kindern ist es nicht wichtig, ob das Buch in ihrer Hand für Kinder ist, oder ob das Literatur ist oder nicht; ihnen ist wichtig, dass es die Sprache spricht, die für sie annehmbar ist, und es soll auf ihrem Kunstniveau sein. Die Kinder mögen keinen Lebensunterricht und kein Zureden; sie möchten, dass die Lehre aus dem Werk, aus der Wahrheit über das Leben entspringt! Die Kinder mögen keine Bücher, die sie belehren über etwas, worüber sie schon in der Schule lernen, Bücher, die sie einschläfern, aber von denen träumen sie nicht – solche Bücher nehmen die Kinder nicht an.

Die Literatur spielt eine große Rolle in der Entwicklung des Kindes. Deshalb ist sie mit ihren Merkmalen und ihrem Inhalt so spezifisch. Kinderliteratur ist Kunst, die sich mit solchen Wörtern bedient, die das Leben beschreiben, das Leben, das den Kindern erreichbar ist. Die Kinder mögen Bücher, die nur dem Kunstwesen treu sind, das heißt, solche Bücher, die den Kindern direkte Weise des Kennenlernens vorschlagen, einfache Schönheit, die sich automatisch annimmt und in ihrer Seele die Gefühle weckt, die sie für ganzes Leben nicht vergessen werden. Das Buch

soll dem Kind Bilder geben, die Bilder, die das Kind liebt, besondere Bilder, die den ganzen Reichtum der Welt zeigen, zauberhafte Bilder, die dem Kind Glück, Freude und Freiheit bedeuten, bevor sich die Realität über sie schließt. Das Buch muss Sicherheit geben, die Sicherheit gegen die Zeit, die sehr schnell kommt und in der es nur Realität gibt. Eine Kindergeschichte muss Feinfühligkeit und keine Empfindlichkeit wecken, muss auf die Liebe zum Leben, zu den Pflanzen und zu den Tieren hinweisen. Die Kinder brauchen ein Buch, das ihnen das Wissen gibt, besonderes Wissen; das Wissen über das menschliche Herz. Man soll den Kindern Bücher geben, die einen tiefen moralischen Sinn vermitteln, aber nicht eine Moral, die daraus besteht, dass jemand, der armen Menschen einige Groschen gibt, für einen Helden gehalten wird, oder der die Mängel seiner Zeit als Qualität bezeichnet.

Man soll für die Kinder Bücher schreiben, die ihnen zeigen, dass die uneigenützige, treue Liebe immer Anerkennung bekommt und dass Neid, Eifersucht und Gier schlecht sind. Die Kinderbücher müssen den Glauben an die Wahrheit und an die Gerechtigkeit unterstützen. Die Kinder haben die Frische der Gefühle, ohne krankhaften Genuss und ohne Perversität. Die Kinder können nicht gut mit fremder Not umgehen. Die Mädchen lieben solche Bücher, die ihnen Muttergefühle zeigen; ihre Heldinnen sind die, die gut zu den Traurigen sind, die Mitleid mit den Armen haben, die den Kranken treu sind..., Heldinnen, die um den Haushalt sorgen, um ihren Lieben nicht nur das Nötigste zu geben, sondern Zärtlichkeit und Geborgenheit. Die Jungen verlangen Bücher, in denen niederträchtige Menschen als traurige Personen dargestellt werden, die Lügner enthüllt und bestraft... Sie mögen Geschichten mit fairen Wettbewerben, in denen die Besten gewinnen; sie mögen Abenteuer, verschiedene Peripetien, die den Mensch erheben und seine Kräfte vergrößern. Die Jungen, aber auch die Mädchen, mögen Bücher, in denen die Wahrheit und die Gerechtigkeit gewinnen. Ein Dieb kann sympathisch sein, aber am Ende muss er verhaftet werden... Sie tolerieren Streit, aber am Ende sollen sich die, die sich zerstritten haben, umarmen und sich die Hände schütteln. Unglücke sollen sich in Glück umwenden; die Personen dürfen auf keinen Fall immer nur traurig sein. Die Kinder mögen neue Erfindungen; eine Person, die nur ein Auto fährt, ist für sie gar nicht interessant. Mut und großer Erfolg finden sie nicht ungewöhnlich oder merkwürdig, sondern ganz natürlich und sehr begehrenswert. Sie mögen Liebesgeschichten – ein Monstrum verliebt sich in die schönste Frau und

zeigt, wie es demütig ist, wie es ein großes Herz hat und wie es die wahre Liebe schafft, ihr Herz zu erobern...

Die Kinder bevorzugen Motive der Zufriedenheit durch Opfer, die Idee der realer Harmonie, die keiner stören kann und der Wunsch zur Perfektion. Nach Piaton: "Die Liebe ist ein reines geistliches Prinzip, bzw. der Schwung zweier Seelen, die sich suchen, um ihre perfekte Form zu zeigen, ein Symbol der größten Vereinigung." Diese Definition würde die Kinder gar nicht wundern. Es ist natürlich nicht leicht, alle diese Forderungen zu erfüllen.

Also, Kinderliteratur ist ein spezifischer Teil der Literatur, der die Werke, die der Thematik und der Form nach, dem Kinderalter entsprechen (ungefähr vom dritten bis zum vierten Lebensjahr) und die bewusst für die Kinder bestimmt sind oder für Kinderalter anwendbar geworden sind, so dass sie jetzt fast nur von Kindern gelesen werden, umfasst. Da ist natürlich auch die ganze Literatur, die die Kinder angenommen haben.

Es gibt zweifache Bedeutung der Kinderliteratur und zwar:

- Literatur, die den Kindern gehört,
- Literatur, die die Kinder selbst schaffen.

Sowie "große" als auch "kleine" Literatur hat ihre Gattungen. Auf die Gattungen der "kleinen" Literatur soll man mehr achten, denn das Lesen eines Werks einzelner Gattung stimmt mit Kinderalter überein.

Grundlegende Gattungen der Kinderliteratur sind: Kinderpoesie, Erzählung oder Märchen und Roman, oder Geschichte über Kinder. Zu der Kinderliteratur gehören auch Fabeln und andere Gattungen wie: Roman und Werk über Tiere oder Werke mit Naturthematik, Abenteuerroman, Geschichtsroman, Reisebericht, aber sie sind für das Kinderalter nicht gebunden und sind auch den Kindern nicht angepasst.

Die Kinderliteratur wird für die Kinder bestimmt und angepasst. Innerhalb der Literatur wird die neue Bestimmung und Anpassung an das Kinderalter gemacht. Das ist sehr wichtig, denn der Unterschied von zwei Jahren ist im Kinderalter sehr groß.

Mit Rücksicht auf die Anpassung der Kinderliteratur an das Kinderalter gibt es zwei Richtungen: Auf einer sind die Schriftsteller, die bewusst ihre Werke den Kindern widmen (Kindern vom zweiten bis zu dem fünften Lebensjahr), und auf der anderen sind die Schriftsteller, die

ihre Werke auch den Kindern widmen, aber sie lassen ihnen die Wahl, wann sie ihre Werke lesen werden.

Die Kindheit dauert 14 Jahre lang, und in perfekten Bedingungen gehören der Kinderliteratur elf Jahre. In den ersten zwei Lebensjahren kommen nur Bilderbücher ohne Text oder sehr kurze Geschichte mit nur wenigen Worten in Betracht, und ab dem dreizehnten Lebensjahr liest das Kind die Kinderliteratur gar nicht mehr.

Von dem dritten bis zum vierten Lebensjahr suchen die Kinder Bilderbücher mit dem Text oder kurze Erzählungen.

Im Zeitraum von vierten bis zum siebten Lebensjahr liest man den Kindern Märchen vor. Sie werden die Märchen auch später lesen, aber in diesen drei Jahren glauben sie an das, was in den Märchen geschieht, und als ob sie nie genug davon haben, drängen sie die Eltern, das hundert Mal vorzulesen.

Von dem siebten bis zum achten Lebensjahr mögen die Kinder weiterhin Märchen, aber jetzt lesen sie sie selber. Sie nähern sich ein wenig der Poesie an.

Im Zeitraum vom achten bis zum zehnten Lebensjahr interessieren sie sich für realistische Geschichten, besonders für Geschichten mit und über Tiere. Die Kinderpoesie interessiert sie noch immer.

Vom zehnten bis zum dreizehnten Lebensjahr suchen sie neue Erlebnisse, Sensationen... Sie suchen abenteuerliche Romane und Geschichten; in den realistischen Werken wählen sie Romane oder Heldentaten der mutigen und selbstständigen Jungen. Die Mädchen träumen deshalb von Büchern, in denen es viel Liebe gibt und von Büchern, in denen die Rede von gemeinsamen Begegnungen von Jungen und Mädchen ist. Die Familienerzählungen mögen sie auch.

In diesem Zeitraum suchen einige Kinder auch Wissenschaft – phantastische Literatur; einige lesen und schaffen Poesie, aber keine Kinderpoesie. Nach dem dreizehnten Lebensjahr mögen sie Reiseberichte und Erzählungen, in denen die Geschehnisse aus der Natur real beschrieben sind. Sie interessieren sich für das Leben ihrer Altersgenossen auf der ganzen Welt. In dieser Zeit lesen die Kinder Literatur für Erwachsene; Bücher, die die Eltern von ihnen versteckt halten.

3. Schlussfolgerung

Man soll für die Kinder Bücher schreiben, die ihnen zeigen, dass die uneigennützigste, treue Liebe immer Anerkennung bekommt und das

Neid, Eifersucht und Gier schlecht sind. Die Kinderbücher müssen den Glauben an die Wahrheit und an die Gerechtigkeit unterstützen. Die Kinder können nicht gut mit fremder Not umgehen.

Das Buch soll dem Kind Bilder geben, die Bilder, die das Kind liebt, besondere Bilder, die den ganzen Reichtum der Welt zeigen, zauberhafte Bilder, die dem Kind Glück, Freude und Freiheit bedeuten, bevor sich die Realität über sie schließt. Das Buch muss Sicherheit geben, die Sicherheit gegen die Zeit, die sehr schnell kommt und in der es nur Realität gibt. Eine Kindergeschichte muss Feinfühligkeit und keine Empfindlichkeit wecken, muss auf die Liebe zum Leben, zu den Pflanzen und zu den Tieren hinweisen. Die Kinder brauchen ein Buch, das ihnen das Wissen gibt, besonderes Wissen; das Wissen über das menschliche Herz. Man soll den Kindern Bücher geben, die einen tiefen moralischen Sinn vermitteln, aber nicht eine Moral, die daraus besteht, dass jemand, der armen Menschen einige Groschen gibt, für einen Helden gehalten wird, oder der die Mänglei seiner Zeit als Qualität bezeichnet.

Peculiarities of children's literature translation

Summary

This paper is to demonstrate that, in addition to writers, poets, publishers and teachers, the translators too were responsible for a good or a bad book. Children love the type of book that follows the artistic spirit. That means that such books suggest to children in a direct way how to learn, how to recognize things, and they also reveal simple beauty that children immediately accept and they awaken emotions; such books one cannot forget for a lifetime. Illustration as well as text is equally important in children's literature. Visualization also affects very much the child's verbal ability. Illustration, way of writing, form of letters, headings, number of pages, the thickness of the book, all that has an emotional impact on the reader and especially on the child. Illustration shows different characters and thus reveals their world.

Key words: love, tenderness, motherly feeling, victim, satisfaction, heroes

Literatur:

- Crnković, Milan (1971): *Dječja književnost*, "Školska knjiga", Zagreb
- Eco, Umberto (2006): *Otprilike isto: iskustva prevođenja*, "Algoritam", Zagreb
- Idrizović, Muris (1999): *Književnost za djecu*, Savez društava prosvjetnih radnika BiH, Sarajevo
- Levi, Jiří (1963): *Umjetnost prevođenja*, Biblioteka "Lingvistika-poetika", Prag

Internetquellen:

- <http://www.wissen.de/>
- <http://de.wikipedia.org/>
- <http://www.hausarbeiten.de/>

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi**

Šeherzada DŽAFIĆ

BOSANSKOHERCEGOVAČKI BORGESOVCI

Udio fantastike u bosanskohercegovačkoj književnosti

Sažetak:

Svjetsku i evropsku književnost 70-ih i 80-ih godina XX stoljeća obilježila je intenzivna pojava fantastike i to pod utjecajem argentinskog pisca Jorgea Luis Borgesa čiju tematiku, poetiku i tehniku preuzimaju i slijede mnogi pisci. U hrvatskoj i srpskoj književnosti javile su se grupe pisaca koje su, upravo zbog zajedničkih poetičkih osobina nazivani borgesovcima. Postavlja se pitanje šta je sa bosanskohercegovačkom književnošću? U kojoj mjeri je zastupljena fantastika i jesu li bosanskohercegovački pisci bili pod utjecajem Borgesa? Rad pokušava dati odgovor na ta pitanja s teorijskog, ali i praktičnog aspekta.

Ključne riječi: fantastička književnost, fantastika, Borges, borgesovci, bosanskohercegovački

Dosadašnja istraživanja fantastike u bosanskohercegovačkoj književnosti

Sedamdesete godine XX stoljeća u hrvatskoj i srpskoj književnosti obilježene su pojavom generacije fantastičara.¹ U hrvatskoj književnosti oni su okarakterizirani kao mlada proza, hrvatski fantastičari i/li borhesovci, u srpskoj književnosti kao srpski estetičari i/li srpski fantastičari. Rasprave o poetici, zajedničkim crtama i poenti pisaca koji pripadaju tim generacijama odvele su u dva glavna pravca – jedan je da su se fantastičari oslanjali na Borgesa, a drugi poetiku fantastične književnosti nalazi u povijesnom slijedu (usmenoj književnosti, predajama, mitologiji). Postavlja se pitanje šta je sa bosanskohercegovačkom književnošću u tom

---

¹ Na evropskoj književnoj sceni (posebno argentinskoj) fantastična književnost pojavljuje se dosta ranije, a na ove prostore dolazi posredstvom pisaca kao što su Bulgakov, Gogolj i Borges.

periodu, u kolikoj mjeri je istražena, ili još bolje, trebamo postaviti pitanje zašto se niko nije detaljnije pozabavio tim pitanjem!? U prilog tome, Enes Duraković u knjizi *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti* naglašava kako u bosanskohercegovačkoj književnosti postoje čitavi periodi stvaralaštva o kojima se veoma malo zna i kako o njima nisu objavljeni ni temeljni sakupljački radovi. Po njemu to je paradoks jer "buran i plodonosan razvoj ove literature vrlo dugo nije bio praćen i budnom sviješću književno-kritičke prakse" (2003: 23). Jedan od tih perioda su sedamdesete i osamdesete godine XX stoljeća i posebno fantastička književnost. U dosadašnjoj književno-kritičkoj praksi imamo samo dva temeljna osvrta.

Jedan od osvrti je tekst Nenada Radanovića *Moderna fantastička pripovijetka u Bosni i Hercegovini* (1998) koji se posvetio fantastičkoj književnosti u kratkim pričama. On tu interpretira i izdvaja pisce kratke priče: Ristu Trifkovića, Seada Fetahagića, Nedžada Ibrišimovića, Vitomira Lukića, Dragoslava Janjića, Irfana Horozovića, Stjepana Čuića, Džemaludina Alića i Karima Zaimovića.²

Drugi osvrt dao je Enver Kazaz (2004) u knjizi *Bošnjački roman XX vijeka*. Kazaz ističe grupu bosanskohercegovačkih fantastičara povezujući je upravo sa hrvatskim fantastičarima i srpskim estetičarima, ujedno ukazujući na osnovnu zajedničku crtu – prijezir prema društvu, bijeg od svakodnevnice, posebno od nacionalističkih ideoloških kanona. On naglašava da su neki od najkritičkijih romana bosanskohercegovačke romaneskne prakse uopće napisani u duhu fantastičkog modela. Kazaz u spomenutom tekstu u bosanskohercegovačke fantastičare ubraja (2004: 109) Horozovića i njegov roman *Kalfa*, romane Mirka Kovača *Ruganje s dušom* i *Moja sestra Elida*, roman Vitomira Lukića *Hodnici svijetloga praha*, romane Džemaludina Alića *Kukci* i *Demijurg* te romane Stjepana Čuića, ističući da je upravo zahvaljujući njima u bosanskohercegovačkoj književnosti oformljen fantastički model romana.

Potvrde da ta djela počinju izlaziti upravo kada izlaze i djela hrvatskih i srpskih fantastičara/borhesovaca, tj. sedamdesetih godina XX stoljeća donosi nam teoretičar Ramiz Salihović u tekstu *Borges ili pisac za sva vremena*, ističući da su se bosanskohercegovački pisci oslanjali upravo na Borgesa: "Ni bosanskohercegovačka književnost nije ostala bez borhesovaca, ali tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća počinje Borhesova recepcija" (2005:

---

² Nenad Radanović: *Moderna fantastička pripovijetka u Bosni i Hercegovini*, Život, 1-2, 1998.

30). Iste potvrde nalazimo i kod Kazaza: "Koncept fantastičkog modela u bosanskoj romanesknoj praksi nije isključivo poovski nego je i borhesovski" (2004: 112). Naravno, najbolja potvrda da se fantastička književnost u bosanskohercegovačkoj književnosti pojavila u to vrijeme jesu književna djela (kratke priče i romani) koja, igrom slučaja ili namjerno, u svojoj poetici sadrže neke "borhesovske osobine".

Borhesovske osobine u bosanskohercegovačkoj književnosti

Osnovna ideja Borgesa, a samim tim i njegovih nasljednika, jeste destruiranje, ironiziranje, iskrivljavanje, prevladavanje znanih umjetničkih formi i pronalaženje uvijek drugačijeg iskaza: "nitko ne može izgovoriti nijedan slog koji ne bi bio pun nježnosti i straha, koji negdje ne bi označavao moćno ime kakvog boga. Govoriti znači padati u ponavljanje" (Borges, 106-107). U tom pravcu kreće prvi, najveći nasljednik Borgesove poetike na ovim prostorima, Danilo Kiš, naglašavajući kako se pripovjedačka umjetnost dijeli na "onu do Borhesa i na onu posle Borhesa" (1990: 56). Pri tom ne misli samo na pojavu fantastike, nego na samu tehniku pripovijedanja. pisci koji su u cijelosti preuzimali Borgesovu poetiku u početku su bili "proganjani" od strane književne kritike jer su se i mala preuzimanja u književnosti smatrala plagijatom. Tek će kasna modernistička i rana postmodernistička poetika postati svjesna da je nemoguće ne uzimati "prošlo" i pretvoriti u "novo" posebno kad je u pitanju fantastika: "Treba se setiti Freuda koji kaže da takozvana stvaralačka fantazija nije u stanju ništa da stvori, nego samo da na nov način poveže već ranije viđene delove" (Kulenović 1990: 91). Tako se mogu izvući zajedničke karakteristike svih književnih kritičara i teoretičera borhesovaca.

Osnovna je da pisci tog perioda pate od goleme i ne uvijek apsolvirane lektire, pri čemu je ključni Borges; o borhesovcima se uvijek govori grupno, fantastičari odbacuju svaki mimezis i vraćaju se tajnama jezika i igrama formalne logike. Jurica Pavičić ističe da većina autora (mислеći na hrvatske fantastičare³) odustaje od takve proze, dio prelazi svoju specifičnu varijaciju unutar fantastične literature, a opći interes za fantastiku čini da takva književnost "prestane sličiti kao jaje jajetu" (Pavičić 2000: 26). Borhesovskim načinom pripovijedanja u priču se uvode

³ Vidjet ćemo kasnije da ova teorija važi i za bosanskohercegovačke pisce.

fantastični elementi, *fiction*, za kojima autor poseže u nedostatku pisanih činjenica.

Borges, koji se zalagao za individualnu književnost, povući će cijeli kolektiv, dosljednije – cijele kolektive. Ta kontradiktornost javlja se i u njegovom mišljenju o povijesti i o dokumentima, a sam ih koristi: "Na sveučilištu ne studiramo književnost već povijest književnosti" (Manguel 2004: 87), žalio se Borges, a sam se služio poviješću kao podlogom za mnoga svoja djela. Poslije Borgesa "predodžba o književnosti kao isključivoj piščevoj kreaciji postala je nemoguća. Ova 'smrt autora' za Borgesa nije bio tragičan događaj. Takvim prevratima se zabavljao" (Manguel 2004: 89). Sloboda koju je nudio njegov koncept književnog stvaranja bit će osnovni putokaz za mnoge njegove nasljednike.

Tako će fantastika u bosanskohercegovačkoj književnosti dijelom nastati na osnovu Borgesove fantastike jer "bez obzira što se kontekst fantastičkog romanesknog modela u bošnjačkoj i bosanskoj književnosti mora proširiti i na Kafku, Bulgakova, Harmsa, itd. – sa filozofskog i tehnološkog stanovišta taj model slijedi borhesovsku koncepciju literature *fantasticae*" (Kazaz 2004: 114). Borhesovski koncept najviše se odnosi na samu strukturu i poetiku priče: "...naglo rušenje kontinuiteta, odsustvo psihologizacije, esejistički utemeljeni sažeti komentari unutar priča i čitav niz drugih postupaka koji, ustvari, proizlaze iz omjeranja granica stvarnosti u Borhesovim pričama" (Kazaz 2004: 113). Tako se na osnovu detaljnije analize može uočiti niz zajedničkih osobina koje vezuju Borgesa i mnoge evropske pisce, ali osobine koje ujedinjuju i bosanskohercegovačke pisce.

Citatnost, referentnost, parafraze

Sličnosti na relaciji Borges – borhesovci nalaze se u nasljeđivanju Borgesove književne tehnike, upotrebe citata i referenci. Borges je neprekidno uvjeravao da svi pisci svijeta pišu jednu jedinu knjigu, da se u svakom dobrom književnom ostvarenju sadrži čitava prethodna književnost. Tvrdio je da se "književnost hrani književnošću" više nego onim što se naziva stvarni život. U bosanskohercegovačkoj književnosti mnogi se pisci u svojim djelima pozivaju na autore iz svjetske književnosti. Tako ćemo kod Horozovića sresti Ezopa, Andersena, Shakespearea, kod

Lukića Turgenjeva, Borgesa, Marqueza, Euripida, kod Isakovića Goethea, Lukrecija...

Lukić u romanu *Hodnici svijetloga praha* u samome romanu navodi izravno Prousta parafrazirajući njegove misli o toaleti: "Da li je to Marsel Prust negdje zapisao – zapita se gošća, obraćajući se uz svjedočenje dvojice muškaraca svome sjećanju – da se sa ženom svaki put poslije njene toalete morate ponovo upoznati?" (Lukić 1989: 58). Lukić, kao i svi postmodernistički pisci, posebno oni koji prate Borgesa, u svojim djelima naglašava svoje uzore. Tako u jednom momentu spominje Malarméa: "Esej o Malarmeu zaključio je riječima: U oblicima simbola prepoznat ćemo ne samo žive crte stvarnosti nego i uzbudljivu taktilnost stvari, ali njihovi znaci, kad duh uspije da ih pročita, gube svoje tragove u metafizičkom bespuću" (Lukić 1989: 172). Time je Lukić izravno ukazao na Marcela Prousta i Malarméa, koje je potrebno prethodno poznavati da bismo shvatili i Lukićevo djelo.

Borges se služi pisanim izvorima ili bar upućuje na njih. Tako i Irfan Horozović *Talhe* započinje pričom *U noćima koje su nailazile, pauk* riječima da su to "nedovršeni listovi o knjizi što slijedi, o skupljanju podataka za rodoslov Talha, o sjećanjima Bagrem Džaferovim prije zatočenja u Knjižnici" (Horozović 2004: 11). U tom smislu Krešimir Bagić ističe kako se *Borges i borgesovci, poput božijih bibliotekara, s jedne strane služe pisanim izvorima (tekstom, fragmentom, citatom, parafrazom), a sa druge strane bilježničkom dosjetkom (pozivaju se na raznorazne – izmišljene i stvarne (nerijetko oprečne) dokumente i imena* (1997: 151). Kod Horozovića to je Bagrem Džafer i njegova sjećanja. Slični primjeri mogu se naći u većini Horozovićevih priča, koje započinje asocijacijom na neko sjećanje ili pozivanjem na neke "nekad davno postojeće izvore". U svom velikom romanu *Pobuna materije* Alija Isaković citira djela Lukrecija, Goethea, pa čak i dijelove Kur'ana⁴:

Priroda se ne predaje svakome. Ona se, naprotiv, prema mnogima ponaša kao nestašna mlada djevojka koja nas primamljuje hiljadama draži, ali nam se izmigolji iz ruka u trenutku kad vjerujemo da je držimo i imamo. (Goethe)

Ako li samo iskustvo uz stvarnost ne da nam pouk? (Lukrecije)

⁴ Motiv citiranja iz Kur'ana javlja se i kod Ibrišimovića.

Onoga dana kad smotamo nebesa kao što se smota list papira za pisanje. Onako kako smo prvi put iz ništa stvorili, tako ćemo ponovo iz ništa stvoriti, to je obećanje naše. (Kur'an, sura 21, ajet 104).

Kod Dževada Karahasana često se javlja veza sa psihologijom i religijom: "Ubistvo i jeste grijeh. Takva se duša uglavnom vraća u ovaj svijet kao džin, dobar ili zao, jer ne pripada do kraja ni vidljivome ni nevidljivome svijetu" (Karahasan 1980). Vezu s religijom uspostavlja parafrazama, citatima i pastišima, što ga stavlja u vrh postmodernističkih pisaca.

U pripovijedanju, za koje se Borges zalagao i koje je primjenjivao, polazište je upravo književnost, gotove pripovjedačke strukture, novelistički obrasci koji znalčki i majstorski prestrukturirani naknadno oslikavaju jednu novu stvarnost. Po njemu se stvarno životno zbivanje doživljava kao književnost, kao jedan novi, zabilježeni i tako verificirani oblik stvarnosti. Borges se zalaže za "književnost čiji je jedini vjerodostojni junak književnost sama" (Donat 1979: 145). Tako će biblioteka postati centar, kao institucija, ali i motiv u samom pisanju, a samim tim i prepoznatljiva borhesovska osobina.

Biblioteka kao izvorište svega (metatekstualnost)

Enes Duraković ističe kako se u bosanskohercegovačkoj književnosti sedamdesetih godina, pored vraćanja korijenima nacionalne i kulturne baštine, desilo i „osvajanje širih duhovnih obzora i ono svojevrsno duhovno otkriće Duha Biblioteke – literarnog univerzuma oslobođenog kulturno-povijesnih zatočenja bića“ (2003: 108). To je ništa drugo nego oslanjanje na princip Borgesovog modela da su „sve knjige svijeta jedna biblioteka“ i da sva civilizacija stoji na jednom mjestu.

Biblioteka kod Vitomira Lukića igra posebnu ulogu, po njemu tu je cijelo iskustvo čovječanstva. Lukićevi *Hodnici Svijetloga praha* predstavljaju ustvari prolazak kroz prah između neba i zemlje, a izravno se mogu prostirati između polica s knjigama u kojima je prikupljeno iskustvo i znanje čovječanstva. Da bismo u potpunosti razumjeli ovo djelo, trebali bismo poznavati način tadašnjeg života, sve ono sa čim je sam autor dolazio u susret te poznavati djela i književnike koji imaju izravnog uticaja

na ovaj roman⁵. Miris stvari u *Hodnicima svijetloga praha* objašnjava drugu stranu života i doprinosi njegovim različitim ugodajima. Susret s bibliotekom lik Jerg shvaća doticajem s „povampirenim iskustvom čovječanstva“ (Lukić, 1989: 8). Jedna knjiga je iskustvo pojedinca, a biblioteka predstavlja cijelo čovječanstvo. I ne samo biblioteka, nego i mnoge stare stvari sadrže to iskustvo. Pregledavajući očima sna stare vjenčane suknje prije Lucijine svadbe, Jerg nailazi na staklenku koja čuva „mirise svih epoha uljepšavanja, preko dvadeset stoljeća stare civilizacije od oštrog zapaha mošusa iz žlijezda sibirskih jelena“ (Lukić, 1989: 184). Slično je i kod Horozovića kod kojeg biblioteka predstavlja više od sadašnjosti: „Nesvjestan knjižnice! Tih dugih redova polica s knjigama i taloga prašine i pepela koji je ispunjavaju i u kojoj se jedva nazire, kao prahistorijski grad, tek oslobođen iz zemlje“ (Horozović, 2004 : 12).

Kao i svi veliki fantastički romani koji u svojoj pozadini imaju neku mistiku, izvučenu iz riznica starih biblioteka, tako i roman *Demijurg* Džemaludina Alića sadrži mistiku koju tražimo, a i sam onaj koji je traži je mističan. Okolnosti oko njega i u njemu tjeraju ga da postane parapsiholog: "Tako su me usmjerili prema parapsihologiji, novoj i nepoznatoj nauci" (Alić 1989: 11). Na taj način Alić je ispunio osnovne preduvjete da mu roman ima predznak "fantastički" i da za njega kažemo da je *borhesovac*, jer, po Borgesu, ali i svim njegovim sljedbenicima, "sam proces pisanja jeste, sasvim analogno alhemijskim procesima, istovremeno i misterija i mistifikacija: sve se odvija u tajnoj laboratoriji stvaraoca, u toj alhemičarskoj radionici gdje se čuvaju magijske formule ceha, no kojima se dodaju i svoja sopstvena otkrića, ta tajna nad tajnama" (Kiš 1978: 97).

Borgesov koncept posebno slijede Alija Isaković i Vitomir Lukić, bar kada je u pitanju metatekstualnost i intertekstualnost. Time oni postaju kreatori, majstori u prekrajanju vlastitoga djela putem drugih: "I kada pisac iznosi takozvane tajne svoje radionice, autorske ispovesti, i to je samo deo mistifikacije, ezoterija, lažni recept gde nedostaje samo jedan bitni element, onaj za koji se vjeruje da će u tajnoj laboratoriji stvoriti zlato od metala ili od kamena, i zbog kojeg se izgara u samoći" (Kiš 1978: 97). Time dokazuju da se djelo ne može ispisati unazad, "ne može se rekonstruisati, kao što se ne može rekonstruisati ni vreme ili sećanje na neka davna vremena (i to je samo nova fikcija, ova stvarnost, nov entitet novo djelo)" (Kiš 1978: 99).

---

⁵ Što je slučaj i kod Borgesove proze – da bismo je razumjeli, potrebno je veliko predznanje.

Biblioteka je tako postala riznica blaga, skrovište, skladište iskustva koje je trebalo i koje treba preuzeti i prenijeti kroz nova djela.

Miješanje žanrova

Odlika mnogih Borgesovih nasljednika jeste miješanje žanrova. Tako je karakteristika književnosti toga perioda modernističke pripovjedne tehnike u kojima se miješaju žanrovske karakteristike, esejizacija i dramatizacija proze. Najbolji primjer je Karahasanov roman *Istočni diwan*, koji je pisan u obliku više žanrova; prvi dio je napisan epistolarno (kao prepiska između Mukaffe i Begzade), drugi dio predstavlja dnevnik bagdaskog emira straže Gazvana (koji istražuje mistična ubistva i na kraju dolazi do ubice El-Halladža), u trećem dijelu ostvarena je priča iz prethodnog dijela, tako da kao žanrove imamo zastupljene epistolarni roman, dnevnik, kriminalistički roman. Unutar romana pojavljuju se i zasebne priče. Npr., priča o Mutevekelu i Zubeidu: "Priča se da je veliki emir Hadžadž ibn Jusuf, mir duši njegovoj, kojega su buntovnici i nezadovoljnici prozvali Zalimom..." (Karahasan 1980).

Kod Isakovića pronalazimo elemente naučnofantastičkog romana. Enes Duraković će za ovo djelo reći da u osnovi ima naučnu fantastiku, a Kazaz da je djelo nastalo na osnovu alegorijske fantastike: "Koliko god *usamljena* i *izdvojena* u kontekstu romana, *Pobuna materije* dobila je narativni refleks u jednom toku *bosanske postmoderne proze*, prije svega onom koji na pozadini alegorijske fantastike gradi svoje narativne svjetove".⁶

Roman *Demijurg* Džemaludina Alića u svojoj podlozi ima motive i karakteristike kriminalističkog romana. Tu imamo neriješen zagonetan slučaj, prof. Ishaka Ledinu koji ima ulogu detektiva i koji otkriva taj slučaj, kao i glavnog krivca, tj. osumnjičenog. Za djelo se istovremeno može reći da je psihološki, fantastički i kriminalistički roman.

Irfan Horozović poznat je po preplitanju romanesknog žanra, novele i kratke priče. Jurica Pavičić ističe da se za Horozovića može reći da piše *short short story*, ali da on kao novelist miješa "ortodoksno fantastičarstvo s primjesama zavičajne i povijesne novele" (2000: 172). Horozovićev prvi kratki roman *Pisaći stroj ručne izrade* uključen je u zbirku priča/novela *Karta vremena* (1983). Ovu praksu nastaviti će kasnije, pa će njegova djela biti žanrovski isprepletana, kako formalno, tako i sadržajno.

---

⁶ Enver Kazaz: "Alegorijsko-parabolički roman: O nekim postupcima narativnog koncepta *Pobuna materije* Alije Isakovića", časopis *Diwan*, br. 3-4.

Sve navedeno navodi nas na zaključak da je korpus tekstova bosanskohercegovačkih pisaca ovoga perioda bogat djelima koja se kreće unutar bogate mreže žanrova pripadajućih fantastičnoj literaturi: horora, trilera, umjetničkih bajki, *fantasyja*, naučne fantastike i dr.

Slutnja, sumnja, halucinacije

Kod bosanskohercegovačkih pisaca prisutna je slutnja, sumnja, neko bačeno prokletstvo koje pričama ili romanima daje primjesu čudesnog, tajanstvenog. Tako se u priči *Slutnja* Nedžada Ibrišimovića iz 1962. godine dešava isti motiv kao i u romanu *Ugursuz*. Sam naziv priče, ali i glavni motiv može se dovesti u vezu s romanom: "Ponavljao je da predosjeća zlo koje će zadesiti porodicu Šamil, i bližu i daljnju, a govorio je promuklo i dugo i tako da nije ličio na sebe, pa mu nisu vjerovali" (Ibrišimović 1989: 153). Međutim, ta će slutnja biti istinita. Porodicu Šamil zadesit će zla sudbina kao što je zadesila i porodicu Abazović. Njegov san i njegova bolest prelaze na sve druge. Oni svi *naslućuju* nešto i pokušavaju saznati šta. Na ovaj se način fantastično uvlači i u ostale. *Slutnja* više nije slutnja kao osjećaj da će se nešto loše desiti, slutnja postaje učesnik u radnji. Slutnja je ta koja dobiva ime, slutnja je ta koja je glavna u razgovorima, koja ima svoje ime. Slutnja je veza koja veže sve Abazoviće, ona čak određuje njihov identitet: "Ali sada i sam slutim zlo, pa pouzdano znam da sam Abazović" (Ibrišimović 1996: 249). Pored slutnje, fantastično se javlja i kroz rijeku Bosoru, koja ima moć da govori. Muzafer, dok još nije imao moć govora, razgovarao je s njom, a ta mogućnost nastavila se i kasnije: "*Ugledah Bosoru u daljini kako bjelasa na mjesecini, pa oborim glavu i zađem konju s desne strane da me ne opazi, ali se ona svejedno slatko nasmija: "Šta će ti taj handžar u ruci, nesretniče?", čuh kako mi govori. "Je li to ideš da me probodeš?" "Znam ja da si ti voda, pomislim. "Voda, voda?", odazva se ona, a na to se moj konj strese, otrže i pojuri joj u susret..."Konj me ljubi", zakolokota opet kao da je neko golica. "A ti nećeš... Hodi, Muzafer, ima mene i za tebe..."*" (Ibrišimović 1996: 258). Nije rijeka Bosora jedina koja govori – tu je i bilje koje progovara: "Pored zidova, lijevo i desno od kapije, bujalo je rastinje i ja čuh kako mi šapuće: 'Nemoj nas ostaviti!', i začudim se da i bilje govori" (Ibrišimović 1996: 262).

Toj neobičnosti ne uzmiče ni Dževad Karahasan koji svoju legendu *Lotarovo močvarno kraljevstvo* započinje sumnjama i naznakama prokletstva: "Prokletstvo, oče, na tebe. Prokletstvo ti na mutnu, mahnitu

dušu, da bude nakazna kao i sve tvoje!" (Karahasan 1980: 59). Dalje autor ove riječi objašnjava postupkom oneobičavanja, odnosno putem gradacije.

Akter je najprije šaputao ove teške riječi, zatim ih govorio glasno, a onda ih izvikivao kao zakletvu, da bi se naposljetku i same pretvorile u prokletstvo:

Njegovo stanje odgovara prokletstvu što on jače iskazuje svoje riječi i misli to močvara sve više i više raste i prekriva, odnosno "otima njegovo malo kraljevstvo". Njegova srdžba raste iz trenutka u trenutak i za takvo stanje svi su mu krivi: "Muku ću ja dobiti od tebe, vještice, kao i uvijek. Kunem se da ćeš ti biti prva prava vještica koja će biti spaljena u ovom kraljevstvu. I to ću ja, svojom rukom, potpaliti lomaču" (Karahasan 1980: 60).

Za razliku od Ibrišimovića i Alića, kod kojih slutnja ostaje samo slutnja, kod Karahasana, vjerovatno zbog dalekog vremena gdje smješta svoje legende, ta slutnja se i ostvaruje i postaje dio tog, svakodnevnog: "Tako su uz kralja ostali jedino Magda i tridesetak slugu koji su se brinuli o njoj, usnuloj i bili opčinjeni njezinim prozirnim tijelom i prekrasnim bojama njezinih organa, kao i toliki drugi prije njih" (Karahasan 1989: 114). Kod Alića također pronalazimo *sumnju*: "Kod njih kao da se pojavila sumnja, kao da im se vraća sjećanje uz nevjericu da će se zvjezdano uznesenje ikada ostvariti" (Alić 1989: 151). Slutnja uvijek izaziva ono čudesno, a što je odlika većine Borgesovih priča.

San – iskazivanje neobičnog

Borges je bio oduševljeni sanjar i volio je pričati svoje snove. Ovdje "u tom carstvu gdje je sve moguće" (Borges), osjećao je da može osloboditi svoje misli i strahove, a oni mogu u punoj slobodi odigrati svoje vlastite priče: "...atkada mu san daje ključnu misao ili početnu točku za priču" (Manguel: 2004: 73).

U *Ugursuzu* Nedžada Ibrišimovića san je vezan za Muzafera koji je cijelo vrijeme svjestan da sanja i koji sanja i kad je u budnom stanju: "Moj san je na granici između sna i svijeta" (Ibrišimović 1996: 91). Njegov san, kada postaje stvarnost, prebacuje se i na ostale aktere: "Razgovor o slutnji više nije zanimanje neobičnim; riječima joj ne umanjuje snagu, prisutna je. Odvajam se od svoga sna i bunila. Tresući tijelom, uvijam se oko njih sve

dok me ne izbace. Ne znaju da znam od čega boluju" (Ibrišimović 1996: 97).

Takve su njegove priče u knjizi *Sanovnik nasmijane duše* (1976) u kojima donosi niske snova kao jednu čitavu izložbenu postavku svakojakih slika i zaustavljenih prizora koji, vrlo često i sa mnogo umjetničkog razloga, liče na platna Salvadora Dalija. Za Nenada Radanovića ti Lukićevi strahotni crteži nasmijane duše jesu vjerovatno do danas najtragičnije slike bosanske fantastike. Nema u ovim pričama onog vasijskog žala kakav se osjeća gubitkom voljene žene u njegovoj priči *Ladina smrt*, čija ledena sjenka iznenada prekriva čitave galaksije, s piščevim jecajem pohranjenim u dnu njegovog potresnog bića: "Proza u *Sanovniku nasmijane duše* su vidno drukčija – ona su, u biti, posmrtna glazba jednom svijetu koji je bio, ona su, de facto, čuvanje fiktivnih uspomena čija je java još jedino egzistentna u snu ugroženog, usamljenog, napuštenog individuumu" (Radanović 1998: 55).

Teorija koja se pojavila u raspravama o fantastičnoj književnosti, a koja se odnosi na teoriju o snu kao jedinoj pravoj stvarnosti svoju potvrdu je našla i kod Karahasana: "Činilo joj se da kad bi sada razmišljala o svojoj uzaludnoj želji da vjeruje, najistinskija vjera potiče iz stvarnosti i jedino iz nje, a da je spavanje najbolji način da se približi stvarnosti" (Alić 1989: 115). San je ustvari odraz stvarnosti, on je samo prerada onoga što nam se desilo i što u istinu priželjkujemo: "San je put kojim se osvaja stvarnost, sve uvjerenije je mislila. To je i put do potpunog razumijevanja i vjere, tim putem moram ići, moram vjerovati svome snu" (Karahasan 1980: 116).

Kod Horozovića, san je često dio radnje: "Sjetih se sad nečeg. Do đavola, kakav je to bio san. Zar ne postoji nekakav hirurški zahvat koji bi me lišio tih gluposti (...) Zašto čovjek uopće sanja?" (Horozović 2004: 42). I san uvjetuje rasplet radnje. San se kod Borgesa, ali i njegovih nasljednika, definira nemogućnošću iskazivanja neobičnog. Dakle, san je bijeg, odnosno put do nerealnog, čudesnog, fantastičnog.

Sva rješenja jesu u jednom – u jednoj tački, u skrivenom

Zbrka u postmodernizmu ustvari i ne mora biti zbrka. Smisao je uvijek jasan, samo ga treba pronaći. Borges je smisao pronašao u jednoj tački – u *Alefu*. Slične tačke, odnosno rješenja našli su i njegovi nasljednici. Tako se djelo Džemaludina Alića može odrediti tipičnim

borhesovskim jer se i kod njega, kao i kod Borgesa, *sva rješenja nalaze u jednom*: "On nije otjelotvoren, nije ljudsko biće već nešto više, nepojmnije, nešto iz povijesti, iz vremena što se slilo u jednu tačku, spustilo u jedan topos, leglo nad njega, poklopilo ga kao taman oblak" (Alić 1989: 149).

Kod Horozovića je cijeli jedan svijet stavljen u jednu tačku, crnu mrlju: "Polahko smo se uvlačili u taj nepoznati svijet koji se pokazivao samo kao crna mrlja, što je imala svoju prostornost i svoju dubinu i svoj dah i svoju vlagu i koja nas je mamila, o kako je to čudno" (Horozović 2004: 19). Ta mrlja značit će sve – svu prostornost, vrijeme, zbivanje.

Tako će se bosanskohercegovački pisci "učlaniti" u veliku Biblioteku svjetskih pisaca koji su slijedili Borgesa, koji su u svojim djelima imali motive i tehniku kakvu je imao Borges. Pri tome će imati neke svoje posebnosti, što može biti tema nekog drugog rada.

Zaključak

Tragom Envera Kazaza i Nenada Radanovića i prethodnim interpretacijama možemo zaključiti da je književnost u Bosni i Hercegovini 70-ih i 80-ih godina XX stoljeća bila veoma bogata i po mnogim osobinama jednaka hrvatskoj i srpskoj književnosti. U njoj su bile zastupljene osnovne poetičke crte koje ukazuju na Borgesa, staroslavensku mitologiju, usmenu tradiciju. Razne okolnosti, posebno ratne, bile su uzrok da ova književnost ostane neistražena. Kada je u pitanju kratka fantastična priča, poseban doprinos dao je Risto Trifković, čije se književno stvaralaštvo svodi upravo na fantastične priče. Te priče su kratke, najčešće se oslanjaju na stvarnost, i stvarnost im je početni motiv, da bi se sve na kraju svelo na fantastiku. Kada je u pitanju fantastična priča u bosanskohercegovačkoj književnosti, veliki doprinos dali su Nedžad Ibrišimović i Irfan Horozović.

Većinu bosanskohercegovačkih fantastičkih romana karakteriziraju nedefinirano vrijeme i prostor, što čini da koncept stvarnosti nije više vezan samo za neposredno iskustvo nego i za maštu i fantaziju. Tako izgleda da u pisanju većine pisaca nije cilj fantastika, odnosno ona nije u prvom planu, ona dolazi usputno. Ovakvim pisanjem bosanskohercegovački fantastičari iznijeli su osnovne Borgesove poetičke crte, tri velike teme 20 vijeka: odnos metafizike i teologije, pojedinačnog i općeg, i fukoovski shvaćenu epistemološku tragediju čovječanstva. Sama činjenica da uzimaju dokumentarnu građu, da je parafraziraju, ugrađuju u

svoja djela govori nam da su (neki) bosanskohercegovački pisci (kao i srpski i hrvatski) bili "djeca velikog majstora" Borgesa. Odlike većina djela su modernističke, pa čak i postmodernističke i inovativne pripovjedne tehnike, u kojima se miješaju žanrovske karakteristike, esejizacija i dramatzicacija proze, kao i bogatstvo jezika.

Iz interpretacija pojedinih književnih djela možemo izvući nekoliko zajedničkih osobina koje vežu skoro sve bosanskohercegovačke pisce ovoga perioda: Početnički motivi su realni/mogući; Unutar priča i romana javlja se početna sumnja/slutnja; javlja se slavenska mitologija, narodna vjerovanja; skloni su preuzimanju dokumentarne građe; po nekim poetičkim crtama direktno se oslanjaju na Borgesa; javljaju se i "gogoljevske osobine"; skloni su začudnosti unutar djela; prisutno je miješanje žanrova, umetanje citata, parafraza, kao i uvođenje elemenata kriminalističkog romana; preuzimanje građe iz drugih, književnosti srodnih disciplina.

Postoje mišljenja da je čitanje Borgesa bio samo okidač za prepuštanje neobičnijim temama i načinu pisanja kakvima prijašnja književnost nije bila sklona. Borges se oslobodio okova ne samo na tematskom nego i stilskom i formalnom nivou. Isto je, slučajno ili namjerno, pošlo za rukom bosanskohercegovačkim piscima, čime su se uvrstili u red svjetskih, evropskih, južnoslavenskih, bosanskohercegovačkih borhesovaca.

Bosnian Borges writers Fiction parts in Bosnian literature

Summary

World and European literature of 70's and 80's of the 20th century is marked by appearance of fantastic, specially under influence of Argentinian writer Jorge Luis Borges whose themes, poetic and technique is being copied and followed by many other writers. In Croatian and Serbian literature there are societies of writers who are being called Borgesians because of their common poetical characteristics with Borges. The questions is

rising about the literature of Bosnia and Herzegovina. How is fantastic represented in the literature of Bosnia and Herzegovina and how writers from Bosnia and Herzegovina were under influence of Borges? This paper will try to give answer to those questions from theoretical and practical aspect.

Key words: fantastic literature, fiction, Borges, Borges writers, Bosnian

LITERATURA

Interpretirana djela:

- Alić, Dž. (1989): *Demijurg*, "Univerzal", Tuzla
- Horozović, I. (2004): *Talhe ili šedrvanski vrt*, biblioteka "Dani", Sarajevo
- Horozović, I. (1979): *Salon gluhonijemih krojačica i druge priče*, "Svjetlost", Sarajevo
- Ibršimović, N. (1989): *Kuća bez vrata i druge priče*, "Svjetlost", Sarajevo
- Ibršimović, N. (1996): *Ugursuz*, "Preporod", Sarajevo
- Ibršimović, N. (1986): *Nakaza i vila* (sedamdeset sedam priča), "Svjetlost", Sarajevo
- Isaković, A (1991): *Pobuna materije*, "Svjetlost", Sarajevo
- Karahasan, Dž. (1980): *Kraljevske legende*, "Veselin Masleša", Sarajevo
- Karahasan, Dž. (2002): *Istični diwan*, "Preporod", Sarajevo, 2002.
- Lukić, V. (1989): *Hodnici svijetloga praha*, "Svjetlost", Sarajevo

Teorijska podloga:

- Donat, B. (1979): *Približavanje beskraj*, "Nolit", Beograd.
- Džanko, M. (1998): *Strah od teksta*, biblioteka "Gradina", Tešanj
- Cohen, N. (2008): *Borges and th Foreseeable Future*, "New York Times", 6. 1. 2008. (<http://www.nytimes.com/2008/01/06/books/06cohenintro.html>)
- Kazaz, E. (2004): *Bošnjački roman XX vijeka*, Naklada "Zoro", Zagreb, Sarajevo
- Kiš, D. (1978): *Čas anatomije*, "Nolit", Beograd

- Krivokapić, B. (1980): *Treba li spaliti Kiša*, polemike OOUR "Globus", Ljubljana
- Kulenović, T. (1980): *Kiš i Borhes, sličnosti i razlika* (ur. B. Krivokapić), "Globus", Ljubljana
- Lodge, D. (1988): *Načini modernog pisanja*, OOUR "Globus", Ljubljana
- Lučić, A. (2007): *Veze ljudi, životinja i stvari*, Mostar-Zagreb
- Pavičić, J. (2000): *Hrvatski fantastičari, Jedna književna generacija*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb.
- Radanović, N. (2004): *Antologija fantastičke pripovijetke u Bosni i Hercegovini*, SPKD "Prosvjeta", Sarajevo
- Manguel, A. (2004): *S Borgesom*, "Prometej", Zagreb

Irma MARIĆ

HOROZOVIĆEVA INTIMOLOŠKA I STVARALAČKA POTRAGA ZA SAMIM SOBOM

Iskočio sam iz kože. Bilo je to posve bezbolno i prijatno.

(Kalfa)

Sažetak:

Autor desetine romana, Irfan Horozović nametnuo se i kao jedan od vodećih bošnjačkih (i bosanskohercegovačkih) književnika, što je rezultiralo kontinuiranim kritičkim i esejističkim proučavanjem i tumačenjem njegovog djela u relevantnoj periodici, kako u BiH, tako i u drugim sredinama, naročito komplementarnih jezika.

Horozović pripovjedačku poetiku gradi na polifonoj razini pripovjedača-istraživača u sugestivnosti različitih ambijentalnih životnih poriva, a preko individualne iskustvene razine umjetnika-tragaoca. Konkretnije govoreći, protagonisti u njegovim najznačajnijim romanima (*Karta vremena, Imotski kadija, Kalfa, Filmofil, Talhe ili šedrvanski vrt, William Shakespeare u Dar es Sallamu* itd.) pulsiraju na razini višeznačnog, polifonog sukusa unutar kreativne figurativnosti samopronalaženja, samoprepoznavanja i samoosmišljavanja, kako stvaralačke, tako i intimološke potrage za samim sobom.

Ključne riječi: protagonisti, umjetnički postupak, spoznaja, duhovni prostor, stvaralačka potencija, egzistencijalna problematika, paradigma likova, samoprepoznavanje, samoosmišljavanje, samopronalaženje

U svojim protagonistima, linijom spomenutog samoprepoznavanja, Irfan Horozović naslućuje egzistencijalističke smislove kao statusnu idejnu i ideološku mjeru slike života iskazanu kroz simbiozu samoprepoznavajućeg i egzistencijalnog statusa unutar likova navedenih romana. Poseban karakter njegovog narativnog miljea uočava većina proučavalaca te književnosti, često ističući jednu vrstu borhesovske ili džojsovske vizije tzv. "intertekstualnih asocijativnih prostora", kako jedan od njih detektira roman *Kalfa* kao "romaneskni komentar Džojsovog *Portreta umjetnika u mladosti*". Slažući se s tom opaskom, dodajemo kako Horozović u svojim brojnim akterima autoportretira stvaralačku (*Kalfa*, *Imotski kadija*) i intimološku prirodu, a što korespondira s ponuđenim naslovom.

Valja istaknuti jednu od najbitnijih premisa Horozovićevog stvaralaštva, tj. on prevazilazi suštinu samoprepoznavajućeg preko samoga sebe i nepatvorenim umjetničkim činom prepoznaje samoga sebe preko suštine onih čiji je on kreator. Autor ne želi sličiti svojim likovima koliko nastoji postići egzistencijalni smisao obrnutim putem – da njegovi protagonisti nađu put do njega samoga. Njegov umjetnički postupak u dosluhu je s modernim, stvaralačko-istraživačkim postupcima koji ga promoviraju u jednog od naših najmodernijih pripovjedača.

Primjerima iz romana *Kalfa* i *Imotski kadija* može se valorizirati prethodno izrečena ideja kako su komplementarnost stvaralačko-istraživačkih postupaka i samoprepoznavanje aktera jedna od glavnih ideja Horozovićevog proznog svjetonazora. Pri svemu tome, ne treba zaboraviti korelativne odnose između stvarnih i konkretnih nosilaca sižetskog romanesknog tkiva, jer se na taj način autorova ideja spomenutog sukusa samoosmišljavanja i ostalih tvorbenih karaktera te interakcije jedino može opravdati i dokazati kao sublimantni umjetnički postupak.

Propukline vlastitog bića

U književnom opusu Irfana Horozovića posebno mjesto zauzima roman *Kalfa*. To djelo uokviruje fantazmagoriju glavnog protagoniste, Kjazima Mehanije Rezakovog. On je "izgubljenik" i "izbezumljenik", čovjek koji je nasilu izvađen iz utrobe na dan smrti svog strica. Proklet je vlastitim rođenjem. Kjazim je bespomoćni sanjar, intelektualac i notorni alkoholičar koji teži besprijekornoj slobodi, a koja će ga odvesti do nihilističkog statusa samoprepoznavanja. Izbačen iz plavetnila fiktivnog vrta, odvojen od početka, otisnuo se i oprostio s utrobom, potisnuvši

sjećanje, pa iz jednog života uranja u drugi, spoznavši vlastitu nemoć, ubrzo pritom slutnju i samoću. Neko ko je izbačen iz prvotnog vrta teško može zakoračiti u drugi, ostaviti sjećanje koje ne može povratiti i kojeg se ne može prisjetiti:

Odlutao je iz svog studentskog života u neki drugi, gdje su se mijenjala mjesta i bića, a krugovi su se beskonačno produžavali kao u nekoj ponovnoj spirali koja čovjeka vuče dolje, sve dublje, preko rijeke zaborava, u zemlju sjena, u Zemlju fantazmagoričnih sjećanja. I to je zbilja, spoznavao je Kjazim, putujući. Onaj koji je uranjao svoju glavu u mrak, prepoznaje i samo sjeme svjetlosti. (Horozović 2005: 104)

Pripada li njegova priča njemu, ili imenjaku Kjazimu Mehaniji Tahirovu, stricu čija je sudbina nerazriješena, tajanstvena? Kjazim Mehanija Rezakov rođen je na dan smrti svoga strica. On je, na izvjestan način, pretpostavljam, preobraženi Kjazim Tahirov. Otuda i sjećanje koje nikako ne može prizvati, pa se ta egzistencijalna situacija može tretirati kao svojevrsno mučenje i koprcanje. Jer kako, napokon, spoznati vlastitu priču, kako je oblikovati, a kako tek dati odgovore? Kako prihvatiti ponuđeni život i dato ime, pa se, htjeli-ne htjeli, interpoliramo u nurudinovsku fatalnu spoznaju ("... dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža..."; Selimović 2010: 12):

Je li moja knjiga samo to? Priča o jednom prekinutom i jednom nastavljenom iskustvu. Nije li stric, nije li Kjazim Mehanija Tahirov umro samo zato? I nisu li Mehanije odlučile da njemu, prvom unuku, daju stričevo ime samo zbog toga da ponište jednu smrt, da spoje jedan život vezom moćnijom od smrti, genetskim ljepkom što zmijuga crven izvan čovjekovog vremena. Zar je sve što se dogodilo doista zbir slučajnosti? (Horozović 2005: 205)

Najčešće utopljen u varavu snagu alkohola, javljaju mu se "crna snoviđenja"; postaje "zatamljen čovjek" nezdravog razuma koji se komeša u vlastitoj grobnici. Dolaskom u "Biafru", teži konačnoj misli koja bi ga smirila i na trenutak probudila iz svijeta sjena, prikaza, snoviđenja... Spokojno i pouzdano, u njemu titra ideja o samoći, ali i priželjkivanoj slobodi. Usljed ljudske vreve, pojedinac koji se želi otisnuti na svoj put

spoznaje doživljava i neku vrstu preporoda, tj. intimnog buđenja u krugu kojim se hoće obilježiti, sakriti, imenovati i do kraja prepoznati. Kroz propukline svog vlastitog bića Kjazim naslućuje svijet u sebi i oko sebe, želeći ga imenovati i odrediti, ujedno tražeći smisao svemu što dotakne u sebi, *misao koja nas je mogla učiniti slobodnim* (Horozović 2005:11):

Svijet imenuje čovjeka, ali zato svaki čovjek imenuje svoj vidokrug svijeta. Krug našeg života zaista je jednostavan. Postoji nebo nad nama i zemlja kojom ispod tog neba hodimo. Ipak, ako isuviše motrimo na svaki svoj korak, nikad nećemo vidjeti nebo. A ako nam pogled zatravi široka plavet, korak će nam postati nesiguran i spotaknut ćemo se na najmanjoj neravnini. (Horozović 2005: 14)

Za Kjazima Mehaniju vrijeme ne postoji, čak ni prostor djelovanja; postoji samo pobuna i nespokojsstvo koji se manifestiraju kao grč u fatalnoj igri na život i smrt. Zaobilazi prostor djelovanja, ulazi u sfere tjeskobe, straha i pričina. On je u igri: izgnanik i parazit koji se pita i sebi naređuje: *Šta ti ustvari hoćeš, ludi Kjazime?* (Horozović 2005: 41); *Moraš se suočiti sam sa sobom* (Horozović 2005: 41, 42).

Bitišući s društvom iz "Biafre", Kjazim se osjeća neshvaćenim, a okolina mu odiše na vulgarnost. U nesporazumu je sa sobom. Živeći u stanu samoubice Stanka Čepina, patetično i tjeskobno javljaju mu se napete vizije vlastitog i pokojnikovog života. Sumnja u vlastito postojanje, istinu o sebi, ljude oko sebe i prijatelje, ulazi u svijet sjenki i tu nalazi, makar privremeno, makar i iluzorno smirenje. Vrijeme migolji, a on ne uspijeva definirati događaje, niti ih obrazložiti i opravdati. Razapet između slutnje i sumnje u vlastito bitisanje, u žigosanu egzistenciju, nastoji prepoznati nevidljive atome, želeći povezati sjećanje iz utrobe sa sjećanjem o beskrajnom plavetnilu i miru:

Opipavati pojedinosti i čupati ih iz glinenog vlažnog ždrijela čvrste imaginacije, sušiti peći, slagati... rekonstruirati... Oblikuje rečenice. Piše priče. Piše. Pogrešna riječ. Svaka je priča avantura. A avantura se ne može jednostavno ispričovijedati. Avantura je naprosto avantura... (Horozović 2005: 74)

Ponekad želi usnuti i tako pretražavati, oživjeti sjene, snove, tražiti konačište u smirenju: *...Prvo sebi moram objasniti! Sebi!* (Horozović

2005:78); *Živiš li ono što ugrađuješ, ili ugrađuješ ono što živiš? To je pitanje?* (Horozović 2005: 80)

Privid je jedina mogućnost u svijetu otvorenih mogućnosti Kjazima Mehanije, a to, teoretski i funkcionalno-stvaralački, u potpunosti korespondira s Kunderinom opaskom o "krajnjoj i neostvarenoj mogućnosti ljudskog svijeta".¹

Odvodi ga opsjednutost vlastitom sudbinom i postojanjem u "Biafrin" labirint. Muče ga oprečne misli; uživanje i muka su izjednačeni. Kako se otrgnuti u sjećanje i povratiti pamćenje na "plavi vrt" i "plavu vazu"? Javlja se, po ko zna koji put, svijest o suvišnosti:

Najednom nije više znao ništa. Nije bio nigdje. Kjazimove očne kapke optakao je san i nije bio siguran: uranja li on to u okean sna ili je san u njemu kao razbujavajuća ognjica. (Horozović 2005: 91)

Pita se Kjazim treba li se povinovati slobodi, ili slobodu povinovati sebi. Želeći rekonstruirati svoju svijest, nastoji prepoznati i najsuptilnije titraje probuđene podsvijesti i tako doći do spoznaje o nemoći kao sudbini:

Doživio sam ono što nisam vjerovao da ću doživjeti. Doživio sam da mi vlastita sloboda, za koju sam toliko žrtvovao, postaje teret. Negve na nogama. (Horozović 2005: 103)

U konačnici, Kjazim dospijeva i na rub ludila, spoznaje koju, paradoksalno, luđački priželjkuje. Želi biti onaj koji se prepoznaje, napuštajući definitivno onoga koji mu je bio uzrok zabune:

Sad je bio sam, posve sam, sa svim u sebi od čega je mogao pobjeći. Učini mu se da je ovo pravi trenutak u kojem bi mogao napisati pjesmu, bitnu pjesmu. (Horozović 2005: 98)

Žarko želi dostići ideju "Velikog Majstora", u čijoj se radionici kani usavršiti: *Kalfa koji prkosi majstoru? – Što da ne.* (Horozović 2005: 42)

U romanu *Kalfa* ne možemo jasno i precizno obilježiti granicu između jave i sna. Naime, pomiješana su ta dva zasebna svijeta i utječu jedan na drugi. Naslućuju se i dodiruju. Ali je njihova potpuna realizacija nemoguća u svijetu mogućnosti koji je, ustvari, za glavni lik svijet nemogućnosti, svijet nedjelovanja, nepostojanja, čak i ludila. Sve je u njemu i oko njega isuviše isprepletano i bezumno:

¹ Milan Kundera (1990: 42) kaže: "Romansijeri crtaju *kartu postojanja* otkrivajući ovu ili onu ljudsku mogućnost. Recimo još jedanput: postojati, to znači 'biti-u-svijetu'... istina je da se ta mogućnost nazire iza našega stvarnoga svijeta i kao da unaprijed oblikuje našu budućnost."

Suočenje! Kako objasniti što se može pročitati u tom pogledu: vlastitom, a tuđem! Poniženje? Užas? Stid? Ništa od toga.

Jednostavno ništa. Tu je tačka. Jednostavno stojiš, tupo zagledan u samog sebe. ZA koji trenutak ćeš se okrenuti, ne više ti: NEKO DRUGI SE OKREĆE! Tvoj pogled, tvoje lice, grč oko usana, sve to ostaje zatočeno u tamnom ogledalu, valjda zauvijek. (Horozović 2005: 230)

Kjazim želi proniknuti u svoj autoportret, razjasniti svoju sliku, prosvijetliti ogledalo, kao dokaz o sebi jednom ili sebi drugom, jednom ili drugom postojanju. Ili je sve pomućeni odraz naslućivanja:

Istražujući sebe, odrekao sam se svega, čak i onog zbog čega sam sve započeo... (Horozović 2005: 231)

Neka svak sebi načini sliku. Liku u svom pamćenju, sliku koja će živjeti zajedno s njim, rasti i razvijati se kao ožiljak koji se javlja kratkim, ali moćnim lavežom u trenutku koji nagovještava promjenu vremena. (Horozović 2005: 54, 55)

Fatalna misterija nepočетка i nedovršenosti

I roman *Imotski kadija* također otvara poseban, donekle i kompleksniji duhovni prostor istog autora jer obezbjeđuje drukčiju dimenziju i višeznačnije mogućnosti. Kako prepoznati sebe? Gotovo identičnu dilemu, taj duhovni koloplet koji razapinje Kjazima ne samo da prepoznajemo nego u nju intimističkije uranjamo kad je u pitanju glavni protagonista romana.

Kako prepoznati svijet?, kako postojati?, kako u ponuđenim mogućnostima opravdati polje vlastitog, apsurdnog, paradoksalnog nebivanja? To su neka od pitanja protagoniste, imotskog kadije. Horozovićev roman o njemu samo ovlaš naslućuje poznatu fabulu iz slavne narodne balade. U opjevanoj tragediji lik imotskog kadije je periferan jer se kao prosac Hasan-agine žene on ne situira kao uzročnik toga zla. Ali je Horozović upravo stekao stvaralačku prednost u realizaciji ideje da jednom relativno ukočenom literarnom predlošku dadne dubinu kompleksnijeg značenja tako što će ga animirati i personificirati u kompleksan subjekt, a to ipak znači u izvornu dimenziju "novog lika" koji je nastao u laboratoriji ideje bez ideje. Jer ako sklopimo kaleidoskop priče o Hasanaginici, onda se može nazrijeti i potencijalna priča izrasla na temeljima potencijalnog

krivca i potencijalnog krvnika. Tako priča o čovjeku s ruba jedne druge priče postaje priča o kontinuiranom fatumu životnog usuda.

U stvaralačkoj potenciji Horozović bira oštećenog i potisnutog pojedinca, intelektualca koji se ne može pomiriti sa sobom, ali ni odreći sebe. Iz te egzistencijalne nepomirljivosti izrasta intimološka priča koju pripovijeda imotski kadija u ruhu dušom i tijelom napaćenog čovjeka.

Roman *Imotski kadija* otvara se perspektivom nesigurnog i neodređenog životnog puta, što na prvi pogled može biti paradoksalno jer se radi o zreloj, profesionalnoj i stvaralački profiliranoj ličnosti. Ali, put prepoznavanja, novog raspoznavanja, jeste i put iznenađenja i za samog kadiju: *Tek u prepoznavanju otvara se vid* (Horozović 2005: 6); *Prepoznavanje je dovoljnost* (Horozović 2005: 5).

Imotski kadija je intelektualac, ali suvišan lik, lik s margine: živi mrtvac, utopljenik, udavljenik, prognanik i neshvaćenik. Njegov put kreće od slova o prepoznavanju. Osamljen i suočen s nepodnošljivom patnjom, u okviru svoje dragocjene samoće – on osjeća rezignaciju. Suština njegovog egzistencijalnog uskliknika je u sinhroniziranom negiranju i priznavanju istine, a to je savršen krug, besmislen i beskrajan.

Roman je poetizirani iskaz glavnog protagoniste – kadije – podvojenog i opsesivnog intelektualca. Njegova dječaka opsjednutost ženom prerasta i ućahurava se kao "bolno razmaknuti prostor" u kojem se rađa polje za ogoljavanje fatalne opsesije neostvarenom ljubavlju, misterijom nepočetak i nedovršenosti onoga što nikad nije u stvarnosti ni postojalo. Sama priča je zbirka nedjelovanja, samosažaljenja, samookrivljanja, samouništavanja i eventualnog samoprepoznavanja.

Kadija je čovjek pred grebenom Kamenog bika, u statusu čovjeka na putu. Nadnesen nad knjigama, podastire nam priču kojom želi odahnuti, opet poput Selimovićevog Derviša, koji u ekspoziciji svoje ispovijesti traži alibi za svoju priču ("Počinjem ovu svoju priču, nizašto, bez koristi za sebe i za druge, iz potrebe koja je jača od koristi i razuma, da ostane zapis moj o meni, zapisana muka razgovora sa sobom, s dalekom nadom da će se naći neko rješenje kad bude račun sveden..."; Selimović 2010: 11), ali bez obzira što ga slova izdaju (jer je njegova priča teška, smrtna, priča slabašnog i izgubljenog čovjeka), shvata da mu je ipak prijeko potrebna. Potrebna mu je radi prepoznavanja, a prepoznavanje je stvaralačko-intelektualni napor koji se potvrđuje jedino riječju, jedino slovom, jer on je kadija. I opet imamo situaciju Ahmeda Nurudina koji je i tužilac i tuženi.

Kadijina riječ otvara put kompleksnog prepoznavanja koji nije ni lahak ni potpuno shvatljiv. U senzacijama koje mu nudi sjećanje na njen miris i njenu kosu i sliku Kamenog bika i sliku onog hrasta, i one vode – on se uspijeva sjetiti i zaboravljenog sebe. I prepoznati se! Možda prvi put! Dakle, možda je riječ o otkrovenju, zahvaljujući slovu.

Glavni lik romana *Imotski kadija* jeste davno izgubljeni čovjek, ali koji na izmaku fizičke snage, apsurdno, želi prvi put pronaći svoj pravi put, zarastao u zaboravu, probuđen u novom sjećanju. Je li to put spoznaje? Ili je put smrti: *Put je krug* (Horozović 2005: 11).

Skupio sam se nad svojim jadom i ispisujem ga, kao da će tako nestati, a on se samo uvećava kroz slova i podsmjehuje mi se iz pogrešno napisanih znakova, iz razlivene tinte, a najviše kad mozak naredi ruci da ispiše jednu riječ, a ona, izdajica, napiše sasvim drugu, onu koje se najviše bojim. (Horozović 2005: 8)

Roman kroz prizmu statusa glavnog lika otkriva borbu čovjeka za vlastitim portretom prije smrti, za vlastitom slikom poslije stvarnog života. Portret mora biti gotov! Priče se moraju privesti kraju! Ona mora biti njegova!

U trenucima agonije, nepodnošljiva je borba u uzaludnosti hvatanja neuhvatljivih trenutaka koji su sad dio prošlosti, a koji i dalje raspiruju strast:

Nijedna od riječi u kojoj se čovjek vidi, kojoj zavidi ili joj daruje svoje povjerenje nije toliko čudna i zamamna kao što je riječ prepoznavanje. Dostići nju jednako je kao i dostići vrhunac sebe, spoznaju svega u sebi i svega oko sebe. (Horozović 2005: 5)

Dok bilježi svoju muku uz svijeću koja dogorijeva, u njemu dogorijeva i istina, neugodna i beskorisna, ali neophodna na katarzičnom putu neke vrste okajanja, možda i pokajanja. Imotski kadija je čovjek, kao i svi drugi – slab i ranjiv. Opsesija i agonija njegovu krivnju ipak uzdižu na pijedestal ljudske slabosti, ali i postojanosti.

Egzistencijalna problematika romana *Imotski kadija* jeste težina kadijine spoznaje i fatalno otkriće samoprepoznavanja, a impresivno je slična ključnoj tematici *Kalfe*. Praznina i nedovršenost vlastitih portreta također su idejne poveznice oba djela, kao i sve silnice i premise podvojenosti, raščlanjenosti, upitanosti, dvojbe, relativnosti. A što se tiče Horozovićevih protagonista, i ne samo ova dva romana, možemo se složiti

s mišljenjem koje iskazuje Mile Stojić u eseju *Babilonski vrt*: "U paradigmatu Horozovićevih književnih likova, u lutanju tih antijunaka kroz tamna polja tabua, nalazimo nešto od tužne zgranutosti i začuđenosti, nešto od razrogačene naivnosti djeteta koje je doživjelo da se polomi njegov stakleni grad" (Stojić 2008: 137). I malo dalje: "Posebno snažni su... monolozi, koji su najčešće eksplikacija te začuđenosti, te prevarenosti od života, nad životom... Svi protagonisti... na jedan način se naslanjaju, 'uključuju' u rodoslov tragičnih likova zapadnoevropske književnosti: Gregora Samse, Jozefa K, Frischova gospodina Fabera, Camusova Merceaua, Kišova Eduarda Sama... Cijela ova imaginarna družina polazi od jedne tačke i završava u njoj. Ta tačka mogla bi se opisno izraziti pitanjem: Kako vratiti razrušeni smisao biću, kako zaustaviti njegovo trajno pustošenje?" (Stojić 2008: 137).

Poput Kjazima, i kadija je u procjepu svjesnog i nesvjesnog. U svijetu mogućnosti ti protagonisti ne biraju nijednu. Bježeći od stvarnosti pronalaze nezadovoljstvo. Oni su samotnjaci koji hodaju putem bez povratka. Vizija je jača od njih i tjera ih po užarenom krugu istine.

Horozović's intimate and creative quest for self-identity

Summary:

Irfan Horozović has proved to be one of the leading Bosniak (and Bosnia-Herzegovinian) authors, which resulted in continuous critical and essayistic research and interpretation of his work in relevant periodicals, both in B&H and other environments, especially those with complementary languages. In his protagonists, through already mentioned self-discovery, he foresees existential sense as an idea of status and ideological measure of a picture of life, depicted in a symbiosis of self-discovering and existential status within his characters in the analyzed novels. Specific quality of Horozović's narrative milieu has been observed by other researchers of his work, who often emphasize a quality of Borgesian and Joycian vision. Agreeing on this comment, we add that Horozović, in his numerous protagonists, autopotraits creative (*Kalfa*, *Imotski kadija*) and intimate nature, which corresponds to the suggested title. The author's artistic method is in collusion with modern,

creative and investigating techniques which promote him as one of our most modern narrators.

Examples from the novels *Kalfa* and *Imotski kadija* can valorize previously stated idea that complementarities of creative and investigating techniques and self-discovery of protagonists' actions are one of the main methods of Horozović's prose world view. In this process, we should not forget about correlative relations between real and concrete holders of novel's plot, since in this way Horozović's idea of the mentioned coexistence of self-realization and other creative characters and interaction can be justified only as a sublimate artistic technique.

Key words: protagonists, artistic act, cognition, spiritual space, artistic potency, existential issues, paradigm of characters, self-recognition, self-designation, self-contrivance

Bibliografija:

Izvori

1. Irfan Horozović, *Kalfa*, "Šahinpašić", Sarajevo, 2005.
2. Irfan Horozović, *Imotski kadija*, "Šahinpašić", Sarajevo, 2005.

Literatura:

1. Mile Stojić, *Babilonski vrt*, "Odjek", ljeto 2008, LXI, br. 2
2. Milan Kundera, *Umjetnost romana*, "Veselin Masleša", "Svjetlost", Sarajevo, 1990.
3. Georg Lukacs, *Teorija romana* (jedan filozofskohistorijski pokušaj o formama velike epske literature), "Veselin Masleša" – "Svjetlost", Sarajevo, 1990.

UDK 821.163.4(497.6).09 Musabegović, J.

Lejla ŽUJO

**ČEMPRES KAO PROSTOR PAMĆENJA U ROMANU
ŽENE. GLASOVI
JASMINE MUSABEGOVIĆ**

Držim se za njega kao za života granu.

(Musabegović 2005)

Sažetak:

Roman *Žene. Glasovi* Jasmine Musabegović čini posljednji dio trilogije o porodici Malić. U prvom romanu *Skretnice* sudbina ove porodice smještena je u Drugi svjetski rat, u romanu *Most* u fokusu je unutarnje umjetničko sazrijevanje slikarice Nizame u socijalističkom vremenu, a u posljednjem dijelu trilogije koju čini roman *Žene. Glasovi* ta mlada slikarica u posljednjem ratu na bosanskohercegovačkom tlu, kao i njena majka Fatima u Drugom svjetskom ratu, ponovo je pojedinac s *naličja historije*. Njena rubna ratna pozicija simbolički je iskazana i smještanjem na čempres, prostor na kojem ona sjećanjem čuva porodičnu historiju, komunicira sa sestrom Selmom u opkoljenom Sarajevu, te istovremeno u svoj kalem sakuplja glasove i živih i mrtvih ratnih žrtava. Čempres stoga postaje simbolično mjesto pamćenja gdje žrtve rata ispisuju svoju ratnu tragediju čuvajući porodične uspomene i tražeći smisao u vihoru ratnog apsurd.

Ključne riječi: Roman *Žene. Glasovi*, čempres, prostor, pamćenje, svjedočenje

Prostorno određenje u romanima Jasmine Musabegović naglašeno je u jakim pozicijama teksta, u samim njihovim naslovima *Skretnice* i *Most*. Dok se u *Skretnicama* zadržava vanjska perspektiva i usmjerenost na događajnost, dotle se u romanu *Most* prelazi na unutarnju perspektivu, koja će biti zadržana i u romanu *Žene. Glasovi*. Ta perspektiva u posljednjem romanu iz trilogije pojačana je glasovnom polifonijom ratnih žrtava opredijeljenih za svjedočenje o zlu koje ih je snašlo bez obzira na vrijeme i mjesto u kojem se ono zbililo.

Roman *Žene. Glasovi* Jasmine Musabegović, objavljen 2005. Godine, smješten je u različitim prostorima i gradovima, ali gotovo isključivo iz ženske perspektive (Hadžizukić 2010), a po tematici slijedi liniju psihološkog novohistorijskog romana.¹

Nizamino prostorno kretanje sažeto je u dva grada opkoljena ratom: Sarajevo i Mostar. Sarajevo sa svojim raskomadanim pticama, masakrom na Markalama, vriskom iz nebodera koji stvara neprijateljska granata, simbolizira grad duhovne pustoši, smrti i uništenja, ne samo ljudskih života već i Nizaminih slikarskih ostvarenja. Slikarica uspaničeno bježi put Mostara, ka prostoru juga i svjetlosti, majčinim stazama života, tražeći kutak u kojem će se moći svojom umjetničkom imaginacijom i sjećanjem na najdraže oduprijeti krvavom ratu. Trčeći preko mostarskih parkova u kojima bespomoćna leže tijela žrtava, a opazivši neprijatelja kako vreba svojim snajperom nad gradom sa čempresa, Nizama ga odlučuje spriječiti u sisanju smrti i priljubljuje se uz čempres, prostor koji umrežuje ljudsku ratnu dramu bez obzira na vrijeme u kojem je ona nastala.

Prema rječniku simbola (Chevalier; Gheerbrant: 1987), čempres je kod mnogih naroda sveto stablo, pa se zbog svog dugog vijeka naziva još i stablom života, postavši simbolom besmrtnosti, dok se kod nekih antičkih naroda istovremeno smatra i simbolom podzemlja, vezujući se uz eshatološko poimanje svijeta. U nekim dijelovima Evrope čempres je i stablo žalosti.

U romanu Jasmine Musabegović *Žene. Glasovi* čempres je simbol i života i smrti. U svom korijenu objedinjuje sve stradale ratne žrtve, a svojim vrhovima hvata zrake života:

---

¹ Termin *psihološki novohistorijski roman* u svom djelu *Bošnjački roman XX vijeka* obrazlaže Enver Kazaz (2004) u kojem je ključna razgradnja epskog kulturnog koda, a historijska scena postaje prostor u kojem je zatočen pojedinac.

"Iz korijena ovog čempresa primam poruke vas umrlih, a iz kalema dodirnutog neba – riječi živih. Povezujem ih u kristalni dah ptica i odgonetam." (Musabegović 2005)

Čempres u ovom romanu ima simboličku vrijednost i funkcionira kao spremište isprepletenih glasova svih žrtava rata.

Već u romanu *Most* iz 1994. godine Nizama razmišlja o svom tijelu kao mreži različitih slika, čime će se anticipirati i budući motiv čempresa u posljednjem dijelu trilogije. Slike u svakom trenutku prolaze kroz tijelo slikarice, ali se kvare i najmanjim pokretom njenog tijela. Odvija se "smještanje ženskog tijela u konstrukciju naracije tako da ono postaje ekran na koji se projiciraju nerazmrsive sile, a sve zuji od umontiranih glasova" (Moranjak- Bamburać, 2006).

Kao što su "slike nataložene u svakom atomu" tijela (Musabegović 1994), tako su u zajedničkoj mreži prepletene televizijske slike i radiotalasi. U toj naglašenoj *sveopćoj simultanosti* umrežuju se i ratni glasovi u jedno novo tijelo, a to je čempres.

Nalazeći se na ujedinjenom prostoru života i smrti, Nizama je svojim tijelom, kao nekad u slike, sada uhvaćena u mrežu glasova ratnih žrtava, protjerana iz svog umjetničkog ateljea, vraćena u mostarsku kotlinu predaka, juga, zelenila i topline, tražeći i sama svoj mikroprostor u pobješnjelom svijetu:

Znoj, gust kao smola navire iako iz suha tijela. Majko, panika, ja sam stvarno stablo i smola iz mene, iz straha, izlazi. Hoće li to iko primijetiti, hoće li iko pokušati da me odvoji dok je to moguće. Virim uz uzburkane žile kojima teče uzgor, eto, prvi put i voda teče uzgor, hranjivi sok iz korijena, osjećam koja je žila najdublja i najmekše upala, ali lijena, nije najbolja hraniteljica. Uske, zavijugane su najbolje crpke. Da mi je moje vene, uz njihove kanale priključiti i povezati i prevariti tečnost da u mene skrene. Okrijepila bih se, nahranila i napojila ujedno.

(Musabegović 2005)

Nizamin povod za dolazak na čempres izuzetno je etički angažiran, kao i njena umjetnost u ratu. Naime, ona želi spriječiti snajperistu u daljem sisanju smrti s tog stabla, te kao snajpersko gnijezdo čempres simbolizira smrt, strah, prostor gdje Nizama "svojim preciznim okom i sigurnom rukom vrebava neprijatelja spremnog za diverziju" (Musabegović 2005).

Unatoč tome što je smrtonosno gnijezdo, čempres i dalje intenzivno miriše zemljom, plodnošću.

Mirisi zemlje neuništivi su mirisi života koje Nizamina majka Fatima osjeća još u *Skretnicama* u jeku velikog svjetskog rata, pa i taj miris ima naglašenu simboličku vrijednost jer Nizami budi sjećanje na hraniteljicu i roditeljicu: "*Zemlja je jača od svega, u nju se nije mogao zavući miris rata. Sve bi skupila u sebe. Krv cijelog čovječanstva bi mogla da stane u nju a da ona ne promijeni miris. Brzo bi sve savladala*" (Musabegović, 1986).

Mirisima zemlje koje osjeća kroz korijenje čempresa Nizama se vraća u porodične korijene, glasove svoga dede i nene, svoju porodičnu historiju. Preci se javljaju u simbolu svjetlosti i zemlje, pričaju svoju porodičnu historiju sežući u prošlost, svoje begovsko porijeklo, zatim osiromašenje, majčinu udaju i odlazak oca u partizane, pa sve do dalekog pretka Adem-bega, koji je poginuo u borbi za zavičajni prostor. Kontaktom s umrlim članovima svoje porodice ublažava se strah od sveprisutne smrti i nadahnjuje se nadom u život koji mora doći.

Glas umrlog djeda Abdurahmana ohrabruje je da svojim posebnim okom i rukom *prizove* sve ono što obično oko ne može vidjeti, pa je put svjetlosti istovremeno i put ka vlastitoj umjetničkoj inspiraciji jer su i umjetnička djela sazdana od *svjetla i energije, kao i ljudi*.

Iz zemlje kroz čempres javlja se i glas majke Fatime, koja je uvijek bdjela molitvom nad svojom djecom, spoznavši prostor bosanskohercegovačkih historijskih skretnica kao prostor gdje pojedinac može jedino biti okrenut svojoj nutarnjosti, a nikako vanjskoj događajnosti. Boje i slike jedino su što ostaje, kako Nizami i poručuje njena majka i jedino one mogu pružiti sigurnost na historijskoj vjetrometini: "*Vidiš čemu koriste slike i sjećanja. Navuci ih na se, kćeri, kao pernate pokrivače*" (Musabegović 2005).

Umjetnički atelje izgubljen u Sarajevu sada svoj prostor dobija na čempresu, tako da njegova krošnja stvara idealnu razućenost svjetlosti, a hlad daje unutarjni poticaj za umjetnički izraz koji se za Nizamu usljed ratnih strahota ne kreće samo u slici već ulazi i u medij riječi, pa se na čempresu sukobljavaju i dva umjetnička sredstva stvaranja: kalem i kist. Stoga "*čempres izrasta u simbol stanja i ukupnu metaforu položaja intelektualca u ratu, pisca suočenog sa neugodnim položajem bez čvrstog uporišta te prijetećim bodljama sa svih strana*" (Pirić 2010).

Zarobljena u hercegovačkom podneblju vreline i bjeline, još kao mlada umjetnica, odlučit će se da u svojim slikama "*razlistava bjelinu*" (Musabegović 1994), a u ratu, u prostoru gdje su se život i "*zemlja rastvorili do srži*" (Musabegović 2005), pitat će se "*koliko bjelina ima nijansi*" (Musabegović 2005), ali će joj prostor odgovoriti da je "*jaka svjetlost odsustvo boja kao i mrak i da podnevni bljesak na ovom jugu zasljepljuje tako da ti se mrak na oči navuče*" (Musabegović 2005).

I kako se biološkim procesom u čempresu iz mraka rađa svjetlo pod nebom juga, tako se na čempresu, kao i u umjetničkom djelu, neživo zauvijek pretvara u živo, neprolazno, pa u Nizaminom djelu postaje moguće da fašizmom "*presječena ruka drži kist, preklano grlo pjeva*" (Musabegović 2005). Stoga je Nizamin, kao i put svih ratnih žrtava, odozdo prema nebu "*iskorak iz zemljinih sila u lúk*" (Musabegović 2005), kakav je bio i u *Mostu*.

Konačno, čempres kao jedinstveni pojam sublimira i brisanje granica između mrtvih i živih i kao simbol daje nadu u spojivost ratnim granicama razdvojenih prostora i duša.

Na čempresu ljepota podzemlja i njegov spoj s nebeskim svodom još se mogu očuvati kao cjelina, pa Nizama u jednom prostoru sublimira mikroprostore stradanja prisutne u romanima s tematikom iz posljednjeg rata: od onih mimetičkih, najstrašnijih, kao što su logor, park, ratna bolnica, izbjeglički dom, do onih začudnih u kojima ljudsko biće teži svojoj unutarnjoj obnovi, ali je ne pronalazi, kao što su atelje, biblioteke, porodične kuće.

Ako logor simbolizira realistični prostor ratnog zla uzet samo kao djelić jedne ratne priče, a ako, s druge strane, čempres kao začudno mjesto simbolizira obnovu vitalizma i umjetnosti, onda bi u figurativnom smislu logor imao vrijednost metonimije, figure karakteristične za realizam², a čempres bi imao veću simboličku vrijednost koja odgovara metafori, što roman Jasmine Musabegović s tematikom iz posljednjeg rata čini poetiziranim, a njena ženska vizija rata još jednom refrenski naglašava da je pojedinac s naličja historije uvijek na gubitku.

---

² David Lodge u svom djelu *Načini modernog pisanja* (1988), polazeći od Jakobsonovih analiza o metafori i metonimiji, izdvaja dva pola: metaforski i metonimijski. Prema Lodgeu, metafora odgovara paradigmi sličnosti, supstituciji, dramati, nadrealizmu, romantizmu-simbolizmu, poeziji, dok metonimija odgovara sintagmi, dodirnom odnosu, kontekstnom položaju, filmu, kubizmu, realizmu, prozi.

Cypress as a Place of Remembrance in a Novel „Žene. Glasovi“ by Jasmina Musabegović

Summary

A novel „Žene. Glasovi“ written by Jasmina Musabegović is placed in two different cities- Mostar and Sarajevo. This work shows how cypress, a place used in this novel, can keep stories about history where story-tellers are victims of war. The cypress is perceived as the symbol of remembrance and pain.

Key words: Novel „Žene. Glasovi“, Cypress, Place, Remembrance, Witnessing

Bibliografija

Izvor:

Jasmina Musabegović (2005): *Žene. Glasovi*, "Svjetlost", Sarajevo

Literatura:

1. Dijana Hadžizukić "Glasovi Jasmine Musabegović", *Istraživanja*, časopis Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2010.
2. Alija Pirić, "Snaga i nemoć slike i riječi" (*Žene. Glasovi*. "Svjetlost", Sarajevo, 2005) iz djela *Arheologija teksta*, Sarajevo, 2010.
3. David Lodge, *Načini modernog pisanja*, "Stvarnost", Zagreb, 1988.
4. Jan Assman, *Kulturno pamćenje*, Biblioteka "Tekst", Zenica, 2005.
5. Jurij Lotman, *Kultura i eksplozija*, "Alfa", Zagreb, 1988.
6. Nirman Moranjak- Bamburać, "Trauma- memorija- pripovijedanje", *Sarajevske sveske*, br. 13, Sarajevo, 2006.

Amila PALIKUĆA

LJUBAVNIK LADY CHATTERLEY
CENZURA DJELA KAO POSLJEDICA
LAWRENCEOVOG PRIKAZA MORALNE KRIZE
DRUŠTVA KROZ ODNOS LADY CHATTERLEY I
MELLORSA

Sažetak:

Činjenica da se kapitalističko društvo s početka XX stoljeća suočava s jednim bezdanim moralnim vakuumom jest ono što je ponukalo mnoge umjetnike da mu se hrabro i odlučno suprotstave. Jedan od njih bio je i D. H. Lawrence, koji ovakvo društvo kritizira koristeći se eksplicitnim faličkim jezikom u svojim djelima, a s namjerom da što jasnije prikaže vladajuću atmosferu moralne učmalosti i seksualnog licemjerja. Njegova djela nisu bila prva, ali su definitivno bila od onih koja su najčešće bila predmet cenzure, pa i sudskih sporova zbog navodne opscenosti u jeziku. Cilj ovog rada je prikazati način na koji ovaj autor odgovara na spomenute društvene probleme, te kako se suočava s njima. U djelu *Ljubavnik lady Chatterley*, on to čini kroz spomenuti eksplicitni jezik koji je osnova vanbračne veze između pripadnice aristokratije i lovočuvara.

Ključne riječi: D. H. Lawrence, *Ljubavnik lady Chatterley*, moralna kriza, cenzura, tabu teme

"My little critics must all have been brought up by their Aunties
Who petted them, and had them fixed

To save them from undesirable associations.
It must be so. Otherwise the sigh of an ordinary Tom
Wouldn't send them into such silly hysterics,
My little critics, dear, safe little pets."
(Lawrence, 2002)

Uvod

U Britaniji se početkom 1900-tih mnogi elementi modernog romana počinju uklapati kao dijelovi slagalice. Roman postaje glas modernizma i oslobađa se mnogih elemenata koji su dotad smatrani ograničavajućim: biblioteka, obligatnih društvenih i religioznih morala, pa čak i "sveznajućeg" autora. Svojim procvatom počinje polagati pravo na slobodu i otvorenost u izražavanju, što predstavlja jedan od gorućih problema koji su tek trebali uslijediti. Također polaže pravo na slobodu, na kompleksnost i pesimizam koji povezujemo s modernizmom. Polahko, ali sigurno, moderni roman razvija avangardnu nezavisnost od široke mase čitalaca koristeći popularne tehnike da bi što dublje dopro do te iste publike. Time se proširivao krug čitalaca kroz književnu interpretaciju i dokumentiranje društvenih i novinarskih pitanja, a u isto je vrijeme birao posebnu publiku, koja je sada smatrala da se suočava s novim, slobodnijim romanom. Ovo je period kada se djela D. H. Lawrencea nemilosrdno cenzuriraju, te se ovom autoru ne dozvoljava nikakva umjetnička sloboda.

Ljubavnik lady Chatterley samo je jedna u nizu knjiga kojoj je svojevremeno bilo suđeno. Ovo najslavnije Lawrenceovo djelo prikazuje sve značajne aspekte njegovog pisma: Freudov koncept spolnosti, stalno razmatranje odnosa nagonskog i duhovnog, ali i društvenokritičke tonove koji mu u cijelom književnom radu nisu bili strani.

David Herbert Lawrence umire u 44. godini života, a iza sebe ostavlja više od 20 romana, 3 pozorišna komada, 10 zbirki poezije i veliki broj dokumentarne literature, uključujući i veliki broj prijevoda. Pošto je za njega život modernog čovjeka bio isto što i život u alijenaciji u mehaniziranom okruženju, on razvija duboko, gotovo religiozno vjerovanje da su najvažnija spontana i prirodna osjećanja, pogotovo seksualni nagon. Iz ovoga vidimo da je seks jedna od neizostavnih ideja njegovih djela, poput *Duge* (1915), *Zaljubljenih žena* (1921) i *Ljubavnika lady Chatterley* (1928). Prvo djelo proglašeno je bestidnim, a izdavač Methuen kažnjen je novčanom kaznom, nakon čega je naređeno da se svi postojeći primjerci djela podhitno unište. Lawrence neometano nastavlja

pisati prozu, čime predstavlja izazov važećim normama, a u najvećem stepenu po samom završetku romana *Ljubavnik lady Chatterley*.

Ozloglašenost vezana za ovu knjigu u potpunosti škodi Lawrenceovom ugledu, te knjigu dovodi na sud zbog upotrebe "neprikladnog govora". *Ljubavnik lady Chatterley* je knjiga s jedinstvenom prošlošću: prvo je objavljena privatno, zatim je potisnuta iz prodaje, zatim je objavljena piratska verzija knjige, nakon toga je "pročišćena", ponovo objavljena, bilo joj je suđeno i na kraju je rehabilitirana. Zaključak presude bio je da je knjiga "besramna". Pod "besramnošću" se u to vrijeme podrazumijevalo više pojmova, kao npr., "besramne psovke", "izopačeni i pokvareni pojmovi" i sl. koji su se obično interpretirali kao eksplicitni prikaz seksa i upotrebe "prljavih" ili tabu riječi. Desetljećima nakon Lawrenceove smrti, ovaj tekst ostaje osnova na kojoj se legalni pojam "besramnosti" dovodi u pitanje. Njegova kritična prošlost pokazuje oscilacije u tumačenju i vrednovanju spomenutog pojma.

Prepreke s kojima se suočava nakon izdavanja romana *Duga* ne uspijevaju ga omesti u ulozi seksualnog evanđeliste: "Osjećam da se čovjek mora boriti za faličku stvarnost..." Lawrence piše u pismu Witteru Bynneru (13. marta 1928) u godini rađanja *Ljubavnika lady Chatterley*. "Tako sam napisao roman koji želim nazvati *John Thomas and Lady Jane*", nastavio je, pomalo naivno (*John Thomas* je britanski sleng eufemizam za "penis"). "Ali to moram staviti u podnaslov i roman nazvati *Ljubavnik lady Chatterley*."

Lawrence je opisao polunapisano djelo Samuelu Ketelianskom kao "najneprikladniji roman ikada napisan" (*Collected Letters*, 1028), ali uvijek je negirao da se radi o pornografiji. Nakon toga, u djelu *A Propos of Lady Chatterley's Lover* (1930) on koristi ton manifesta: "Ako se koristim tabu riječima, postoji razlog za to. Nikada nećemo osloboditi faličku stvarnost od ljage dok joj ne budemo podarili njen vlastiti falički jezik i dok ne budemo koristili opscene riječi" (Squires 2002: 208).

Originalno izdanje romana *Ljubavnik lady Chatterley* proglašeno je opscenim na suđenju i zabranjeno je njegovo daljnje štampanje, a preostali primjerci su uništeni. U Velikoj Britaniji je zabranjen 1959, a u SAD-u 1960. Kada se ovaj roman konačno pojavio u prodaji, kupci su čekali u redovima na svoj primjerak.¹

Knjiga je štampana i objavljena privatno u Firenci, u julu 1928, a do aprila sljedeće godine pet piratskih izdanja pojavljuje se po čitavom Starom kontinentu i u Americi. Prve kritike su bile generalno neprijateljske, što se može zaključiti iz knjige *D. H. Lawrence: The Critical Heritage* (ed. R. P. Draper, 1970). Pod naslovom *Famous Author's Shameful Book*, kao nepotpisana recenzija u patriotskom časopisu gdje John Bull (20. oktobra 1928) osuđuje ovo djelo kao "najgori izljev koji je ikada ukaljao književnost naše zemlje" (Hughes 2006: 283).

Knjiga je potisnuta zbog nemorala. Kopije koje su uvezene u Englesku zaplijenjene su i uništene. Netipičan potez za Lawrencea bio je da je pokušao napisati verziju "očišćenu" od ranijeg eksplicitnog sadržaja, ali njegovo opažanje bilo je sljedeće: "Mogao bih isto tako pokušati isjeći

---

¹ Fotografija preuzeta iz knjige Geoffreya Hughesa *An Encyclopedia of Swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world*, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2006, str. 283.

svoj nos u određeni oblik koristeći se makazama... Knjiga krvari." Ipak, prepravljena verzija pojavljuje se 1928. godine. Tridesetak godina kasnije, 1959, "Grove Press" iz New Yorka objavljuje originalnu verziju u SAD-u.

Tabu teme u djelu *Ljubavnik lady Chatterley*

Zbog izrazito eksplicitnih scena, vulgarnog jezika i opisa skandalozne afere između aristokratske dame i lovočuvara iz radničke klase, ovaj je roman bio zabranjen u SAD-u i Engleskoj, te, kao takav, nedostupan u originalnoj verziji čak 32 godine nakon prvog objavljivanja u Firenci. Lawrenceova namjera bila je da šokira čitaoce istražujući ovaj i ostale tabue. No, on nije samo htio šokirati nego i kritizirati društvo kroz roman u kojem se poziva na "kulturnu i ekonomsku reformu". On ne smatra da je *Ljubavnik lady Chatterley* samo čista pornografija, nego zapravo "predstavlja tabu u okvirima visoke moralnosti" (Kermode 1973).

U pismima koje je pisao dok je radio na romanu, Lawrence ga naziva "the most improper novel ever written", ali strogo negira da se radi o pornografiji. "It's a declaration of the phallic reality" (Thornton Moore 1962: 1028). Jedan od dokaza da je Lawrence imao jednu vrstu društvenog aktivizma na umu dok je radio na *Ljubavniku lady Chatterley* jest i taj da je sam kazao: "Ništa mi ne izaziva više mučnine od promiskuitetnog seksa" (Thornton Moore 1962: 1047). Time je želio dati do znanja da je sve ono što je oslikao u romanu zapravo istinski prikaz stvarnosti društva i moralne krize kroz koju je društvo prolazilo u tranziciji između viktorijanskog u moderno edvardovsko doba. Priznaje čak da je njegov stav bio čisti puritanski, ističući poštovanje prirodnih nagona, a u isto vrijeme gazeći "ono patološko stanje kad je *um* apsorbiran u seks..." (Hobby 2010: 78). Istina je da je Lawrence bio pomalo opterećen temom seksa, ali on je to bio na jedan potpuno drugi način. Naime, želio je promijeniti svijest ljudi o seksu i potruditi se da ideju seksualne veze učini validnom i dragocjenom umjesto sramnom. Knjigu je, kao što smo ranije spomenuli, htio nazvati *John Thomas and Lady Jane*, mada je ponekad preferirao naziv *Tenderness*. Nježnost, kako je objasnio u jednom od citiranih pisama, treba zamijeniti liderstvo kao najpoželjniju osobinu za opstanak svijeta. No, prvo je bilo potrebno "pročistiti" sam leksikon seksa. Riječi od četiri slova (*the four-letter words*) bile su opscene samo zbog "nečistih mentalnih asocijacija" smatrajući da su one najvažniji izazov s kojim se suočavao pri

pokušaju da "pročisti um" i završi jednom zauvijek sa asocijacijama straha i odurnosti, te se riješi tabua koji su predstavljale te riječi.

The Kangaroo is a harmless animal, the word shit is a harmless word. Make either into a taboo, and it becomes most dangerous. The result of taboo is insanity. And insanity, especially mobinsanity, massinsanity, is the fearful danger that threatens our civilisation... If the young do not watch out, they will find themselves, before so very many years are past, engulfed in a howling manifestation of mobinsanity, truly terrifying to think of it. It will be better to be dead than to live to see it. (Farmer 1970: 181-184)

Promjena u svijesti koja bi mogla učiniti da *Ljubavnik lady Chatterley* bude prihvaćen kao "tenderness", a ne kao "obscenity" jeste ta na koju se Lawrence kroz ovu knjigu očajnički poziva. S druge strane, možemo pretpostaviti da u slučaju da je trebalo širiti "kampanju" da se riječi poput *fuck* mogu koristiti u knjigama i konverzaciji uz određena ograničenja, Lawrence bi bio prvi koji bi je počeo promovirati. Za njega najveći problem predstavlja pojam "sex-in-the-head", odnosno asocijacije koje bi se mogle probuditi u ljudima a da nisu ni svjesni glavne poruke koju je htio prenijeti svojoj publici kroz ovaj roman. Međutim, Mellorsov jezik prepun je ovakvih riječi koje nas čak navode na razmišljanje o tome da li je ovaj roman možda jedna vrsta komedije. Pitanje zašto Mellors koristi ovakav jezik, ako Lawrence zbilja nije njegov pobornik, retoričke je prirode i odnosi se na okarakterisavanje njegovog lika kao tipičnog pripadnika radničke klase. Time je htio produbiti klasni jaz između Mellorsa i *lady Chatterley* i oslikati tu razliku do najsitnijih detalja. Kroz Mellorsa upoznajemo muškarce iz radničke klase, mornare i vojnike, tj. muškarce koji su najčešće promiskuitetni. Prema tome, možemo pretpostaviti da je *Ljubavnik lady Chatterley* roman koji predstavlja trajnu sliku društva onakvog kakvo je bilo i kako ga je Lawrence vidio i doživljavao. Duboko se nadao da će Prvi svjetski rat donijeti velike promjene u ljudskoj svijesti, te da će ljudi pobrisati jasne granice između društveno prihvatljivog i tabua. Iz ovoga vidimo da se Lawrence nada prepородu ljudske svijesti i manje društveno determiniranom razmišljanju. Pronikavši u srž društvenog dualizma, kako muškog tako i ženskog, on stvara lik *lady Chatterley* koja će to posvjedočiti. Constance Chatterley tipična je predstavica Engleske i njene aristokratije, uspavana ljepotica kojoj je potreban princ da bi upoznala drugu sebe. Ni u jednom trenutku ne

bismo trebali smatrati da se radi o nečem negativnom; naprotiv, Lawrence je htio i uspio prikazati da ni u čemu ne treba pretjerivati. S jedne strane, ona je dio aristokratije, poslušna žena koja će do kraja života ostati *demi-vierge* i zauvijek zakopati svoj majčinski nagon da bi odgovarala šablonu žene koji joj nameće njeno društvo. S druge strane, pak, zahvaljujući Mellorsu i njegovom utjecaju, ona se svodi na najprostije instinkte, prelazeći granice perverzije u spolnom odnosu s njim, a u isto vrijeme navodeći nas na plač od smijeha zbog svog izvještačenog dijalekta koji preuzima od svog ljubavnika. Ovo su značajni primjeri koje Lawrence daje da bismo uvidjeli kako je društvo, aristokratska ili radnička klasa, pretjerivalo unutar pretpostavljenih okvira ponašanja određenih i prije njihovog rođenja. Nevjerovatno je to što pri čitanju ovog romana uviđamo koliko je čovjek ograničen društvenim normama, ali i koliko je zapravo samo ljudsko biće, koje je vrlo lahko prilagodljivo i biološki predodređeno da uči. Lawrence njime želi ukazati na problem društva koji ne bi bio problem da su društveni okviri Mellorsa i Constance bili malo manje kruti. To bi omogućilo da se nađu negdje na pola puta, što čitaoce ne bi dovelo do razmišljanja da je pisac spojio nespojivo u jednoj tabu vezi i da je ona prosto nemoguća.

Osvrnemo li se na Clifforda kao tipičnog predstavnika viktorijanske škole ponašanja i razmišljanja, primjetit ćemo da on seks vidi samo kao atavistički organski proces; njegova impotencija je direktna posljedica rata i tek kasnije shvata šta je zapravo izgubio. On to nikada ne priznaje, ali nam zasigurno nije potrebno više dokaza od toga da uvjerava u neistinu samoga sebe, kao i sve one koji ga okružuju.

- "... Tu se nalazila i stara porodična kolijevka... – Baš je grdna šteta što se neće koristiti – uzdahnu gospođa Bolton.
- Možda bi se i mogla iskoristiti. Možda bih mogla imati dijete – reče Connie, kao da kaže da bi možda mogla kupiti novi šešir.
- Mislite, ako se nešto desi *sir* Cliffordu! – promuca gospođa Bolton.
- Ne! Mislim, pri sadašnjem stanju stvari. Kod Clifforda je u pitanju samo paraliza mišića; to ne djeluje na *njega* – reče Connie, slagavši isto tako prirodno kao što diše. Clifford joj je tu ideju utuvio u glavu. Reкао je: 'Razumije se da bih *ja* mogao imati dijete. Ja, u stvari, nisam sasvim osakaćen. Potencija se može lako vratiti,

čak i ako su mišići kukova i nogu paralizovani. A onda se sjeme može prenijeti..."²

Glavni razlog cenzurisanja ove knjige u Engleskoj bez presedana jeste nesputani i eksplicitni jezik korišten pri opisu veze *lady Chatterley* s Mellorsom. Kao što je i očekivano, većina diskusija na sudu fokusirala se na umjetničku pogodnost ozloglašanih riječi od 4 slova. U romanu *Ljubavnik lady Chatterley*, ovo je najčešći izbor riječi koje koristi Mellors u svom dijalektu, kao u ovom dijalogu s Connie Chatterley gdje se koristimo originalnim tekstom da bismo prikazali jezik koji Lawrence odabire za sljedeću scenu:

- *"Th'art good cunt, though, aren't ter? Best bit o'cunt left on earth. When ter likes! When th'art willin'!"*
- *"What is cunt?" she said.*
- *"An' doesn't ter know? Cunt! It's thee down theer; an' what I get when I'm i'side thee, and what tha gets when I'm i'side thee; it's a' as it is, all on't."*
- *"All on't", she teased. "Cunt! It's like fuck then."*
- *"Nay nay! Fuck's only what you do. Animals fuck. But cunt's a lot more than that. It's thee dost see: an' th'art a lot besides an animal, aren't ter – even ter fuck? Cunt! Eh, that's the beauty o'thee, lass!"³*

Danas se ovaj dijalog može shvatiti kao lekcija iz seksualnog obrazovanja, koja nam nudi i dozu nenamjerne komedije. Mellors, koji je blizak prirodi i time prost, "upoznaje" Connie sa seksualnim misterijama koje joj su joj osporili odgoj i obrazovanje u okvirima visoke klase.

Vratimo li se na temu suđenja zbog opscenosti, pozvano je 35 svjedoka odbrane, uključujući autore i akademike poput E. M. Forstera, Richarda Hoggarta, Helen Gardner i biskupa od Woolwicha. Može se reći da je postojalo nešto poprilično ironično u nastupu ovih britkih umova i suptilnih čula koji su davali svoja mišljenja o najprostijim riječima u

---

² D. H. Lawrence, *Ljubavnik lejdi Četerli*, pr.: Svetozar Ignjačević, Biblioteka "Vijesti", Podgorica, 2005, str. 197-198.

³ *The Selected Works of D. H. Lawrence*, Wordsworth Editions Ltd., London, 2005, str. 839.

jeziku. Tužilac je izbjegao izgovaranje ovih riječi tako što je svjedoke pitao da izraze svoje mišljenje o književnim zaslugama knjige. Svi svjedoci odbrane izrazili su stav da je knjiga od neupitnog značaja za književnost, ali da nije Lawrenceovo najbolje djelo. Podržali su izbor autora da koristi proste riječi kao umjetničko sredstvo izražaja. Hoggart je bio jedini svjedok koji je u nastavku suđenja izgovorio riječ "fuck": "Fifty yards from this Court I heard a man say the word 'fuck' three times as he passed me" ("Rolph" 1961: 99). William Butler Yeats u pismu Oliviji Shakespear 1933. kaže: "The coarse language of the one, accepted by both, becomes a forlorn poetry uniting their solitudes, something ancient, humble and terrible" ("Rolph" 1961: 102).

Nekoliko svjedoka opravdalo je Lawrenceovo tretiranje teme seksa kao teme vjerskih kvaliteta. Ugledni advokat, Norman St. John-Stevas, autor knjige *Obscenty and the Law* (1956), zauzeo je stav da je "Lawrence prvenstveno pisac katoličke tradicije". Dylis Powell, ugledni recenzent, ustvrdio je sljedeće: "Ja je smatram krajnje moralnom knjigom", prije nego što je iznio ovu značajnu opasku: "Velik dio savremenog filma čini se da degradira cijelu svetost seksa, tretirajući ga kao nešto trivijalno. No, u Lawrenceovoj knjizi, koja sadrži velike elemente svetosti, seks se smatra kao nešto što se treba shvatiti za ozbiljno i kao osnova za sveti život."

2. novembra 1960. porota je za manje od 3 sata donijela odluku da *Penguin Books* nije kriv za objavljivanje opscenih članaka. Ovaj izdavač odbio je objaviti 14 pjesama iz Lawrenceove nadolazeće zbirke pod nazivom *Pansies* iz straha od daljnjih sudskih sporova. U poemi iz naslova Lawrence smjelo govori o nekim dotad "neobičnim" seksualnim idejama, jasno i dvosmisleno koristeći riječ *pansy*:

*"Ronald, you know, is like most Englishmen,
by instinct he's a sodomist
but he's frightened to know it so he takes it out on women."*⁴

Ovo je jedna od najranijih upotreba riječi *pansy* što znači "(muški) homoseksualac". U izvrsnom eseju, "Introduction to his Paintings" (1929), Lawrence pokušava identificirati korijene puritanskog stava prema seksu za koji je utvrdio da je glavna značajka engleskog društva. Otkrio je uzrok sifilisa, koji je, tvrdi on, izazvao temeljni raspad emocionalnog života renesansne Engleske.

---

⁴ "The Noble Englishman", *The Complete Poems of D. H. Lawrence*, Wordsworth Poetry Library, London, 2002, str. 363.

Upravo zbog eksplicitnosti sadržaja, roman *Ljubavnik lady Chatterley* možemo izdvojiti kao iskrenu i poučnu knjigu za sadašnje vrijeme. Riječi koje ispočetka šokiraju gube taj naboj napadnosti i šoka nakon nekog vremena. Može li to biti zato što je ljudski um lišen navika? Može biti, ali primarno se radi o tome da se ljudi kojima nedostaje određena doza mašte i zdravorazumske logike uvijek i iznova "šokiraju" dok, s druge strane, oni koji su ležerniji i otvorenijeg uma smatraju da se ne radi ni o kakvoj eksplicitnosti nego o verbaliziranju onoga što oduvijek postoji, te, samim time, oni nisu šokirani.

Kao rezultat očiglednog blaćenja Lawrencea i njegovih djela, gotovo da se možemo diviti njegovoj razumskoj samokontroli nad recenzijama poput sljedećih: "... da se istraži sva literatura kroz stoljeća, ustanovilo bi se postojanje velikog broja knjiga koje krše sve norme i moralne propise, ali sigurno bi se ustanovio jedan autor-krivac koji je to prouzrokovao, a to što je prouzrokovao jeste pretjerivanje u isticanju poganosti...", "Ova knjiga je rezultat jednog nadmenog otrovnog uma..." itd.

Slične osude romana postoje i danas, te označavaju upravo onu jednournost protiv koje je sam Lawrence protestirao. Connie i Mellors imaju trajno značenje u modernoj književnosti jer oni oblikuju svoj moralni kôd ne samo kulturološki nego i protestom, te bez saosjećanja sa savremenom "moralnošću". U tom smislu, korisno je posmatrati njegov rad kao "protest", sada i onda, izvan glavne struje društva koje kritizira. Ovaj protest djeluje na dvije razine: eksplicitno – kao uvreda uspostavljenog reda u prezentaciji ljubavne afere između člana aristokratije i lovočuvara, te implicitno – širi napad na savremene vrijednosti u slikovitom i ozbiljnom tretiranju teme seksualnog odnosa. Lawrence upućuje na to da društvo treba preispitati kako društvene, tako i seksualne predrasude.

Zaključak:

D. H. Lawrence zalupio je vrata viktorijanskom dobu i pokušao osvjetliti atmosferu moralne učmalosti i seksualnog licemjerja. Onda kada bi odlučio šokirati, to je bilo zbog toga što se svjesno borio protiv duge šutnje o seksu i strasti, a njegova umjetnost proizlazi iz instinktivnog odbijanja industrijske civilizacije. Posredna uloga romana *Ljubavnik lady Chatterley* kao prozora u svijet koji se suočava s neobuhvatnim promjenama značajna je jer nam daje detaljnu sliku društva s početka XX stoljeća. Ne moramo ni govoriti o preciznosti njegovog jezika, ali možemo

vrlo jednostavno primijetiti od kojeg je značaja djelovanje pisaca u određenom vremenskom periodu. Neupitno jedan od najboljih Lawrenceovih romana, *Ljubavnik lady Chatterley*, proaktivan je na način da rekonstruira više nego nesavršenu sliku kapitalističkog društva u krizi.

Lady Chatterley`s Lover
Work of D.H. Lawrence under Censorship: Society`s Moral Crisis
Presented through Lady Chatterley`s and Mellors` Relation

Summary:

The deep moral vacuum engulfing capitalist society in 20th century England triggered many authors to determinedly and courageously confront it. One of these authors was D. H. Lawrence, who used explicit phallic language in his works to highlight an overall atmosphere of moral lethargy and sexual hypocrisy. In *Lady Chatterley`s Lover*, explicit language forms the base of the relationship between Connie Reid, a member of aristocracy, and a gamekeeper, Oliver Mellors. Lawrence's works were not the first to be subject to censorship or even lawsuits over alleged obscenity. The goal of this paper is to demonstrate the ways in which this author uses explicit language as reaction and response to key social issues of his time.

Key words: D. H. Lawrence, *Lady Chatterley`s Lover*, moral crisis, the taboo

Izvori:

1. The Complete Poems of D. H. Lawrence, "Wordsworth Poetry Library", London, 2002; "The Noble Englishman", "My Little Critics", str. 363.
2. Lawrence, D. H., *Ljubavnik lejdi Četerli*, pr. Svetozar Ignjačević, Biblioteka "Vijesti", Podgorica, 2005, str. 197-198.
3. The Selected Works of D. H. Lawrence, "Wordsworth Editions Ltd.", London, 2005, str. 839.

Literatura:

4. Farmer, David. "An Unpublished Version of D. H. Lawrence's Introduction to Pansies". *The Review of English Studies*, new series, Vol. 21, No 82. "Oxford University Press", maj 1970, str. 181-184.
5. Hobby, Blake. "Bloom's Literary Themes: The Taboo". "Infobase Publishing", New York, 2010, str. 78.
6. Hughes, Geoffrey. An Encyclopedia of Swearing: the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world, "M. E. Sharpe, Inc.", New York, 2006, str. 283.
7. Kermode, Frank. "1925-1930". *D. H. Lawrence*. "Viking Press". New York, 1973.
8. Squires, Michael. *Lady Chatterley's Lover and A Propos of "Lady Chatterley's Lover"*, "Cambridge University Press", UK, str. 208.
9. Thornton Moore, Harry. *Collected Letters of D. H. Lawrence* (1028, 1047), "Viking", New York, 1962.

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI
PRIKAZI I OSVRTI**

Halid Kadrić: *Dugo svitanje*, “Šahinpašić”, Sarajevo, 2010.

Roman autora Halida Kadrića *Dugo svitanje* već je u kritici i medijskim komentarima okarakterisan kao *obimom najveći bošnjački roman*. Ispisan na 2.500 stranica, *Svitanje* obuhvata period historije Bosne i Hercegovine kroz 20. vijek. Iako je i ranija historija Bosne poznata kao izuzetno burna, 20. vijek, nažalost, po broju ratova i promjena državnih sistema prednjači. Romanom su obuhvaćene sve godine unutar jednog vijeka, svi važni događaji i likovi koje poznajemo iz historijskih knjiga, ali na dugačiji način, iznutra i ljudski. Teško bi bilo u jednom kratkom prikazu i pobrojati sve događaje i likove koje roman obuhvata, pa ćemo se zadržati samo na onim najbitnijim. Radnja romana prostorno se veže za grad Tešanj, koji je na početku vijeka jedan od najvećih gradova u BiH i jedan od centara kulturnih zbivanja tog doba, sela i manja mjesta u okolini, begovsku Malu Bukovicu, te grad Doboj. Iskoraci u druge gradove uglavnom su uvjetovani kretanjem glavnih likova, kao što su široki evropski prostori na koje su dospijevali vojnici u vrijeme Prvog svjetskog rata, ili kao što je boravak Hamida Kadića u Hrasnici, Fojnici, Sarajevu i drugim mjestima gdje ga je učiteljski posao vodio. Kompozicijski, *Dugo svitanje* je roman "rijeka", nastao po uzoru na klasične historijske romane; događaji se nižu hronološkim redom uz veoma rijetke retrospekcije kratkih distanci i raspona te su takva mjesta tačke u kojima stepenasta kompozicija nakratko formira paralelne radnje, da bi se sveznajući pripovjedač veoma brzo vratio na započeti fabularni tok. Iako je pripovjedačka pozicija dosljedno zadržala pripovjedno treće lice, fokalizacija se mijenja sa svakim novim poglavljem i novim likom. Također, roman često skreće iz oblasti fikcije u prostore publicistike i političkih komentara sveznajućeg autora. Više je nego očigledno umetanje vlastitih političkih stavova u misli i dijaloge likova, osobito u slučaju mladića, kasnije učitelja Hamida Kadića (autobiografski lik), jednog od glavnih likova iz perioda nakon Drugog svjetskog rata.

Kadrić fabulu romana započinje u vrijeme značajnih promjena unutar Bosne u sastavu Austrougarske monarhije, formiranja prvih prosvjetno-kulturnih udruženja kao što su *Gajret*, *Narodna uzdanica*, *Islamska štamparija* i druge. To je vrijeme aktivnog rada Safvet-bega Bašagića, Edhema Mulabdića, Muse Ćazima Ćatića na polju književnosti, a Ademage Mešića, Mehmeda Spahe i drugih na polju ekonomije i

politike. Tema prilagođavanja i prihvaćanja novonastale situacije, a nakon odlaska Osmanske imperije s ovih prostora, jedna je od dominantnih u bošnjačkoj književnosti ("austrougarska tema"), pa je i u ovom, prevashodno historijskom romanu našla svoje mjesto. Autor je prvim dijelom romana obuhvatio sva nesnalaženja muslimanskog stanovništva, ali i sve pozitivne pokušaje kulturno-političkih prvaka da se izbore za prava muslimana u novoj državi, kao i sve prosvjetiteljske akcije novoformiranih društava. Naslovna metafora jasno je naznačila centralnu temu i osnovnu fabularnu liniju romana *Dugo svitanje*: kroz stotinu godina i nekoliko različitih država bosanski muslimani pokušavaju doći do priznanja vlastitog postojanja. Roman prati brojne zablude i samoopredjeljenja muslimana kao Srba ili Hrvata jer treće opcije nije ni bilo. Prva svitanja dešavala su se u svijesti prvih prosvjetitelja, a onda postepeno, do konačnog priznanja muslimanske nacije sedamdesetih godina unutar socijalističke Jugoslavije, a zatim i njihovog vezivanja za ime Bošnjaci u devedesetim godinama 20. vijeka.

Prvi svjetski rat donosi temu besmislenog umiranja na tuđoj zemlji i za tuđe interese. Čitatelju je omogućeno da prati doživljaje vojnika na frontovima, njihove emocije i patnje, ranjavanja i smrti, kao i nesnalaženja u miru i vlastitim domovima nakon povratka. Nekadašnji ugledni begovi ratne traume utapaju u alkoholu, dok drugi pokušavaju preživjeti nakon gubitka zemljišnih posjeda unutar novonastale države. Kadrić citira brojna novinska izvješća o stradanjima muslimana i otimanju njihove imovine, kao i općoj nesigurnosti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (i ime države dovoljno govori). Vrijeme Drugog svjetskog rata tematski je vezano za život seljaka u ratu, dolaske izbjeglica iz Podrinja i njihova svjedočenja o zločinima, dok su zbivanja na ratištu data izvještajno i sažeto. To je rat čiji je završetak donio najveće društvene i socijalne promjene, a revolucija snažnu i brzu industrijalizaciju i novine u načinu života malobukovačkih begova. Nova država (opet) je donijela nov način življenja i promijenila temeljne društvene vrijednosti, muslimanske žene otkrivaju lica i učestvuju u javnom životu, mnogo slobodnije biraju ljubav ostavljajući stare da žale za prošlim vremenima. Fabula treće knjige romana prati uspon i pad Jugoslavije i dovodi nas do početka još jednog rata na ovim prostorima. Iako ni prethodni ratovi nisu nikome donijeli ništa dobro, ipak, najupečatljivije u svojoj surovosti jesu ispovijesti likova o stradanjima u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Bliskost događaja, susreti sa žrtvama mučenja i slušanje njihovih svjedočenja autoru su onemogućile

takozvani vremenski odmak i učinile njegov roman svjedočanstvom o stradanju Bošnjaka. Ovaj dio romana je izuzetno emotivno i potresno štivo. Glavni lik svjedoči o vlastitom boravku u logoru i mučenjima, te kazuje bezbroj strašnih ljudskih priča koje kao glasovi izvana odzvanjaju u njegovoj svijesti i on ih mora reći i zapisati. Kasnije se pokazalo da je sve pisanje bilo uzaludno jer nijedan izdavač nije htio štampati takve zapise. Zbog toga Kadić na kraju rezignirano zaključuje da su Bošnjaci tamo gdje su bili prije sto godina, a Bosna "...čeka svanuće, okrvavljena, krhka, podijeljena, ogoljena, siromašna... Poput lijeka joj trebaju istina i pomirenje. Ako je izdaju njeni ljudi i ne izliječi se od depresije i agonije vratit će se da ponovo proživi dvadeseti vijek" (Knjiga IV: 596). Ukoliko djevojku Hajriju, osramoćenu i osakaćenu, čijim svanućem roman završava, čitamo kao metaforu Bosne, onda autor, ipak, nije do kraja pesimističan i Bošnjacima predstoji konačno svanuće.

Roman je obogaćen/opterećen velikim brojem citata različitih carskih i kraljevskih ukaza i proglašenja, pisama i novinskih članaka, ekonomskih programa, Titovih govora, stranačkih programa i izvještaja međunarodne zajednice, što doprinosi stvaranju autentičnosti i faksijskoj vrijednosti teksta. S druge strane, ono što roman čini romanom jesu male ljudske priče i njihove velike patnje. Među ovakvim likovima posebno se ističu begovska kćer nesretno zaljubljena u pjesnika Ćatića, siromašni Muho, kome sreća uvijek dolazi kasno i onda kada je ne može imati, Džafer-efendija iz Male Bukovice, služinska kći Hana i njena djeca i unuci, siromašna seljanka Božica, čiju sudbinu mijenja osiromašeni beg pritisnut nečistom savješću iz mladosti, Hamid Kadić, mladić nepodudaran sa sistemom u kojem živi, kao i djevojka Hajra, čiju sudbinu pratimo od otuđenosti i depresije zbog traumatičnog doživljaja silovanja iz posljednjeg rata, do unutarnjeg razrješenja i prihvatanja ljubavi. Drugu grupu likova čine poznati i uvaženi književnici, a posebnu pažnju privlači nesretna sudbina pjesnika Muse Ćazima Ćatića, čija je životna priča obogatila prvi dio romana. Zanimljiva je i sudbina Edhema Mulabdića, osuđenog za saradnju s fašistima, a onda oslobođenog, ali marginaliziranog i zaboravljenog. S jedne strane, autor je veoma strog prema najvećim bošnjačkim književnicima (Selimović, Kulenović, Humo) jer su se u određenom trenutku izjašnjavali kao Srbi i bili na tada pobjedničkoj, komunističkoj strani, dok, s druge, daje ljudsku dimenziju sataniziranog Ademage Mešića, Pavelićevog doglavnika, koji je, opet u nekom drugom historijskom trenutku, odlučio biti Hrvat. Smisao svih bezbrojnih ljudskih

priča i sudbina koje ovaj roman obuhvata, priča o malim i velikim ljudima, zapravo se sažima u priču o Bošnjacima i njihovim lutanjima, borbama i stradanjima, te putu ka spoznaji vlastite samobitnosti i stjecanja nacionalne svijesti kroz burni 20. vijek. *Dugo svitanje* je svjedočanstvo o tome.

Mr. Selma RALJEVIĆ

**DIJANA HADŽIZUKIĆ: POETSKI DISKURS U
BOŠNJAČKOM ROMANU**

Biblioteka "Bosnistika/Monografije", Slavistički komitet, Sarajevo, 2011.

U sklopu programskih ciljeva Slavističkog komiteta u Bosni i Hercegovini u pravcu razvijanja i jačanja svijesti o ukupnosti bosanskohercegovačke kulture i njenome mjestu u svjetskoj zajednici kultura, kao i razvijanja i jačanja svijesti o Bosni i Hercegovini kao jedinstvenom kulturnom prostoru, te predstavljanja naučno-istraživačkih i drugih sadržaja iz domena jezika, književnosti i bosanskohercegovačke kulture, nedavno je u ediciji Biblioteke "Bosnistika/Monografije" objavljena i knjiga *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu* doc. dr. Dijane Hadžizukić.

Monografija *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu* plod je dugogodišnjeg iscrpnog rada i istraživanja Hadžizukićeve, njene duboke predanosti, specifične senzibilnosti, istančanog kritičko-analitičkog osjeta, ali i istinske ljubavi prema književnosti, što je u svojoj ukupnosti dovelo do dubinskih spoznaja o bošnjačkom poetskom romanu i njegovim konstitutivnim nijansama. Sistematičnom analizom reprezentativnih bošnjačkih romana u kojima su elementi lirskoga već uočeni, što obuhvata pregled od prvog modernog romana iz perioda avangarde, preko romana koji pripadaju zreloj moderni do postmodernih romana, i ukazivanjem na strukturalne specifičnosti svakoga od njih autorica je ostvarila vrijednu vlastitu sliku osobenog *poetskog diskursa u bošnjačkom romanu*, te time upotpunila i unaprijedila bosanskohercegovačku književnokritičku i književnohistorijsku literaturu. Njena je monografija jedinstven, zahtjevan, odvažan i hrabar poduhvat jer, kako sama navodi: "Govoriti o poetskom romanu kao vrsti znači nalaziti se na teorijski skliskom terenu jer je u literaturi, uglavnom, prisutan pojam poetizacije, odnosno lirizacije romanskog iskaza na različitim nivoima" (Hadžizukić, 2011: 13).

Poetski romani kojima se Hadžizukićeva u svojoj knjizi bavi jesu *Grozdanin kikot* (1927) Hamze Hume, *Derviš i smrt* (1966) i *Tvrđava*

(1970) Meše Selimovića, *Ponornica* (1977) Skendera Kulenovića, *Konak* (1971) i *Carska vojska* (1976) Ćamila Sijarića, *Ugursuz* (1968) i *Karabeg* (1971) Nedžada Ibrišimovića, *Larva* (1974) Bisere Alikadić, *Most* (1994) Jasmine Musabegović, *Čovekova porodica* (1991) Tvrtka Kulenovića i *Imotski kadija* (2000) Irfana Horozovića. Prema parafraziranim autoricinim riječima, izbor romana učinjen je u skladu s kvantitativnim udjelom lirske komponente i njenim raznovrsnim pojavnim oblicima, kao i "značaju reprezentativnosti uzorka s obzirom na umjetničku vrijednost" (Hadžizukić 2011: 8) u navedenim proznim djelima. U elaboraciji odabira djela i aspekata njihove analize koji imaju punu teorijsku, književnohistorijsku i kulturalnu relevantnost, Hadžizukićeva je pokazala i dokazala da takav izbor romana nije tek puka slučajnost, već ishod njenog opsežnog i bogatog poznavanja teorije i historije književnosti, kako unutar miljea šire interliterarne južnoslavenske zajednice, tako i u sveukupnosti dešavanja u nauci o književnosti svjetskog mozaika.

Knjiga *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu* sastoji se od sljedećih sekvenci: *Predgovor*, te *Prvi dio* ili *Uvod* pod naslovom "Teorijske, književnohistorijske i kulturalne pretpostavke bošnjačkog poetskog romana", zatim *Drugi dio*, u kojem se detaljno analizira "Poetski diskurs u bošnjačkom romanu", a nakon toga slijedi *Zaključak*, te *Bibliografija*, *Rezime* na bosanskom, engleskom i ruskom jeziku, *Imenski indeks* i *Podaci o autorici*. U uvodnom dijelu autorica ukazuje "na neke od bitnih odrednica historije bosanskog prostora koje su utjecale na specifičnost književnog izričaja u starijim periodima unutar pisane i usmene književnosti, kao i hronologiju poetizacije romanesknog diskursa u okvirima širim od bosanskih, te (...) na književnoteorijske postavke ovakve pojave" (Hadžizukić 2011: 7). Tako prvi dio knjige grade sljedeće cjeline: (1) "Poetski roman u historiji i teoriji romana", (2) "Lirski roman *Grozdani kikut* Hamze Hume u kontekstu općih kretanja u evropskoj književnosti, avangarde i lirske revolucije", (3) "Specifičnost bošnjačke duhovne tradicije i njene refleksije na roman", a unutar posljednje nalaze se i podcjeline pod sljedećim naslovima: (3. 1.) "Iz kulturne historije Bosne i Hercegovine", (3. 2.) "Značaj usmene književnosti" i (3. 3.) "Utjecaji sevdalinke i balade u romanu *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića". Hadžizukićeva se u drugom dijelu monografije bavi detaljnom analizom bitnih komponenti ponutrenja i subjektivizacije romaneskne priče, analizom odrednica koje pripadaju razini priče i fabule, te karakteristika poetizacije teksta romana, pri čemu koristi multidisciplinarni pristup i

upotrebljava mikrostilističke i makrostilističke analitičke postupke. Nadalje, autorica proučava narativne, dijaloške, deskriptivne, argumentativne i refleksivne dijelove u izboru književnih djela u cilju uočavanja stilskih odlika koje njihov tekst približavaju poeziji i poetskom načinu kazivanja. Sintetski pristup "Poetskom diskursu u bošnjačkom romanu" ostvaren je kroz dvije glavne podcjeline. Prvu, pod naslovom "Struktura romana kao specifična poetsko-simbolička priča", sačinjavaju: (1. 1.) "Uvodni dio", te (1. 2.) "Unutar dijegetski pripovjedač u postupku subjektivizacije i poetizacije diskursa", što predstavlja zasebnu podcjelinu koju grade one pod naslovima: (1. 2. 1.) "Pripovjedač – lik" i (1. 2. 2.) "Samosvjesni dramatizovani pripovjedač", a nakon toga opet slijede podcjeline više razine pod sljedećim nazivima: (1. 3.) "Odnos subjekta i historije: pretakanje događaja u doživljaj u poetskim novohistorijskim romanima", (1. 4.) "Panteistička i panerotska vizija prirode" i (1. 5.) "Ljubavni i erotički naboj u postupku lirizacije naracije". Drugu zasebnu podcjelinu pod naslovom "Lirska dominantna u iskazu romana" čine sljedeće konstituyente: (2. 1.) "Uvodne napomene", (2. 2.) zatim "Upotreba fonetsko-fonoloških i semantičkih figura karakterističnih za poeziju u postupku očuđavanja", (2. 3.) te "Sintaksički paralelizmi, ponavljanja i ritmičnost u lirskom diskursu" i (2. 4.) "Preoblikovanje narativnog u simbolički iskaz".

Na kraju ove izuzetno vrijedne naučne knjige koja se nikako ne može tek pročitati, već se iščitava s osjetom treperenja u duši jer čitatelja ne može ostaviti ravnodušnim, autorica rezimira sljedeće:

Poetizirajući svoje romane na svim nivoima, u različitom obimu i upotrebom različitih poetskih sredstava, romanopisci su odbacili mimetičnost i puku referencijalnost, a ekstenzionalne fenomene i referirani svijet podigli na viši nivo značenja. Upotrebom svih vrsta stilskih figura njihov iskaz je i na jezičkom nivou poetiziran, intenzionalni fenomeni su takvi da su romani poprimili niz osobina tipičnih za lirsku poeziju, a u uspješnoj kombinaciji sa osnovnim narativnim postavkama romana nije došlo do urušavanja romana kao žanra. S obzirom na to da se pojava poetizacije romana u cjelini i u dužem dijahronijskom nizu ne može pratiti u ostalim književnostima južnoslavenske

interliterarne zajednice, prisustvo poetskog diskursa u bošnjačkom romanu možemo smatrati jednom od njegovih bitnih razlikovnih obilježja na osnovu kojih možemo govoriti o njegovoj unutarljivoj historiji i postojanju. (Hadžizukić 2011: 258-259)

Poetski diskurs u bošnjačkom romanu doc. dr. Dijane Hadžizukić višestruko je značajna knjiga koja iščitava odabrana djela bošnjačke književnosti u posebnom ključu, te sofisticiranim osjetom i zrelošću uobličena književnokritičkog rafinmana u prisnom, preciznom, glatkom i značajkom pristupu i odnosu sa književnim djelom, poput onoga begičevskog ili durakovićevskog, upotpunjava obim, kvalitet i značaj bosanskohercegovačkog književnohistorijskog i teorijskog slova.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1,5 Times New Roman, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.*

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi na jeziku na kojem je rad napisan; integralni dio teksta; zaključak koji se piše na kraju integralnog dijela teksta i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano npr. na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano npr. na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl.); popis citiranih izvora i literature. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.*

Poželjno je da rad, ukoliko ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci fontom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ukoliko je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do četiri reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od četiri reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Popis izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu, ime autora može se

pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz djela nekog časopisa, ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, s citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka Psiha, Zagreb
Beaugrande, R. de, Dressler, W. (1981): *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London
Šator, Muhamed (2004): «Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*», *Književni jezik* 22/1-2, 110-122

PODACI O AUTORIMA

1. Almir MARIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru;
almir.maric@unmo.ba
2. Dr. Salih JALIMAM: Pravni fakultet u Zenici;
salih.jalimam@hotmail.com
3. Dr. Esad KURTOVIĆ: Filozofski fakultet u Sarajevu;
esad.kurtovic@ff.unsa.ba
4. Senad MIČIJEVIĆ: senad.micijevic@hotmail.com
5. Adi MASLO; Fakultet humanističkih nauka u Mostaru;
adi.maslo@unmo.ba
6. Mr. Edna KLIMENTIĆ: Filozofski fakultet u Tuzli;
edna.klimentic@untz.ba
7. Mr. Halid BULIĆ: Filozofski fakultet u Tuzli;
halid.bulic@untz.ba
8. Edita MULAOSMANOVIĆ: Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru; edita.mulaosmanovic@unmo.ba
9. Dr. Memnuna HASANICA; Pedagoški fakultet u Zenici
10. Šeherzada DŽAFIĆ: Pedagoški fakultet u Bihaću;
11. Irma MARIĆ; Fakultet humanističkih nauka u Mostaru;
irma.maric@unmo.ba
12. Lejla ŽUJO: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru;
lejla.zujo@unmo.ba
13. Amila PALIKUĆA: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru;
amila.palikuca@unmo.ba

14. Dr. Dijana HADŽIZUKIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; dijana.hadzizukic@unmo.ba
15. Mr. Selma RALJEVIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; selma.raljevic@unmo.ba